

časopis *za* kritiko znanosti

Kazalo

- 3 Bogomir Kovač / Nekatera protislovja blagovne produkcije in jugoslovanska politična ekonomija socializma
- 6 Leo Šešerko / Divinizacija procesa dela v zgodovini filozofije in v Marxovem Kapitalu
- 9 Slavko Gaber / Trinajsto poglavje Kapitala v luči sedanjosti in nekatera vprašanja sedanjosti v njegovi luči
- 11 Lev Kreft / Nemoč Alternative
- 14 Karl R. Popper / Logika socialnih znanosti
- 17 Vesna Godina / Pripombe k (antropološkemu) proučevanju socializacijskega procesa
- 19 Sigrid Pohl / Mezdna diskriminacija žensk
- 21 Janko Zlodre / Dispozitiv udomačitve
- 23 Samo Škrbec / Gospodarja – analizanta žlobudraški dada – nonsens

67/1984

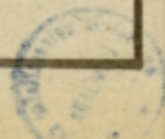
Številka 64/65 bo izšla kot poseben zbornik s teksti s področja teorije znanosti.

IMPERMEABILI SAN GIORGIO

Podobe v tej številki so iz knjige *Ideologia e arte del fascismo*, ki jo je napisal Umberto Silva. Knjiga je izšla pri založbi Gabriele Mazzotta v Milanu 1973 l., v zbirki *Cultura e Classe*.

Demar
Silva

Nekatera protislovija

blagovne produkcije in jugoslovanska politična ekonomija socializma

Bogomir Kovač

Politekonomi so jugoslovansko prakso različno razlagali, gre pa zato, da jo na zgodovinsko učinkovit način spremenimo.

Značilnosti socialističnih revolucij 20. stoletja

Vrsta ekonomskih problemov jugoslovanske družbene reprodukcije (visoka stopnja inflacije, brezposelnost, nizka gospodarska rast, razcepljenost jugoslovanskega trga, ekonomski nacionalizem, padanje akumulativne sposobnosti gospodarstva, visoka zunanja zadolženost...), ponovno postavlja v središče pozornosti osnovne teoretične in praktične razsežnosti socialističnega samoupravnega ekonomskega sistema, med katerimi je še posebno pomembno vprašanje blagovne produkcije v razmerju do ekonomsko racionalnega razvoja produktivnih sil in demokratizacije socialističnih samoupravnih produkcijskih odnosov. Sedanja zgodovinska praksa je hkrati dovolj »učinkovito« dokazala nevedržnost prevladujoče ideološke obrambe, da je sedanji pravno normativni ekonomski sistem dobro zastavljen, neustreznosti so le nekateri elementi (investicije, primarna emisija... neracionalno obnašanje gospodarskih subjektov in slabi izvajalni mehanizmi gospodarskega sistema, ker nam desetletni normativni cikli kot pokazovalec ekonomske in politične cikličnosti jugoslovanske družbene reprodukcije dokazuje vsakokratne notranje protislovnosti ekonomskega sistema (določeni institucionalni cikli: 1950–1953:1961–1963:1971–1974:1981–1984).

Za celotno zgodovino socializma po oktobrski revoluciji je značilno revolucionarno prepričanje, da je ukinjanje kapitalističnega produkcijskega načina in vzpostavitev socialističnega ekonomskega sistema odvisno predvsem od neposrednih revolucionarnih posegov subjektivnih faktorjev v ekonomsko in razredno družbeno strukturo, čeprav so se vse socialistične revolucije kljub začetnemu revolucionarnemu optimizmu morale vedno znova vrniti k materialnim predpostavkam svojega začetnega revolucionarnega prevrata. Razvoj produktivnih sil in dana gospodarska struktura pomenita zgodovinsko kontinuiteto družbenega razvoja. Socializem namreč ne pomeni niti pozitivistične reprodukcije obstoječega niti utopične predstave neopredeljene prihodnosti, z njim ne razumemo že vnaprej postavljenega sistema, ki se od svoje predzgodovine loči po določenih kriterijskih mejah, temveč pomeni prenosno obdobje, zgodovinski proces, ki se vzpostavlja pod različnimi ekonomskimi predpostavkami, pod hegemonijo različnih socialnih sil, v različnih pojavnih oblikah, ki predstavljajo svojevrstno združevanje (prepletanje) logike kapitalnega razvoja reprodukcije kapitalne materialne osnove, mezdnega značaja delovne sile, prisvajanja presežne vrednosti... in zgodovinsko oblikovanih subjektivnih potreb in zahtev drugačnega, antikapitalističnega razvoja (podružbljanje reprodukcije procesa, družbena solidarnost in demokracija, humanizacija produkcijskega procesa, nacionalna osvoboditev, samoupravnost svobodne asociacije neposrednih producentov...). Posebna razredna vsebina novih oblik socialistične družbe že od stalinizma tridesetih let (če upoštevamo samo evropocentrično zgodovino socializma 20. stoletja) išče določeno teoretsko (ideološko) konstrukcijo, da bi lahko v imenu Marxa razglasila nerazvitost zgodovinskih procesov socializacije (določen polsocializem nerazvitosti z različnimi pridevniki literarno razgledanih raziskovalcev) za sam socializem, s čimer se teoretsko ukinja objektivna zgodovina socializma in njegovih ekonomskih oblik.

Socialistična revolucija je kot enotnost misli, dela in revolucionarne akcije spreminjanja in preoblikovanja

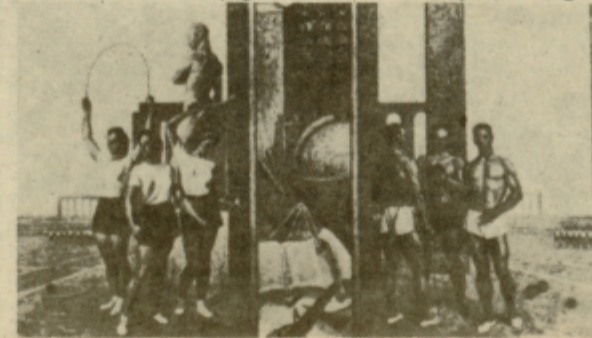
obstoječih kapitalističnih produkcijskih odnosov na različnih ravneh družbene strukture: politični, ekonomski, razredni, sociokulturni, tako da vsako omejevanje teh različnosti vodi v izkrivljenost in enostranskost revolucionarnih procesov: tehnokratizem, birokratizem, ekonomizem, prakticizem, idealizem, moralizem in druge izme. Vsa zgodovina socializma 20. stoletja potrjuje Marxovo misel, da ljudje sami ustvarjajo zgodovino, vendar nikoli samovoljno, temveč kot celotnost protislovnosti produktivnih sil, produkcijskih odnosov, pravno-politične nadgradnje, različnih oblik zavesti, razrednih interesov... zato so revolucionarna hotenja objektivno nujno omejena z ekonomskimi (materialnimi) zmožnostmi in razredno strukturo nasprotujočih družbeno razrednih interesov.

V teoretičnih razlagah je sprva na temelju poenostavljenih stališč klasikov marksizma, nerazvitih materialnih in razrednih pogojev graditve socializma (prevladujoče vloge predkapitalističnih produkcijskih načinov) obstajalo mnenje, da je blagovna produkcija nezdržljiva s socializmom oziroma da je njeno obnavljanje zgolj zgodovinski ostanek kapitalizma, zato je centralizirano, plansko usmerjanje družbene reprodukcije idealna organizacija socialističnega gospodarstva. Posebni zgodovinski pogoji oktobrske revolucije so v obdobju jurišnega komunizma dejansko potrjevali takšno teoretično zamisel, hkrati pa je ves nadaljnji zgodovinski razvoj nasprotno dokazoval objektivno nujnost obstoja blagovne produkcije, ker preprosto še vedno niso bili preseženi materialni in družbeno razredni pogoji njene obstoja. Tako je zgodovina (sama po sebi) razrešila dilemo obstoja blagovne produkcije v socializmu, odprto pa je ostalo vprašanje uveljavljanja njenih različnih zgodovinskih oblik (»državna socialistična blagovna produkcija«, »samoupravna socialistična blagovna produkcija...») kot tudi kvalitativne določitve samega socializma, ki je v osnovi odvisna od značaja socialistične revolucije in razrednih razsežnosti njenih produkcijskih odnosov.

Vse dosedanje socialistične revolucije so namreč podarile osrednjo vlogo države in nacionalne družbene enotnosti in suverenosti nad pogoji dela in načinom prisvajanja presežnega produkta, ki je v osnovi tesno povezan z zgodovinsko vlogo blagovne produkcije. Država in blagovna produkcija namreč v socializmu kljub navidezni izključitvi v bistvu predstavljata dialektično enotnost istega zgodovinskega procesa, ki izhaja iz nepreživelih oblik kapitalističnega produkcijskega načina (objektivna nujnost delovanja zakona vrednosti) in njegove razredne strukture (birokracija, politokracija); fetišizem blagovne produkcije je samo druga stran fetišizma politične dominacije – oblast se materializira v blagu in blago kot družben odnos postaja oblast.

Samoupravljanje in blagovna produkcija

Tako država kot tudi nepresežena blagovna produkcija predstavljata paradigmo samoupravljanju kot posebni zgodovinski obliki jugoslovanske revolucije (širše zgo-

dovinske dimenzije samoupravljaljskih produkcijskih odnosov na tem mestu zanemarimo), ki je temeljila na eni strani na reprodukciji predsocijalističnih produkcijskih načinov in na drugi strani na razrednem boju vzpostavljanja prevladujoče vloge socialističnega produkcijskega načina kot ideološke podobe Marxove asociacije neposrednih producentov in realnih možnosti zgodovinskega razvoja. Zgodovinski pomen samoupravljanja vidimo v zanikanju kakršnekoli razredne odtujenosti pri upravljanju s produkcijskimi sredstvi in monopolnem prisvajanju presežnega produkta, zato njegovo zgodovinsko udejanjanje zahteva širše procese preoblikovanja in presejanja blagovne produkcije, razvoj tehnologije in družbene reorganizacije (humanizacije produkcijskega procesa, samoupravna motiviranost), spreminjanje družbene razredne strukture (novi načini upravljanja, prisvajanja in delitve), presejanje državne lastnine in klasične razredne naravnosti »socialistične države« in podobno. Samoupravljanje je **zgodovinsko gibanje** delavskega razreda (v širšem pomenu) za lastno ekonomsko in razredno osvoboditev, ki je usmerjena proti upravljaljski monopolizaciji v družbeno reprodukcijskem procesu in se vzpostavlja najprej na ekonomskem področju, v določenih produkcijskih odnosih, kjer decentralizacija in relativna samostojnost blagovnih producentov omogoča določeno demokratizacijo političnega in ekonomskega sistema, vzpostavljanje pluralističnega demokratičnega socializma (pluralizem samoupravnih interesov).

S Kidričevim referatom na 6. kongresu SKJ se v jugoslovanski politični ekonomiji uveljavi teorija (ideologija), da je restavracija blagovnega gospodarstva ekonomska osnova samoupravnih socialističnih družbenih odnosov, ki zamenjujejo in presegajo državno centralistični značaj ekonomskega sistema in razredno vsebino socialistične države. Toda obnavljanje blagovne produkcije dejansko načena nekatere politične temelje naše socialistične revolucije (demokratski centralizem, enopartijski sistem, politično hierarhičnost celotne družbene reprodukcije...), tako da se »socialistični samoupravni produkcijski način« vzpostavlja na tuji ekonomski osnovi, ker niti dani razvoj produktivnih sil niti blagovna produkcija nista preprosto združljivi s socialističnim samoupravljanjem, temveč sta njuni nasprotji in hkrati njuni posebni razvojni zgodovinski obliki. Jugoslovanska zgodovinska izkušnja, v nasprotju z ideološkim prepričanjem in pogostim teoretskim utemeljevanjem, ni razrešila osnovne dileme socializma 20. stoletja: kdaj in na kakšen način naj socialistična revolucija presega državo in blagovno produkcijo; kakšna naj bo oblika in vsebina novih produkcijskih odnosov, ki zagotavlja ekonomsko racionalen razvoj produktivnih sil in demokratičnost ter humanost političnega sistema?

Samoupravljanje podobno kot blagovna produkcija ni rezultat spontanega prisvajanja delavskega razreda, ki bi zgodovinsko logično sledila porevolucionarnemu obdobju zmagovite narodnoosvobodilne in socialne revolucije, temveč se skupaj z blagovno produkcijo vzpostavlja šele s posebnim državnim aktom za kratkim, toda odločilnim obdobjem absolutne prevlade političnega nad ekonomskim. Blagovna produkcija se v takšnih razmerah nikoli ni razvijala samostojno, neodvisno prevladujoče od politične volje, v njenem razvoju ne prevladuje lastna zgodovinska logika delovanja »ekonomskega stroja« in njegovih protislovnosti, temveč je od vsega začetka v svoji organizacijski, institucionalni obliki rezultat državne volje, političnega subjekta, ki odstopa del svojih pristojnosti samoupravnim blagovnim producentom. Tako se je vseh trideset let ekonomske zgodovine socialističnega samoupravljanja pod plaščem ekonomske demokracije blagovnega gospodarjenja in političnega pluralizma samoupravnih interesov prikrivala ideologija države in njen politični intervencionizem v ekonomskem upravljanju z družbeno reprodukcijo. Država npr. predpisuje institucionalne oblike

ekonomskega sistema, ki preraščajo v svojevrstni fetišem forme, normativizem in dogmatski idealizem, določa število, pomembnost in vsebino ekonomskih parametrov gospodarskega sistema, ki s svojo birokratsko logiko v veliki meri zanikajo samoupravnost blagovnih producentov. Ekonomski sistem namesto lastne avtonomije zgodovinskega razvoja in determinacije družbenih razmerij postaja vse bolj odvisen od prevladujoče birokratske politične logike, ki oblikuje samoupravljanje in institucionalizacijo ekonomskega sistema po svoji meri in postavi. Lukács v Ontologiji družbene biti opozarja, da vsakemu produkcijskemu načinu ustreza določena notranja oblika nasilja, vendar pa v »socialističnem produkcijskem načinu« to nasilje ne pripada odločilni vlogi ekonomije, temveč politiki, ki opredeljuje takšne oblike ekonomskega sistema, da se znotraj njegovega delovanja lahko nemoteno reproducira. Specifična razdvojenost (ekonomski sistem) in povezanost (razredna struktura) države in blagovne produkcije, ki tudi jugoslovansko povojno ekonomsko zgodovino uvršča v razvojni lok nekaterih »splošnih« zgodovinskih zakonitosti evropskega socializma, zavira celovito postavitev ekonomskega sistema, ki bi učinkoviteje preprečeval nestabilnost gospodarske strukture, ekonomsko neracionalnost njenega delovanja in hitrejše ekonomsko osvoboditev delavskega razreda.

Kriza jugoslovanske politične ekonomije socializma

Jugoslovanska politična ekonomija je dovolj uspešno in obširno dokazovala ekonomsko nujnost blagovne produkcije v socializmu, vendar pa zaradi premajhnega upoštevanja (poznavanja) marksistične znanstvene epistemologije in posebnega družbeno razrednega položaja politične ekonomije v procesu razrednega boja, ni uspela zgraditi celovite in znanstveno konsistentne teorije samoupravnega ekonomskega sistema v okviru prevladujoče zgodovinske oblike »socialističnega samoupravnega načina proizvodnje«. Kriza naše politične ekonomije socializma izhaja iz kriznosti jugoslovanskega zgodovinskega trenutka (njune medsebojne vzročne posledične odvisnosti) in krize ekonomske teorije nasploh (meščanske in marksistične znanstvene paradigme), pluralizem njenih teoretskih opredelitev pa bi pogojno lahko razvrstili v dve osrednji smeri (šoli): »tržno« politično ekonomijo socializma (»profitaši«) in »normativno« politično ekonomijo socializma (»dohodaši«). Prva temelji na nesrečni kombinaciji neoklasične ekonomske teorije in marksistični ideologiji, zaveznanju za čim bolj svobodno delovanje tržnih zakonitosti in tržnega mehanizma (tržno vrednotenje vseh proizvodnih faktorjev) kot tehnokratski alternativni birokratskega političnega voluntarizma, vendar pa se namesto z novimi teoretičnimi in institucionalnimi rešitvami ekonomskega sistema ukvarja rajši z racionalizacijo gospodarskih procesov (ne glede na zgodovinske načine presejanja kapitalističnih odnosov in dolgoročne interese delavskega razreda).

Našo pozornost bomo namenili normativni smeri politične ekonomije socializma, ki je v nasprotju s pogosto politično in idelološko opozicijo ekonomistične tržne usmeritve povezovala svojo teoretizacijo s pozitivistično normativno ureditvijo naše družbe in nekaterimi Marxovimi opredelitvami socializma (komunizma), čeprav je ob tem zanemarila njegovo razumevanje kritike politične ekonomije – teoretične kritike obstoječega produkcijskega načina, ki se zgodovinsko materializira v razrednem boju za preseganje obstoječih ekonomskih in razrednih odnosov. Normativna politična ekonomija socializma objektivno ekonomsko nujnost obstoja blagovne produkcije, razredno vsebino države in novo ideološko prakso samoupravljanja združuje v hovo teoretsko celoto (politično ekonomijo »socialističnega samoupravnega načina proizvodnje«), ki teoretsko pojasnjuje samoupravni socializem kot posebno zgodovinsko epoho (stopnjo) ekonomske formacije družbe z lastnim dominantnim produkcijskim načinom, lastnimi ekonomskimi zakonitostmi in prehodnimi ekonomskimi elementi. V svoji teoretski zasnovi predstavlja eklektično kombinacijo političnega normativizma, ortodoksnega marksizma, malomeščanskega utopizma in svojevrstne logike ekonomskega liberalizma »socialistične blagovne produkcije«, ki na kraju vodi v družbeni optimizem zgodovinskih potenc neprotislovnega socialističnega samoupravljanja.

Toda kljub različnemu razumevanju ekonomskih vsebin produkcijskih faktorjev (produkcijskih sredstev, delovne sile), različnih oblik delovanja zakona vrednosti, trga in plana, motivov gospodarjenja... imata obe usmeritvi jugoslovanske politične ekonomije socializma nekatere skupne lastnosti:

a) Obe smeri, posebno normativna politična ekonomija, v veliki meri pozitivistično in ortodoksno proučujeta Marxa, vendar pa so rezultati njegovega teoretskega vključevanja pičli, ker namesto teoretično metodoloških principov Marxove kritike politične ekonomije poudarjata njegove dokončne in zgodovinsko prehodne teoretske postulate. Največjo pomanjkljivost jugoslovanske politične ekonomije vidimo v njenem metodološkem pristopu znanstveni analizi, v epistemologiji spoznavnega procesa in metodologiji načina razlage, kjer naši ekonomski ostajajo na obronkih ortodoksnega diamata leningrajske šole politične ekonomije tridesetih let ali pa modernega analitičnega aparata meščanske neoklasične sinteze, ne da bi proučili globoke prelome v

ekonomizmu in historicizmu sodobnega marksizma po II. in III. internacionali in velike teoretske probleme meščanske ekonomske znanosti po njeni tretji veliki krizi konec šestdesetih let.

Marxu pomeni kritika politične ekonomije dejansko metodo mišljenja revolucije, znanstveno spoznanje kritike politične ekonomije prestavlja razredno osnovo razvoja prevratniške prakse, ki je zgodovinsko opredeljena z ontološkim prostorom možnega – revolucionarna ekonomska misel postaja ekonomska misel revolucije, spreminjanja realnih pogojev družbene produkcije. Marxovo teoretsko delo in njegova interpretativna moč imata določen zgodovinski pomen, če uspemo združiti teoretsko raven Marxove »razvojne metode« ekonomske analize z novimi zgodovinskimi predpostavkami, ki omogočajo nadaljnji razvoj osnovnih teoretskih spoznanj (posebno v »kritičnih točkah« zgodovinsko kvalitativnih zgodovinskih skokov) in ne, kot to počne velik del jugoslovanskih političnih ekonomistov, da prevzamejo Marxov teoretski sistem kot osnovo svojega znanstvenega raziskovanja ob istočasnem nerazumevanju in izključevanju njegove »dialektično razvojne metode« v kritiki politične ekonomije.

b) Obe usmeritvi v osnovi predpostavljata, da je socialistično samoupravljanje in družbena lastnina neprotislovnostna izhodiščna točka, nespremenljiva aprioristična konstrukcija novih socialističnih produkcijskih odnosov, ki omogoča kasnejšo različno teoretsko pojmovanje blagovne produkcije. Pri tem je popolnoma vseeno, ali si blagovna produkcija nadene popolnoma novo zgodovinsko obliko t.i. »socialistične blagovne produkcije«, ali pa ohranja nekaj relativne zgodovinske kontinuitete blagovne produkcije nasploh (»blagovna produkcija v socializmu«), ker obe pojmovanji temeljita na idealističnih predpostavkah »Demiürunga« socializma brez razumevanja zgodovinske kontinuitete blagovne produkcije in njenih razrednih nosilcev, njune ekonomske in razredne povezanosti s kapitalističnim produkcijskim načinom, logike mednarodnih ekonomskih in političnih odnosov, dialektične nasprotnosti in odvisnosti socialističnih in kapitalističnih elementov prehodnega obdobja, kjer socialistični samoupravni produkcijski procesi pomenijo samo nekaj »prebojnih točk« znotraj prevladujočega kapitalističnega produkcijskega načina na svetovni ravni.

Družbeno lastnino, kot osnovo teoretizacije socialističnih samoupravnih produkcijskih odnosov, naši politekonomi razumejo bolj v pravnem kot ekonomskem pomenu, saj družbena lastnina ne postane družbena v zgodovinski kontinuiteti ekonomskega razvoja, temveč kot abstraktno prepričanje ljudi, konstrukcija pravne zavesti v obliki pravno sankcioniranih norm, ki na eni strani priznavajo ekonomsko vsebino razpolaganja, izkoriščanja in prisvajanja materialnih dobrin in storitev, na drugi strani pa z revolucionarnim dekretom sankcionira določene produkcijske odnose ki ustrezajo monopolni moči in določenim razrednim interesom razpolaganja s produkcijskimi sredstvi. Ker z aktom ekspropriacije ukineмо privatno lastninski monopol in vzpostavimo socialistične produkcijske odnose, blagovna produkcija ne more ostati kapitalistična in na koncu, kot trdi normativna politična ekonomija, ni niti protislovnostna. S tem je blagovna produkcija dejansko izgubila svojo lastno razvojno zgodovino, subtilno dialektiko ukinjanja blagovne produkcije znotraj blagovne produkcije same, katero je Marx opredelil v »prebojnih točkah« tretje knjige Kapitala in »možnostih miniranja« v Grundrisih.

c) Podobne posledice ima tudi politekonomsko razumevanje razredno nevtralnih produktivnih sil, ki izhaja iz ortodoksnega marksističnega razumevanja ekonomske zgodovine kot tudi iz neoklasične ekonomske doktrine. Takšno pojmovanje v bistvu obnavlja staro predmarkovsko kritiko industrializacije kapitalizma, kjer tehnološki prevrati v produkciji niso tako pomembni kot sama ekonomska organizacija produkcije in zavest o drugačnih produkcijskih odnosih upravljanja, razpolaganja in prisvajanja neposrednih producentov s pogoji in rezultati svojega dela, zato so za zgodovinsko prehodno obdobje socialistične revolucije odločilne spremembe v produkcijskih odnosih (posebno lastninskih in odnosih delitve). Nevtralizacija zgodovinske vloge produktivnih sil in podcenjevanje njihove vloge v soodločanju produkcijskih odnosov in družbeno razrednih razmerij je zelo podobno navidezno popolnoma nasprotnemu stališču, da je kvalitativna razlika v produktivnih silah osnovni kriterij postavitve socialističnega produkcijskega načina, kjer nova ekonomska epoha pomeni nove oblike produkcije, novo tehnologijo, nove odnose človeka do narave in podobno. Obe interpretaciji ne

razumeta zgodovinske kontinuitete produktivnih sil (vključno z znanstvenimi in tehnološkimi revolucijami), kjer kapitalne tehnologije ne moremo ukiniti niti z ideološko nevtralizacijo in abstrahiranjem njenih zgodovinskih posledic niti z utopičnim domišljanjem novih produktivnih sil, ki jih socializem nerazvitosti v 20. stoletju še dolgo ne bo dosegel. Politična ekonomija socializma je skupaj z zgodovinsko prakso spregledala ekonomske osnove revolucije, dramatičen spopad med starim produkcijskim aparatom in marksističnimi cilji osvoboditve neposrednega producenta; ekonomsko logiko zgodovinske kontinuitete produktivnih sil je podredila različnim zgodovinskim oblikam »diktature proletariata«, produkcijske odnose prevladujočim političnim instrumentom »prvotne socialistične akumulacije«, ki predstavlja različne zgodovinske načine ustvarjanja materialne osnove socializma in njegovega družbeno ekonomskega razvoja, ki pod socialističnim imenom dejansko opravlja kapitalistično pot zgodovinskega razvoja.

d) Četrto skupno lastnost obeh smeri politične ekonomije socializma predstavlja nerazumevanje politične ekonomije prehodnega obdobja, ki dejansko razkriva staro teoretsko in zgodovinsko dilemo združitve Marxovega pojmovanja socializma, njegovega materialističnega razumevanja zgodovine prihodnosti (asociacije neposrednih producentov) kot neblagovni ekonomski sistem (ob upoštevanju ekonomije časa) in blagovno produkcijo kot zgodovinsko nujnost sodobnega socializma. Pri Marxu je prehodno obdobje politekonomsko neopredeljeno, saj njegovi dokazi o protislovnosti blaga, cikličnosti in krizi kapitalistične blagovne produkcije niti abstraktno teoretično (transformacijski problem: vrednostna cena – produkcijska cena – normalna cena v socializmu?) niti korektno zgodovinsko ne pojasnjuje prehodne elemente, razen v tretji knjigi Kapitala (in delno v Grundrisih), ko govori o delavskih združenih tovarnah, delniški lastnini in kreditnem sistemu kot »prebojnih točkah«, ki pomenijo »točke prehoda« k novi obliki produkcije, ne da bi pri tem zanikala osnovno kvaliteto kapitalističnih odnosov.⁴ Kapital se zgodovinsko reproducira, ker je »prebojnih točk« premalo, povečanje njihovega števila pa na določeni zgodovinski stopnji zahteva novo kvaliteto – novo gravitacijsko jedro, ki je v osnovi (abstraktno teoretično) negacija kapitala. Prebojne točke lahko zavzamejo različne oblike družbene produkcije: ekonomske, politične, ideološke, sociokulturne, kajti vsi ti elementi lahko opredeljujejo ekonomski sistem in skozenj celotne družbene odnose, če funkcionirajo kot produkcijski odnosi, njihovo medsebojno pomembnost v ekonomski strukturi družbe pa določa artikulacija produkcijskih načinov in vsakokratna stopnja razvoja razrednega boja. Z drugimi besedami: jugoslovanska politična ekonomija je v veliki meri spregledala protislovnosti kapitalističnega produkcijskega načina, ki znotraj svojih lastnih meja ustvarja objektivne in subjektivne pogoje lastne negacije, ki na eni strani kapital vedno znova usposablja za nadaljnji zgodovinski razvoj (z notranjo tendenco nekapitala) in hkrati odpira prostor za revolucionarno akcijo proletariata in drugih velikih družbenih skupin (slovjev, razredov). Socialistična revolucija je dolga in protislovnostni proces ukinjanja kapitalističnega produkcijskega načina in kapitalističnih odnosov, kjer revolucionarni Demoklejev zamah političnega prevzema oblasti in pravne spremembe lastnine pomeni samo prvi korak k nadaljnji socializaciji produkcijskega procesa, »socialistična blagovna produkcija«, organizacijske oblike »združenega dela«, »sporazumevalna ekonomija« (prevladovanje samoupravnega sporazumevanja in družbenega dogovarjanja), »samoupravno planiranje«, »socialistična konkurenca«, pa kljub drugačnim ideološkim ambicijam predstavljajo samo »prebojne točke« k novim zgodovinskim oblikam produkcije (v tej zgodovinski omejenosti tiči tudi temelj njihove teoretične nekonsistentnosti).

Nepoznavanje Marxove metode kritike politične ekonomije (odnos logično – zgodovinsko, abstraktno – konkretno...) podcenjevanje prevladujoče vloge kapitalističnega produkcijskega načina na svetovni ravni, zamenjevanje spremembe pravne oblike lastnine z revolucionarnim procesom socializacije, zanemarjanje materialne osnove socialistične revolucije (razredna nevtralizacija produktivnih sil), nerazumevanje teoretizacije prehodnega obdobja in podobno, pri obeh smereh naše politične ekonomije socializma potrjujejo prepričanje, da ima samoupravni socializem kot zgodovinska stopnja razvoja svoj produkcijski način in samo svojo obliko ekonomskega sistema. Njena stališča se prično razlikovati šele za določenimi skupnimi izhodišči, ko posamezne institucionalne oblike in ekonomske instrumente funkcioniranja ekonomskega sistema povežeta z različno razredno delitvijo njihovih interesov (birokracija, tehnokracija, politikracija, delavski razred, kmetje...) in različno zgodovinsko strategijo dolgoročnega gospodarskega in družbenega razvoja, vendar njihova nadaljnja določitev presega namen tega zapisa. V nadaljevanju bomo pokazali samo nekatere temeljne značilnosti normativne politične ekonomije, ki predstavlja politekonomsko osnovo sedanjega ekonomskega sistema, ki je ob koncu svojega institucionalnega cikla povzročil številne ekonomske probleme, in družbeno razredne protislovnosti.

Koncept »socialistične blagovne produkcije« pomeni izhodiščni model normativne politične ekonomije, ki na eni strani opredeljuje objektivno nujnost blagovne produkcije, na drugi strani pa pod dominantnim vplivom prevladujočih socialističnih samoupravnih produkcijskih odnosov (kot predpostavki analize) ukinja blagovni fetišizem.

Teoretski koncept »socialistične blagovne produkcije«

Blagovna produkcija postane tako neprotislovnostna zgodovinska oblika družbene reprodukcije, ki izgublja zgodovinske dimenzije prehodnosti (»ukinjaja«) blagovne produkcije znotraj blagovne produkcije same – nekoliko heglianska opredelitev za zgodovinsko genezo blaga na osnovi priznanja ekonomskih (tržnih) zakonitosti in njihove institucionalizacije. Teoretsko dokazovanje »socialistične blagovne produkcije« temelji na aprioristični predpostavki obstoja družbene lastnine in socialističnih samoupravnih produkcijskih odnosov kot negacije kakršne koli dominacije nad neposrednimi producenti, pri čemer zanemarljivo omenjeno dejstvo, da je spreminjanje politične oblasti in pravnih oblik lastnine (ekonomskega sistema) samo predpostavka, ne pa tudi dokončna postavka zgodovinskega razvoja socializacije produkcije. Namesto integracijskih procesov blagovne produkcije, znotraj blagovne produkcije same, ki temelji na določenem izživetju ekonomskih zakonitosti (blagovna vrednost kot zgodovinski okvir in sredstvo upravljanja ekonomskih procesov), se v središču ekonomskih procesov socialističnega samoupravljanja postavlja integracija družbene zavesti – »integralna zavest« postane osrednji motor razvoja »socialističnega samoupravnega produkcijskega načina«, ki celotno bogastvo družbenih odnosov prehodnega obdobja reducira na pravno politični mehanizem socialistične revolucije, subjektivnost revolucionarnih sprememb, ki nadomešča razredno opredeljenost produkcijskih odnosov in ekonomsko vsebino produktivnih sil. Samoupravljalec kot subjekt »socialističnega samoupravnega načina produkcije« in nosilec novih družbeno ekonomskih odnosov je konkretizacija abstraktne podobe socialističnega homo duplexa: homo oeconomicus, ki se ekonomsko čudežno racionalno ponaša (sem sodijo tudi zadnji kategorični pozivi »združenemu delu«, da brzda svoje cene in nacionalno inflacijo) in homo socialis, ki je vseprek human, solidaren, etičen in moralen človek, predan ideji in praksi samoupravljanja (to je samo druga plat štiristoletnega dolga, ki ga ima politična ekonomija in njen homo oeconomicus do idealistične tradicije v novoveški filozofiji). Takšno razumevanje antropološke ideo-logike predpostavlja enotnost razrednih interesov, ki so že vnaprej enoglasno opredeljeni za apriorno, pravno normativno konstrukcijo socialističnega samoupravljanja, kjer integrirani razumni samoupravljavci z medsebojnim povezovanjem v neprotislovni blagovni produkciji zavestno upravljajo z ekonomskimi problemi družbene reprodukcije (»sporazumevajoča ekonomija«).

Namesto ekonomske logike »ekonomskega stroja« blagovne produkcije znotraj katere dejansko obstaja edino polje ekonomske znanosti, je v naš ekonomski sistem postavljena »sporazumevajoča« politično pravna zavest samoupravljalcev (samoupravni sporazumi, družbeni dogovori), njihov zgodovinski optimizem in idealizem razreševanja ekonomskih problemov, svojevrsten ekonomski liberalizem (ponavljanje stare Lasallove teze, da celoten dohodek pripada delovnim kolektivom samoupravnih produkcijskih enot...) in voluntarizem, ki je dejansko brez vsakega ekonomskega logosa, zato zgodovinsko konkretno mora končati v gospodarski in družbeni krizi. »Združeno delo« ne more za zeleno mizo sporazumevanja in dogovarjanja ustvariti niti grama blagovne vrednosti (kot osnove družbenosti svojega dohodka), ker vrednost par excellence določa družbeno abstraktno delo in ne njegove konkretne oblike (delavci posameznih produkcijskih enot), produkcija vrednosti predpostavlja dalje določeno družbeno delitev dela tržno odtujenih »privatnih« producentov (ukinjanje »lastninskega monopola« pomeni dejansko ukinjaje vsakršne oblike blaga), njihovo medsebojno konkurenco in podobno. Objektivnost blagovne produkcije zato ne moremo ukiniti s subjektivnostjo pravne spremembe lastnine (družbena lastnina), ekonomskim voluntarizmom »sporazumevajoče ekonomije« družbenega dogovarjanja in samoupravnega sporazumevanja kot paradržavnimi institucionalnimi oblikami, temveč lahko protislovja blagovne produkcije presežemo samo v okvirih njene lastne negacije blaga znotraj blagovne produkcije same, z izživetvijo njenih lastnih ekonomskih zakonitosti in institucionalnih oblik, kajti samo tako bodo producenti lahko ekonomsko racionalno upravljali s pogoji in rezultati svojega dela na vseh ravneh družbenega gospodarstva.

S teoretičnega vidika nas zgodovinski procesi »sporazumevajoče ekonomije« hitro pripeljejo v metafizično politično ekonomije, absolutizacijo nekaterih teoretičnih postulatov, določeno »produkcijo pojmov« kot »logičnih formul«, anarholiberalistično ekonomsko utopijo malomeščanskega proudhomizma, ki ne razume niti metodoloških skrivnosti »dialektične metode razlage« (raziskovanja) niti zgodovinskega dejstva, da je na osnovi menjalne vrednosti in denarja nesmiselno predpostavljati neposreden nadzor združenih producentov, ki s »sporazumevajočo ekonomijo« (proudhomističnimi »časovnimi boni«) kot ekvivalentni blagovne vrednosti navidezno odpravljajo protislovnost blagovne produkcije. Marx je v Bedi filozofije in Grundrisse pokazal na kratko sapo takšnega pristopa, ki tako v abstraktno teoretskem kot tudi konkretno zgodovinskem načinu ukinjaja blagovne produkcije (opredeljevanje »sintetične vrednosti«) pristaja natančno tam, kjer s svojo uničujočo teoretsko kritiko in velikopoteznim zgodov-

vinskim prevratom dejansko pričanja – v kaotičnosti (neobvladljivosti) gospodarskih razmerij (spomnimo se Pariza 1849 ter Proudnonove banke menjave in seveda sedanje jugoslovanske gospodarske krize), v večji odtujenosti »združenega dela« in vse pomembnejši vlogi politične in ekonomske moči birokracije (bančnih uradnikov v pariški centralni banki in seveda jugoslovanske birokracije in politokracije).

Marx v Grundrisseh (v kritiki denarne teorije produdhona Darrimona) opozarja na dve pomembni zgodovinski izkušnji, ki jih v sedanji jugoslovanski zgodovini ne gre zanemarjati:

a) da nasilno defetiziranje družbene moči blaga lahko hitro pripelje v novi fetišizem družbenih odnosov, ker vsaki nasilni **naturalizaciji gospodarskega življenja** na tej zgodovinski stopnji razvoja ustreza **fevdalizacija političnih odnosov**;⁵

b) da je vsako »miniranje« obstoječih družbenih odnosov brez upoštevanja materialnih pogojev družbene produkcije prehodnega obdobja zgodovinsko donkiohotstvo.⁷

Poizkusi miniranja in donkiohotstvo! Kaj pomeni Marxova skrivnostna vojaško-literarna metaforika?

Minerski poizkusi pomenijo na področju ekonomskega sistema blagovne produkcije tiste »prebojne točke« blaga znotraj blagovne produkcije same (kapitala znotraj kapitala samega), donkiohotstvo pa pomeni Proudnonov boj proti vetrnjačam ekonomske objektivnosti blagovne produkcije, njegovo povzdignjeno zavest, ki nasproti kmečki ekonomski logiki Sanche Pansa vedno postavlja nerazrešljive utopije, improvizirane teoretske konstrukcije. V naši normativni politični ekonomiji in normativni praksi teoretski poizkusi »miniranja« niso uspeli, kar logično vodi v domače donkiohotstvo, ki na kraju končuje v podobni konkretno zgodovinski učinkovitosti kot njen metaforični Cervantesov junak.

Namesto teoretsko metodološkega redukcionizma in konstruktivizma (apriornih predpostavk družbene lastnine, združenega dela, samoupravnih produkcijskih odnosov...), ki so zgrešili vrsto pomembnih Marxovih vsebinskih metodoloških napotkov (opozoril), bi morala politična ekonomija socializma pričeti s subtilnejšo analizo kapitalističnega produkcijskega načina in njegovih »prebojnih točk«, raziskovanjem kompleksnih poti prehoda, ki na določeni zgodovinski stopnji in v določenih družbenih okoliščinah dobivajo podobo socialističnih samoupravnih produkcijskih odnosov, opredeljevanjem artikulacije produkcijskih načinov in razrednega boja za dominanten položaj in potrjevanje novega socialističnega produkcijskega načina, s preučevanjem ekonomskih, političnih, sociokulturnih in ideoloških oblik družbene reprodukcije, proučevanjem dejanske socializacije družbene reprodukcije ob dominantnem kapitalističnem produkcijskem načinu na svetovni ravni, namesto prikrivanja razrednih in ekonomskih protislovnosti blagovne produkcije, je potrebno pričeti s protislovjem elementarne oblike blaga v socializmu nerazvitosti, namesto zanemarjanje teoretskih (zgodovinskih) poti socialističnega razvoja v svetu in absolutizacije jugoslovanske izkušnje, je potrebno ponovno domisliti nekatere teoretske posplošitve zgodovinskih izkušenj in teoretskih spoznanj socializma 20. stoletja »nasploho« in posebej.

Zaključimo s sedanjo jugoslovansko refleksijo. Jugoslovanska stvarnost namesto neprotislovne in optimistične podobe samoupravnega »otoka sreče« normativne politične ekonomije in njene ideologije razkriva drugačno podobo. V »socialistični blagovni produkciji« se gospodarski tokovi vse bolj naturalizirajo, »združeno delo« postaja razdruženo, enotnost jugoslovanskega gospodarskega prostora razpada v množstvo medsebojno nepovezanih in neobvladljivih gospodarskih enot, namesto družbene lastnine se razraščajo privatna lastnina in vsakršna oblika monopolizacije, samoupravno enotnost zamenjuje birokratska in tehnokratska diferenciranost, namesto pluralizma samoupravnih interesov se vzpostavlja nacionalizem in separatizem, ob vsem tem se razrašča tudi velika zgodovinska protiofenziva kapitala (desne alternative) na svetovni ravni in podobno. Vsa ta nasprotja ne vodijo ideje in prakse socialističnega samoupravljanja v naročje udobne identitete individualnega in družbenega, integralne zavesti ekonomskih računov samoupravljalcev, temveč jih dejansko postavljajo na drugi pol – v vzpostavljanje realnih možnosti izgube lastne legitimnosti v ljudskih množicah, vendar pa to vprašanje že odpira področje nove razprave.

Znanstveniki so v zgodovini delavskega gibanja (to je dobro občutil in doživel tudi Marx) v večji ali manjši meri samo zunanji opazovalci, pospravljavci povišstva na razburljivem zgodovinskem odru usodnega Titanika ali zmagovite Kolumbove Caravelle, politična in ekonomska praksa bo hkrati potrdila ali zavrnila podcenjevanje nekaterih zgodovinskih spoznanj ekonomske teorije in prakse socializma v teh stotih letih po Marxovi smrti, ki jih v naši graditvi socializma nismo dovolj upoštevali. Usodne zgodovinske izkušnje pa dovolj zgovorno dokazujejo, da vsaki naturalizaciji gospodarstva ustreza fevdalizacija političnih odnosov, vedno večja vloga države in njenih razrednih nosilcev, tako da so tudi v naši nasilni naturalizaciji reforme združenega dela v sedemdesetih letih pod plaščem ekonomske demokracije »socialistične blagovne produkcije« in »sporazumevajoče ekonomije« dosegli tisto stopnjo družbene krize, da je nova kapitalaska strategija razvoja, oklicana kot ekonomska reforma gospodarske stabilizacije, v tem zgodovinskem trenutku družbeno napredna oblika razreševanja osrednjih ekonomskih in družbenih problemov jugoslovanske družbe.

Opombe:

1 Na povezanost političnih in ekonomski ciklov je opozoril I. 1943 M. Kalecki, vendar pa naša teza ne presega značaja hipoteze, ki se še posebno jasno potrjuje v kriznem obdobju, ko so ekonomski odnosi v ospredju in se jasneje zoperstavljajo logiki političnega sistema. (Glej M. Kalecki, Political Spects of Full Employment in v E. K. Hunt, J. G. Schwartz A Critique of Economic Theory Harmondsworth, 1972.)

2 Nemški marksist Enzensberger na tem mestu sodi, da socializem ni zgodovinsko omejen zaradi nerazvitih zgodovinskih predpostavk, temveč da to nerazvitost hkrati tudi reproducira. H. M. Enzensberger, Najvišji stadij nerazvitosti. Hipoteza o realno eksistirajočem socializmu.

Časopis za kritiko znanosti. 50/1982. 67.

3 Podrobnejšo opredelitev podajam v delu B. Kovač, Socializem in blagovna produkcija, Novi vidiki, Ljubljana, 1982, 1963–1968.

4 K. Marx, Kapital, III. k., CZ, 1975, 495.

5 K. Marx, Temelji slobode, Naprijed, Zagreb, 55.

6 »Vsak individuum ima družbeno moč v obliki stvari. Odvzeme to družbeno moč stvarim, pa jo boste morali dati osebam nad osebami.« K. Marx, Temelji slobode, ibidem, 54.

7 K. Marx, Temelji slobode, ibidem, 57.

UDK: 330.133:330.342.15/497.1

socializem, blagovna produkcija, politična ekonomija socializma

Bogomir Kovač: Nekatera protislovja blagovne produkcije in jugoslovanske politične ekonomije socializma

Vrsta ekonomskih problemov postavlja v središču pozornosti osnovne teoretične in praktične razsežnosti socialističnega samoupravnega ekonomskega sistema. Posebno pomembno je vprašanje blagovne produkcije v razmerju do ekonomsko racionalnega razvoja produktivnih sil in demokratizacije socialističnih samoupravnih produkcijskih odnosov. Avtor opozori na značilnosti dosedanjega razvoja socializma (pomen subjektivnega faktorja), in odločilno vlogo države pri vseh dosedanjih socialističnih revolucijah. Paradigmo samoupravljanja predstavlja tako država kot tudi nepresežena blagovna produkcija. Tako samoupravljanje kot blagovna produkcija se v Jugoslaviji vzpostavljata s posebnim državnim aktom (absolutna prevlada političnega nad ekonomskim), blagovna produkcija se v takšnih razmerah nikoli ni razvijala samostojno. Ekonomski sistem namesto lastne avtonomije zgodovinskega razvoja in determinacije družbenih razmerij postaja vse bolj odvisen od prevladujoče birokratsko politične logike, ki oblikuje samoupravljanje in institucionalizacijo ekonomskega sistema po svoji meri in postavi. Kriza jugoslovanskega zgodovinskega trenutka določa tudi krizo jugoslovanske politične ekonomije, ki se lahko razvrsti v dve osrednji smeri (šoli): »tržno« politično ekonomijo socializma in »normativno« politično ekonomijo socializma. V razpravi je pozornost namenjena normativni smeri politične ekonomije socializma, ki v svoji osnovi predstavlja eklektično kombinacijo političnega normativizma, ortodoksnega marksizma, malomeščanskega utopizma in svojevrstne logike ekonomskega liberalizma »socialistične blagovne produkcije«. Jugoslovanska stvarnost namesto neprotislovne in optimistične podobe samoupravnega »otoka sreče« normativne politične ekonomije in njene ideologije razkriva drugačno podobo. Nova kapitalaska strategija razvoja (ekonomska reforma gospodarske stabilizacije) je v tem zgodovinskem trenutku družbeno napredna oblika razreševanja osrednjih ekonomskih in družbenih problemov jugoslovanske družbe.

UDK: 330.133:330.342.15/497.1

socialism, commodity production, political economy of socialism

Bogomir Kovač: Certain Contradictions of Commodity Production and the Yugoslav Political Economy of Socialism.

Due to a succession of economic problems, attention is being focused on the theoretic and practic dimensions of the socialist self-managing system. An important issue is the relationship of commodity production versus economically rational development of productive forces and the democratization of the socialist self-managing production relationships. The author exposes characteristic of the hitherto socialistic development (and the role of the so-called subjective factor) as well as the crucial role of the state in all the socialist revolutions so far. The paradigm of self-management is being represented by the state and the non-exceeded commodity production as well. In Yugoslavia, both self-management and commodity production are being restored by particular acts of the state (absolute predomination of the political over the economical) so that within such circumstances commodity production actually never had been able to develop freely. Instead of and autonomous historical development, the economic system is getting more and more dependent on the prevailing bureaucratic political logic, which models and intitutionalizes it according to ist own measures. The crisis of jugoslav historic moment determines also the crisis of jugoslav political economy wich can be divided into two mainstreams (schools): »market regulated« and »normative« political economies of socialism, respectively. The author discusses the normative trends of the political economy of jugoslav socialism which consists of an eclectic combination of political normativism, orthodox Marxism, petit-bourgeois utopism, and peculiar logics of the »socialist commodity production« liberalism. Instead of an optimistic image of a self-managing »island of happiness« of the normative political economy without any contradictions, the jugoslav reality reveals quite a different picture. The new capital strategy of development (the reform to stabilize the economy) is within this historical moment a socially progressive form of relieving the main jugoslav socio-economic problems.

Divinizacija procesa dela v zgodovini filozofije in v Marxovem Kapitalu

Leo Šešerko

Ključni pomen analize vrednostne forme

Prvi del petega poglavja druge nemške izdaje je verjetno sploh najbolj citirani in znani del 'Kapitala'. V njem obravnava Marx 'delo kot tako', brez vsake nadaljnje določitve. In sicer zato, da prikaže proces dela in da ga kontrastira s procesom uvrednotovanja, ustvarjanja vrednosti, ki je proces nastajanja razlike v kvantumu izmenjane vrednosti, torej presežne vrednosti. Preden si ogledamo ta prvi del petega poglavja v drugi nemški izdaji 'Kapitala', in njegov pomen oz. značaj v celotni teoriji vrednosti, si je potrebno ogledati tudi ustrezen tekst v prvi izdaji prve knjige 'Kapitala'. Ves ta tekst je Marx sam pregledal, preden je šel v tisk, in se v tem razlikuje od druge in tretje knjige 'Kapitala', ki ju je iz množice različnih Marxovih rokopisov sestavil Engels, ter pri tem omahoval med različnimi rešitvami. Ko je Marx pripravil drugo izdajo, je naredil več temeljnih posegov v prvotno natisnjeni tekst. Dodatek k prvi izdaji z naslovom Vrednostna forma je izpustil, saj ga je za prvo izdajo napisal po Engelsovem prigovarjanju, da bi naredil tekst lažje razumljiv, zato pa je v osnovi predelal prvo poglavje na podlagi tega dodatka k prvi izdaji, ter dodal oddelek o fetiškem značaju blaga in njegovi skrivnosti. To so bili fundamentalni posegi v tekst prve izdaje, kajti prav prvo poglavje je odločilno za razumevanje metamorfoz blagovne oz. vrednostne forme, čeprav niso pomenili kake 'vsebinske' predelave knjige. Nasprotno, v vseh teh spremembah je mogoče opaziti Marxov poskus, da bi postal ključni pomen analize vrednostne forme, brez zatekanja h kakšni predpostavljene vsebini, kolikor mogoče jasnejši. Šlo je torej za spreminjanje načina prikazovanja snovi, ne za spreminjanje načina njenega raziskovanja. Saj že sam dodatek k prvi izdaji nakazuje, da je Marxu postopno postajala njegova lastna metoda vse bolj jasna, tako da jo je najprej celo skušal eksplicirati na koncu knjige, v drugi izdaji pa je to eksplicirano spet vključil v prikaz celotne snovi, kajti te metode raziskovanja ni bilo mogoče prikazati ločeno od snovi, ki je bila raziskana. Zato tako korenite spremembe prvega poglavja, ki pa niti najmanj ne izražajo metodološkega omahovanja, temveč nasprotno ravno trdnost metodološkega samorazumevanja teorije vrednosti.

Za razliko od prvega poglavja je bilo v drugi izdaji poglavje o delovnem procesu in procesu uvrednotovanja samo postavljeno pod drug paragraf, kakor je pač to zahtevala nova razporeditev snovi celotne knjige, sicer pa je ostalo praktično nespremenjeno. Zdi se torej, da je tu stal Marx na tako trdnih tleh, da o vprašanih tega poglavja ni bilo nobenih bistvenih alternativ, in da ni ničesar spreminjal. In vendar je to poglavje, ki ga je zgodovina razumevanja 'Kapitala' v več pogledih naredila za ključnega, zato ga v prihodnje ne bo več mogoče pustiti ob strani ali enostavno ponavljati.

Celotno poglavje je natisnjeno v obeh izdajah pod skupnim naslovom za več poglavij: **produkcija absolutne presežne vrednosti**. To je torej osnovna tema tega poglavja, in to je, 'Formalno' gledano, tisto, o čemer je bil Marx v dvomih, kajti tega naslova ni spreminjal. In če je sploh kaj mogoče razbrati iz naslova, če v njem kaj nakazuje na jedro problema v snovi, potem opazimo neko Marxovo omahovanje, ali če je ta beseda pregraba, spremembo v razčlenitvi same snovi petega poglavja druge izdaje. Samo poglavje je v obeh izdajah naslovljeno z Delovni proces in proces uvrednotovanja, vendar je samo v drugi izdaji v vmesnim naslovom razčlenjeno na dva dela, tako da je prvi del podnaslovljen z »delovni proces«, drugi pa z »proces uvrednoto-

vanja«. Marx torej v drugi izdaji ni naredil nikakršnega posega, nasprotno, tekst, ki teče v prvi izdaji neprekinjeno, je samo razdelil z dodatnim podnaslovom. In vendar je mogoče reči, da ta sprememba v formalni razdelitvi teksta signalizira neko bistveno vprašanje: ali je mogoče ločiti proces dela od procesa uvrednotovanja, se pravi ustvarjanja vrednosti?

Osnovna tema in »stranske melodije«

Reči je mogoče, da teče tekst 'Kapitala' v prvi knjigi realitvno kontinuirano do poglavja o tem procesu dela in procesu uvrednotovanja. To pomeni, da je osnovna tema raziskovanje metamorfoz vrednostne forme, in v to celoto spada tudi prikaz značaja nakupa in prodaje blaga delovna sila. Prikaz razvoja vrednostne forme sicer 'prekinjajo' prikazi historičnih fenomenov, npr. odkritje dela kot substance vrednosti, značaj pridobitev meščanskih revolucij: svobode, enakosti, bratstva (lastnine), itd., katerih zaključke je mogoče opaziti tudi po formulaciji, ki je v 'Kapitalu' pogosto uporabljena: **»povrnimo se zdaj nazaj«**, ki so, kot rečeno, »stranske melodije« teorije vrednosti. Toda vse te stranske teme imajo nekaj skupnega, da so namreč tematizacije historičnih tem in je njihov značaj še najbolj podoben opombam v Heglovi Znanosti logike. Cisto drugače pa je s prikazom procesa dela v petem poglavju. Tu Marx ne le tematizira kakšne diskusijske točke iz zgodovine politične ekonomije ali zgodovine teorije sploh, s katero bi pojasnil osnovni tek prikaza metamorfoz vrednostne forme, temveč prikaže delovni proces, kakršen je »najpoprej v svojih abstraktnih momentih, neodvisen od vsake določene družbene forme.«² Ta stranska tema pa predstavlja popoln novum glede na dosedanja prikaz. 'Kapital' se ne začneja z analizo procesa dela niti v »posebni obliki« dela v kapitalističnem produkcijskem načinu, temveč z izrecnim nasprotjem tistega, kar je zdaj tematizirano na začetku petega poglavja: namreč z raziskovanjem blaga kot posebne, določene družbene oblike proizvodov dela v prav tako, ali bolje s tem,

določenim družbenim oz. zgodovinskim obdobjem, obdobjem kapitalističnega načina proizvodnje. Ta analiza je pripeljala do razkritja, da ni **delo kar tako** vir vrednosti, temveč delo v čisto določeni družbeni obliki, namreč kot uporaba blaga delovna sila. Zdaj pa Marx to analizo prekine, da bi s stranskim prikazom samega procesa dela kontrastiral določeno družbeno formo dela, namreč proces proizvodnje presežne vrednosti.

Krvava sled produkcijskega načina in njeno zabrisanje

Da gre za poskus takšnega kontrastiranja, kot jih je v 'Kapitalu' toliko, kaže že prvi stavek petega poglavja, v katerem je povzet rezultat, do katerega je privedla predhodna analiza metamorfoz vrednostne forme, ki je razkrila, da delo in delovna sila nista nobena predpostavka na sebi procesa uvrednotovanja. »Uporaba delovne sile je **delo samo**. Kupec delovne sile jo konzumira, v tem da pusti njenega prodajalca, da dela. Ta drugi postane s tem **actu** udeležujoča se delovna sila, **delavec**, kar je bil prej le **potentia**. Da bi svoje delo predstavil v **blagih**, ga mora predvsem predstaviti **uporabnih vrednostih, stvarih**, ki služijo za zadovoljitev potreb kakršne koli vrste. Torej je posebna uporabna vrednost, določen **artikl**, ki ga kapitalist pusti izdelati delavcu. **Produkcija uporabnih vrednosti, ali dobrin**, ne spremeni svoje **obče** narave s tem, da se opravlja za kapitalista in pod njegovo kontrolo. **Delovni proces** je zato treba opazovati najpoprej v njegovih **abstraktnih** momentih, neodvisno od vsake **določene družbene** forme.«

Marx je tu sicer pokazal, da produkcija uporabnih vrednosti ne spremeni svoje obče narave glede na to, ali je opravljena pod kontrolo nadzornika sužnjev, graščinskega upravnika, farja ali budnim očesom kapitalista, toda to, kar je bilo do sedaj predmet analize v Kapitalu, ni bila obča narava dela, tudi ne obča narava delovnih produktov, dobrin, sploh nikakršna 'obča narava', temveč striktno njena določna družbena forma. Videli smo celo, da je bila v tem **temeljna razlika med prikazovanjem procesa dela pri Heglu, Ricardu, Smithu, Aristotelu** itn., na eni strani, in **Marxovim prikazovanjem** v Kapitalu. Poleg tega pa ravno na trgu blaga produkti dela šele odložijo svoj poseben družbeni značaj, šele tu se zabriše krvava sled načina, kako so bili proizvedeni, sled, ki se je vlekla za njimi v prejšnjih dobah. Ali drugače rečeno, zdaj se reproducira sam način zabrisanja te sledi, medtem ko je bilo prej treba po konzumiranju vedno znova na roparski pohod za sužnji in k njihovemu priganjanju, kakor je bilo tudi vedno znova treba vzdigniti bič ali križ nad tlačani med tlako, tako da je **pridobivanje** dobrin, in s tem dobrine same, nenehno ohranjalo ta specifičen značaj določene družbene oblike, in ga je izgubilo šele v kapitalističnem produkcijskem načinu. Šele tu ne vidiš več ne uporabnih vrednosti, kako so bile proizvedene, čeprav obstoji poleg kapitalističnega načina proizvodnje še neodpravljen tlačanski in suženjski način proizvodnje. Dokler namreč poleg mezde obstojita profit in renta, in mezda ne more obstajati brez njiju, bo poleg kapitalistične proizvodnje, bolj ali manj na njenem 'robu', še obstajalo tlačansko in suženjsko delo, ki neizogibno izrašča na podlagi teh kategorij. To pomeni, da je šele s kapitalističnim načinom proizvodnje pričelo soobstajati toliko različnih načinov proizvodnje, in da je šele ta določna družbena oblika proizvodnje ustvarila pogoje, v katerih »produk-

cija uporabnih vrednost, ali dobrin, ne spremeni svoje obče narave s tem, da se opravlja za kapitalista in pod njegovo kontrolo«. Prav tako je torej treba reči, da v kapitalizmu produkcija uporabnih vrednot ali dobrin, ne spremeni svoje obče narave s tem, da se opravlja za zemljiškega lastnika in pod njegovo kontrolo, čeprav gre za tlačansko delo, kakor te obče narave ne spremeni, če se opravlja za lastnika sužnjev in pod njegovo kontrolo. Vendar pa ne velja tudi obratno. Če je kapitalistični način proizvodnje odpravljal tlačansko in suženjsko delo, ga je moral ponovno spet reproducirati na podlagi kategorij, ki iz njega neogibno izraščajo, kapitala in rente, medtem ko je tlačanski in suženjski način proizvodnje samo v svojih porah, na svojih 'robvih' toleriral blagovno proizvodnjo, ki mu je po svojem 'bistvu' oporekala.

Abstraktni značaj delovnega procesa zgodovinski rezultat

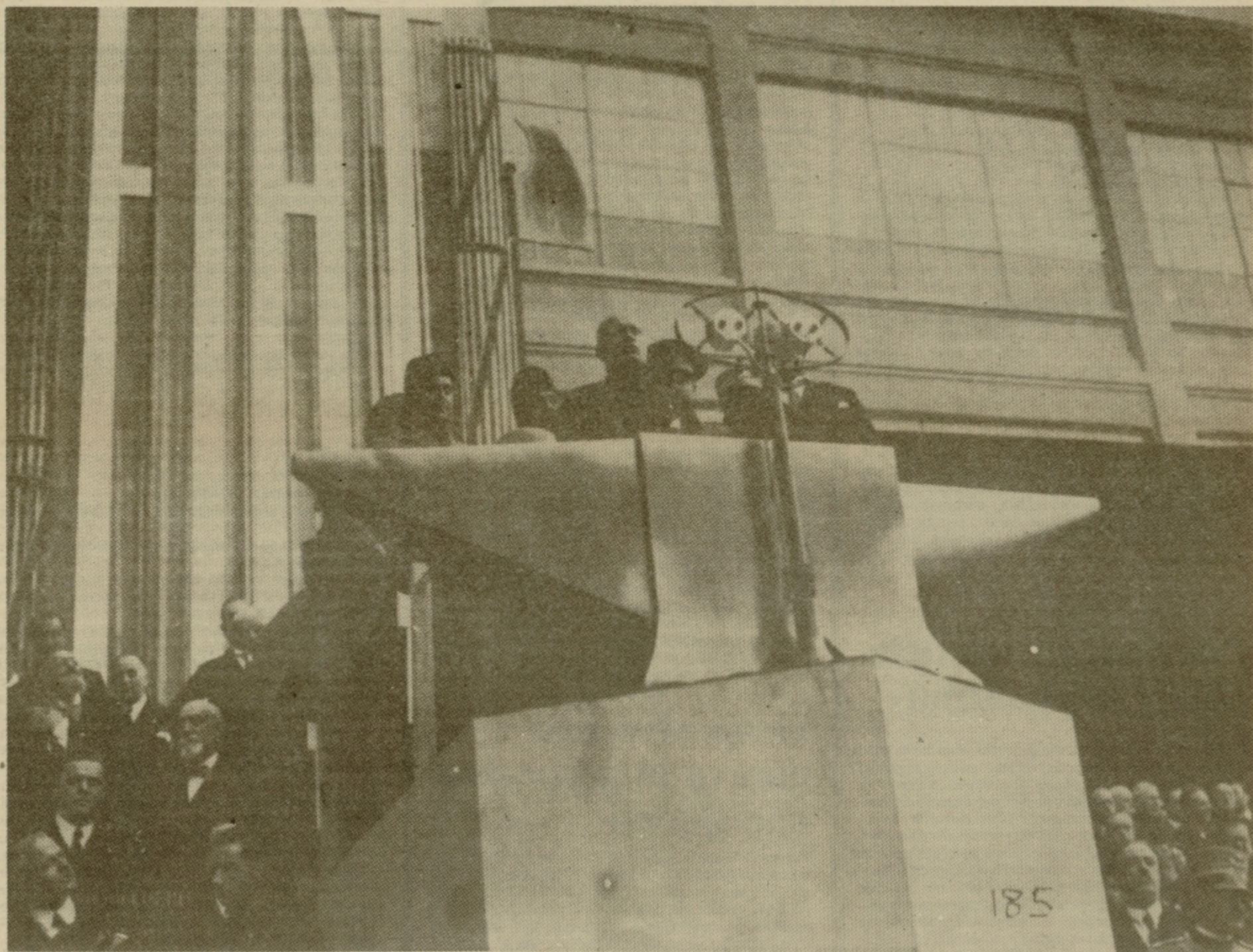
Če torej Marx pravi, da je treba delovni proces opazovati najpoprej v njegovih abstraktnih momentih in neo-

Celotno gibanje kot produkcija

Zato ni slučajno, da Marx na začetku poglavja o delovnem procesu, čeprav ga je ločil od procesa uvrednotovanja, govori najprej o uporabi (blaga) delovne sile, ki da je delo samo. To pomeni, da je ta določna družbena oblika dela, produkcija uporabnih vrednosti oz. dobrin pod kontrolo kapitalista tista oblika dela, kjer je šele mogoče opazovati delovni proces v njegovih abstraktnih momentih in neodvisno od vsake določne družbene oblike. **Ta abstraktni značaj procesa dela je torej sam čisto določen zgodovinski rezultat** in abstraktnost, ničnost, 'odsotnost' vsake določene družbene forme na njem je tisti 'Nič', za katerega pravi Hegel v Znanosti logike, da ima »zreti ali misliti Nič neki pomen«. Ničnost, odsotnost družbene oblike dela torej **ni prazna ničnost** in odsotnost, temveč ničnost in odsotnost, ki ima v sebi vsebino, ki je rezultat cele zgodovine procesa dela.

Vendar proces dela ni predpostavka te zgodovine. Samo pri Heglu in tistih, ki so ponavljali, najprej je bilo dejanje, pa če je bila to le izgovorjena beseda, je bil proces dela postavljen kot skrito bistvo vsega, kar obstoji, in od njega je prihajalo potem do tistega znanega ponavljavanja in odtujevanja, ki tvori svet. Zato je

tuelno takšne maškarade zahoče. Marx je hotel tu prikazati 'bistvo' dela samega, ni vzdržal pri lastni metodi striktnega raziskovanja blagovne oz. vrednostne forme, s to intermediacijo je skušal odpraviti tisto njeno napako, ki jo bo filister najprej očital, in vendar je ravno s tem klonil pod težo zgodovine teorije vrednosti, ki se je tudi v svojih najboljših predstavnikih zatekala k tašni 'zadnji', 'temeljni' »vsebin«, »substanci«, ali kakor koli že hočemo. V Aristotelovi filozofiji je to zadnje 'substanco', zadnji vzrok vsega obstoječega mogoče še veliko jasneje razbrati, kot pri Heglu ali npr. Spinozi, kajti kot je pokazal Valentin Kalan, se v njej »vse gibanje pojmuje po vzoru tehnične produkcije. Ideal tehnike pa je avtomatizem, ki z druge strani odseva tudi v 'avtomatični dejavnosti narave' (*hóspēr automatizouses tés phýseos*)... Celotno gibanje je produkcija.«³ V tem, da je Aristotel postavil proces dela, seveda v njegovih abstraktnih momentih, neodvisno od vsake določne družbene forme, kot gibanje narave oz. vsega, kar obstoji, je bil v jedru svoje metode, v jedru svoje filozofije, predhodnik Marxove teorije vrednosti, in ne le v tem, na kar opozarja Marx v prvem poglavju 'Kapitala', da je namreč v svojih 'eksoteričnih' spisih, zlasti Nikomahovi etiki, prišel na sled dejstvu, da menjava (blaga) ne more biti brez enakosti, enakost pa ne brez komenzurabilnosti. Če se je tu moral od slutnje genialnega odkritja umakniti nazaj in zanikati možnost komenzurabilnosti v 'resnici tako različnih stvari', kot jih proizvede suženjsko ali gospodarjevo delo oz. um, se mu v Metafiziki ni

odvisno od vsake določene družbene forme, preden ga opazuje v njegovi posebni, določni obliki, namreč, kot proces uvrednotovanja, potem je mogoče to pojasniti samo tako, da je ta delovni proces kar tako sam čisto določno družbeno dejstvo, oblika dovršitve brezsubstancnosti procesa dela v kapitalizmu. V prejšnjih dobah so bili pogoji dela še zraščeni z delom samim, ljudje so bili tako ali drugače priklenjeni na naravne pogoje dela, 'naravo', zemljo; eksistirali so kot del samih teh naravnih pogojev, kot del orodja oz. kot 'govoreče orodje', ali kot delovna živina, kot tlačani. Zato je bila tudi forma eksploatacije neposredno zraščena z načinom proizvodnje, oz. 'gospodar je moral znati ukazati tisto, kar je moral suženj ali tlačan znati narediti'. Sam proces dela je v svojem bistvu izražal formo družbe oz. družbeno formo, proces dela in oblike družbenih razmerij so bile eno in isto. Neposredna razvidnost razmerij eksploatacije se je izražala kot neposredna razvidnost družbene določenosti procesa dela. Z uveljavitvijo blagovnih razmerij in proizvodnje blaga kot vladajoče oblike procesa dela pa je proces dela izgubil vsako družbeno določno obliko, kar je seveda samo drug izraz za dejstvo, da razmerja eksploatacije niso več neposredno razvidna.

moral biti najprej razumljen proces dela enostransko kot zgolj nekaj pozitivnega, ali kot pravi Marx v kritiki Hegla, zgolj kot abstraktno delo, kajti abstraktno delo je edino delo, ki ga razume in kot osnovo polaga Hegel, in to je ravno delo v svojih abstraktnih momentih, neodvisno od vsake določne družbene forme, ki je bilo v Fenomenologiji duha in Znanosti logike narejeno za subjekt zgodovinskega procesa, ki se loči od samega sebe in opazuje vse posebne oblike dela, suženjsko delo, tlačansko delo, mezdno delo, samo navzdol kot svoje podrejene, nizkotne družbene prehodne oblike, da bi se lahko spet vrnil k sebi kot najvišji vsebini. Kljub vsem omejitvam, ki jih postavi Marx na začetku petega poglavja druge izdaje prve knjige 'Kapitala', namreč da gre za nek rezultat predhodnega raziskovanja vrednostne forme, in da je ta rezultat izrecno omenjen, pa se vendar nadaljni prikaz Marxu pod roko sprevrne v pozitivno povzdigovanje delovnega procesa kar tako, kakor da bi ne šlo za določno, družbeno formo delovnega procesa, kakor da bi ta delovni proces v svojih abstraktnih momentih dejansko bilo mogoče opazovati neodvisno in v abstrakciji od vsake družbene forme, ki bi bila šele nek naknaden zgodovinski kostum, ki ga proces dela lahko navleče nase, če se mu even-

bilo treba umikati, tu je lahko v polnem obsegu nakazal tisto, kar je bil ob pomenu oz. razprostranjenosti blagovne menjave v antiki pač mogoče storiti, in kar je Fenomenologiji duha in Znanosti logike pozneje v polnem obsegu izrecno razvil Hegel.

Tudi zadnja avtorizirana izdaja ima poteze nastanka

Vendar pa ta napačna 'stranska melodija' v prvem delu petega poglavja samo še bolj jasno kontrastira, kakšen teoretski korak glede na zgodovino filozofije in zgodovino politične ekonomije je bil v 'Kapitalu' kot celoti storjen, in kakšen napor je bil potreben, da je bilo mogoče ostati na sledi tega koraka, se pravi pri metodi analize metamorfoz vrednostne forme.

Kritika politične ekonomije se ni izvalila kakor celo jajce, Marxov tekst še nosi tudi v zadnji izdaji, ki je šla skozi njegove roke, poteze svojega nastanka. K temu spada, da Marx ni imel nobenega svojega izdelka za dokončno besedo znanosti. Iz vprašanj, ki so se mu postavljala ob petem poglavju oz. njegovem prvem delu, je edino mogoče razložiti izredno ostrino njegove kritike gothskega programa. Ta program se je začel običajno z divinizacijo dela, tako, da se je prvi stavek glasil: »Delo je vir vsega bogastva in vse kulture«. To frazo bi bilo mogoče prepisati tudi iz mnogih drugih spisov, in tisti, ki poznajo Kapital iz druge in tretje roke, največkrat tudi menijo, da je v njem razvita ravno ta postavka. Marx bi jo lahko kritiziral tako, da bi prikazal nasprotje med konkretnimi, družbenimi oblikami dela in kulture, na protislovnost te povezanosti, vendar je osredotočil svojo kritiko ne na razumevanje razmerja procesa dela do rezultatov dela, temveč procesa dela do narave, do pogojev dela. V gornji frazi je namreč delo oz. proces dela prikazan neodvisno od vsake določne družbene forme. Če pa proces dela nima več nobene določne družbene oblike, ali potem obstoji brez vsake oblike, ali se lahko potem prikazuje vsebina procesa dela kot zgolj vsebina brez vsakršne forme? Nikakor!

Tudi v tej abstrakciji od vsake določne družbene oblike ne more biti proces dela prikazan brez kakršne koli oblike, ta oblika zdaj samo izgubi vsak določni družbeni značaj, je preprosto naravna oblika dela, ali proces dela, ki je abstrahiran od družbe. Ta naravna oblika dela pa ni seveda nič drugega kot proces dela, v katerem človek dela sam neodvisno od drugih ljudi v naravi, proces dela je oblika razmerja človeka do narave »v njegovih abstraktnih momentih, neodvisno od vsake družbene forme.«

Naravna forma dela šele v kapitalizmu

In tako Marx tudi prikazuje proces dela neodvisno od procesa uvrednotovanja na začetku petega poglavja: »Delovni proces je najpoprej proces med človekom in naravo, proces, v katerem posreduje, usmerja in kontrolira svojo osnovno menjavo z naravo s svojim lastnim dejanjem. Človek stopa nasproti naravnim snovi sam kot neka naravna moč. Svoji telesnosti pripadajoče naravne sile, roke in noge, glavo in dlan, spravlja v gibanje, da si asimilira naravno snov v neki za svoje lastno življenje uporabni formi.«⁴ In ta forma je spet »naravna forma«, brez vsakršnega družbenega značaja. V zgodovini jo je mogoče odkriti samo na njenem »vrhuncu«, v kapitalističnem načinu produkcije, kajti šele tu je družbena pogojenost dela ločena od naravne ali v naravi-določene pogojenosti dela, tako da je mogoče govoriti o zgolj naravni pogojenosti dela. V Kritiki gothskega programa je ostro kritiziral to predstavo, da obstoji nekaj takega kot **naravna pogojenost dela**, tako neposredno razmerje človeka do narave v formi delovnega procesa zgolj v njegovih abstraktnih momentih, kjer si abstraktno stoji nasproti človek in narava, neodvisno od vsake določne družbene forme. Oziroma pokazal je, in s tem kritiziral svojo lastno ločevanje procesa dela od procesa uvrednotovanja, da je treba spregovoriti o **pogojih** takšne predstave o razmerju izoliranega človeka do narave. »Le kolikor je človek že od vsega začetka kot lastnik v razmerju do narave, prvega izvora vseh delovnih sredstev in delovnih predmetov, jo obravnava kot sebi pripadajočo, je njegovo delo izvor uporabnih vrednosti, torej tudi bogastva. Meščani imajo dobre razloge, da pripisujejo delu nadnaravno ustvarjalno silo; kajti ravno iz naravne pogojenosti dela sledi, da mora biti človek, ki ne poseduje nobene druge lastnine kot svojo delovno silo, v vseh družbenih in kulturnih stanjih suženj drugih ljudi, ki so se naredili za lastnike predmetnih delovnih pogojev. Dela lahko le z njihovim dovoljenjem, torej živi le z njihovim dovoljenjem.«⁵

Družbeni značaj abstrakcije od družbene oblike dela

Abstrakcija o delovnem procesu v njegovih običajnih momentih, neodvisen od vsake določne družbene forme, abstrakcija o neposrednem razmerju dela med človekom in naravo, je torej samo izraz določenega družbenega razmerja človeka do narave, sicer skrajno abstraktnega razmerja, v katerem dobi družbena odtrganost človeka od narave obliko naravne neposrednosti. Ta je potem podlaga za vse mogoče divinizacije, kot npr. najslabšega gradbenega mojstra, predstave delavca namesto stvarnega delavca kot nečesa, kar je a priori, **dela samega kot produktivnega dela** itn. Za razumevanje družbenega značaja teh abstrakcij od družbene forme dela je Kritika gothskega programa ključna, in v toliko je izrednega pomena ustno opozorilo dr. Debenjaka v razpravi o nekem prikazu zgodovine nastanka in razvoja pojmov Marxove kritike politične ekonomije, iz katerega je bila izpuščena Kritika gothskega programa. Tisti prikaz se je ravnal po tem, da mora narediti domnevno zaporedje kategorialnih sistemov Marxovega razumevanja kritike politične ekonomije in je seveda Kritiko gothskega programa izpustil, ker je v njej pogrešal »sistem« politekonomskih kategorij. Ker pa kritika politične ekonomije ni »sistem«, čeprav je v njej izpeljava kategorij sistematična, ima v celoti **zadržek Kritike gothskega programa ključen pomen za celoten Kapital**, je razrešitev nejasnosti, ki so prišle do polnega izraza ravno v petem poglavju.

Kakor da bi hotel utrditi napačno izvedeno podtemo, je Marx na koncu ekskurza o **delovnem procesu kar tako** ponovil uvodno argumentacijo o tem, da se pšenici ne da okušati, kdo jo je pridelal, ali je bila pridelana z brutalnim bičem nadzornika sužnjevi ali pod boječim očesom kapitalista. Za tem pa sledi običajna formulacija, ki v Kapitalu zaključuje stranske ekskurze: »Vrnimo se k »našemu« kapitalistu in spe«,⁶ kjer Marx ugotovi, da se **splošna narava** procesa dela seveda ne spremeni s tem, da ga delavec opravlja za kapitalista, namest za sebe samega. To je toliko manj nenavadno, ker ta **splošna narava delovnega procesa** ni nič drugega kot poseben, določen družbeni rezultat zgodovine človekovega, se pravi celotnega človeškega rodu, razmerja do narave. In tu spet »naš kapitalist in spe« na trgu delovne sile, preden ga je njegov prihod spremenil, ni našel delavca v neposrednem razmerju do narave, ampak v določni, družbeni obliki načina proizvodnje, tlačanskega dela, ki spet ni nobena splošna oblika procesa dela. Marx zaključi ta ekskurz o delovnem procesu brez vsake določne družbene forme s tem, da samo temeljno abstrakcijo ekskurza opusti, in jo v nadaljnjem v različnih oblikah kritizira že v samem »Kapitalu«. Naj od njih navedem samo kritiko Seniorjeve »zadnje ure« že v sedmem poglavju, kjer Marx kritizira predstavo o ločitvi procesa dela na proces dela za preprodukcijo vrednosti vloženega kapitala, na proces dela za reprodukcijo delovne sile oz. proces dela za mezdo in »zadnje uro« procesa dela za presežno vrednost. Pokaže, da je **zgolj v predstavi filistra mogoče ločiti proizvodnjo vrednosti in proizvodnjo presežne vrednosti**, da rečemo z drugimi besedami, proces dela brez vsake določne družbene oblike od procesa dela z jasnim družbenim značajem.

Gospodstvo nad naravo in gospodstvo nad ljudmi

Vendar to ni niti najmanj vplivalo na množico napačnih interpretacij Kapitala, v katerih je začetek petega poglavja in samo ta začetek vzeti kot bistvo celotne kritike politične ekonomije. Posebej jasno prihaja na dan to napačno interpretiranje Kapitala tam, kjer skušajo različni hermenevti prikazati domnevne »meje« Marxove kritike politične ekonomije. Njihova zgodba je v osnovi kratka, ne glede na to, koliko jo vsak od njih razteguje. Marx naj bi po njihovem pripovedovanju ločil gospodstvo nad naravo od gospodstva nad ljudmi. Šlo bi mu naj za to, da bi prikazal, kakor da je nasprotnik gospodstva nad ljudmi, medtem ko je v oblake povzdigoval gospodstvo nad naravo. Hermenevti, ki si je to ločitev sam ustvaril v svoji predstavi, zdaj ujame Marxa, kajti on ve, da je gospodovanje naravi vedno že neka oblika družbenega razmerja. Vendar iz tega ne bo izvedel sklepa, kot bi pričakoval bralec, da mora svojo napačno predstavo opustiti, ne, še močneje se je oprime, in meni, da je treba opustiti, kritiko določne družbene oblike dela. Razglasil bo, da je bila kritika politične ekonomije le navidezna kritika gospodovanja ljudem, ker je še dopuščala gospodovanje naravi, in jo je torej treba opustiti, ter na njeno mesto postaviti »kritiko instrumentalnega uma«, torej ravno kritiko uma izoliranega človeka v njegovem procesu dela, v tem da si zvičajno podredi naravo. Hermenevtiki pa v tem seveda ne gre za kakršno koli kritiko obstoječih razmerij, temveč za razodetje, da je že v človekovem razmerju do narave samem utemeljeno, da mu je podvržen, večnost tega razmerja zagotavlja sama na sebi, da je bil, da je in da bo podvržen v naravi, in da je torej čisto slučajno in skoraj

nebitveno, če je podvržen temu gospodstvu še v družbenih razmerjih. Važno je le, da ne pride na misel, da bi se tega gospodstva otresel, kajti tedaj hermenevt ne bo privlekel na dan le družbenih sil, sil gospodstva, ki bodo to preprečile, ne, njemu bo pomagala sama narava in njeno nezavedno gibanje, ki preprečuje vsakršnemu »umu«, da bi jo preliščil, da bi si jo z močjo zvičajnosti svojega uma podredil. Zato se nekatere oblike hermenevtike tudi čisto upravičeno imenujejo zgolj kritike ideologije, ker jih čisto nič več ne zanimajo družbeni pogoji ideološke zavesti, to kar ravno raziskuje kritika politične ekonomije, ampak samo še ideologija, kot si predstavlja sama sebe, in pri tem nenehno prikazujejo kot svoj predmet naravna razmerja, razmerja sina do očeta itn. Ta paradoksalni prodor naravnih razmerij v ideologijo, kjer tvorijo bistvo njene »samorefleksije«, je sam izraz nepremagane tradicije evropske filozofije, ki je polagala proces dela v osnovo vsega obstoječega kot substanco in subjekt, in pri tem, da bi lahko filozofirala, abstrahirala od vsake določne družbene oblike svojega predmeta.

Opombe:

¹ Oziroma v tretjem poglavju prve izdaje iz 1867: Karl Marx, Das Kapital, Urausgabe, Gerstenberg Verlag, Hildesheim 1980, 141-150.

² Karl Marx, Das Kapital, Urfassung, 1967, 141.

³ Valentin Kalan, Dialektika in metafizika pri Aristotelu, Ljubljana 1981, 235.

⁴ Dan Kapital I, Urfassung, 141.

⁵ MEW 19, 15.

⁶ Das Kapital I, Urfassung, 149.

UDK: 331:1 (091) »KAPITAL«

»KAPITAL«, « proces dela, Marx, proizvodnja presežne vrednosti

Šešerko: Divinizacija procesa dela v zgodovini filozofije in Marxovem Kapitalu

V prispevku gre za podrobno analizo petega poglavja Marxovega Kapitala, kjer Marx obravnava »delo kot tako«, brez vsake nadaljnje določitve. Avtor nas opozori na Marxove temeljne posege v prvotno natisnjen tekst in pravi, da je v vseh teh spremembah mogoče opaziti Marxov poskus, da bi postal ključni pomen analize vrednostne forme, kolikor mogoče jasnejši. Kljub vsem omejitvam, ki jih postavi Marx na začetku petega poglavja druge izdaje prve knjige Kapitala, pa se vendar nadaljnji prikaz Marxu pod roko sprevrne v pozitivno povzdigovalje delovnega procesa kar tako, kakor da ne bi šlo za določeno, družbeno formo delovnega procesa. Marx, ki je hotel tu prikazati »bistvo« dela samega ni vzdržal pri lastni metodi striktnega raziskovanja blagovne oz. vrednostne forme. Že Marx, nas opozori avtor, pa je v samem Kapitalu samo temeljno abstrakcijo opustil in jo v različnih oblikah kritiziral. Pokazal je, da je zgolj v predstavi fiziokrat mogoče ločiti proizvodnjo vrednosti in proizvodnjo presežne vrednosti, proces dela brez vsake določne družbene oblike do procesa dela z jasnim družbenim značajem.

UDK: 331:1 (091) »CAPITAL«

»CAPITAL«, labour process, Marx, production of surplus value

Leo Šešerko: Divinization of Labour Process in the History of Philosophy and in Marx's Capital.

Presented is a detailed analysis of the fifth chapter of Capital in which Marx discusses »the work as such« without any further definition. The author indicates Marx's essential interventions into the first printing of the text and finds these to result from Marx's attempt to clarify as much as possible the key meaning of his analysis of the form of value. In spite of all the limitations set by himself at the opening of the fifth chapter in the second edition of the first book of Capital, Marx proceeded into a positive exaltation of the labour process, as if it had not been a determined, social form. Marx, trying to show the labour's »essence« was not able to insist on own strict method of the research of commodity resp. value forms. However, as the author emphasizes, Marx gave up that basic abstraction and criticized it in different forms already in the Capital. Marx has shown that physiocratic notion only is able to differ the production of value from the production of surplus-value, as well as of the labour process without any socially determined from the labour process having clear social character.

13. poglavje

KAPITALA

v luči sedanjosti in nekatera vprašanja sedanjosti v njegovi luči

Slavko Gaber

V enem od vrhuncev Kapitala¹ Marx skozi obravnavo razmerja med stroji in veliko industrijo postavlja niz vprašanj, ki so kot potencia vzpodbuda za razmišljanja v času, ko se ob kompjuterizaciji in robotizaciji produkcije življenja, tako stvari, kot ljudi, človeštvo zopet nahaja pred veliko alternativo: komunizem ali barbarstvo in ko dejansko »opažamo, da se vse bolj radikalno in univerzalno izpopolnjuje pol 'barbarstva', ne pa pol 'komunizma', saj se celo tam, kjer nastopajo s pozicij komunizma, ohranjajo in delno krepijo nove oblike 'barbarstva' v civilizirani ali necivilizirani obliki.«² V obravnavi teh vprašanj se bomo najprej pomudili pri nekaterih »manj« pomembnih, da bi v nadaljevanju obravnavali »pomembnejša«.

Eno začetnih vprašanj Marxovega podajanja trinajstega poglavja predstavlja vprašanje, kaj je stroj. Med tem, ko v »Bedi filozofije« še pristaja na »na nazore angleških matematikov in inženirjev tedanjega časa, ki so razliko opredelili z merilom kompleksnosti ali pa z merilom vira energije...³ pa Marx v Kapitalu opredeli bistvo stroja z opravljanjem operacij, ki jih je pred tem vršil delavec s podobnimi orodji, kot so ta, ki se zdaj nahajajo na orodnem stroju. Prav prenos funkcij človeka oz. dela, ki ga opravlja človek, na orodni stroj, pomeni začetek, kal industrijske revolucije ne pa parni stroj, kot danes na veliko razlagajo učbeniki zgodovine. Glede na specifične pogoje nastajanja tega zapisa, navajamo kot primer specifičen vir, ki pa, če nas spomin na proces lastnega oblikovanja ne vara, samo sovpada z napačnim postavljanjem poudarka pri obravnavi vprašanja industrijske revolucije in določenih strojev v njej, v drugih virih. »Industrijska revolucija je veliki obrat, ki je nastal v gospodarstvu in družbi zaradi odkritja in uporabe strojev in drugih znanstvenih in tehničnih odkritij... Od odkritij, ki so napravila prevrat v gospodarstvu, je potrebno omeniti parni stroj, ki ga je l. 1769. izpopolnil Škot J. Watt, potem tekstilne stroje (leteči čolnčiček)...⁴ V nasprotju s tem Marx poudarja, da »sama parna mašina kakva je pronačena krajem 17. stoletja, nije izazvala industrijsku revoluciju. A baš naprotiv, mašine alatljike izazvaše potrebu, da se parna mašina revolucionirše«⁵. Parni stroj pa postane pogoj za produkcijo šele v fazi, ko industrijska proizvodnja udari ob meje svoje manufakturne podlage – ko je morala, »da ovlada svojim karakterističnim sredstvom za proizvodnju, samom mašinom, i da mašine prvai pomču mašina«.⁶ Takšna obravnavo vprašanja začetkov, vzvodov industrijske revolucije in njenega razvoja je vsekakor drugačna od razširjenega fetišiziranja vloge pogonskega stroja, ki je sicer del mašinerije, a nikakor tisti najznačilnejši.

Razlike, ki izhajajo iz različnosti temeljne zastavitve, so ogromne in določujoče za našo zavest o mašineriji. V primeru, da vzamemo za izhodišče, da strojni sistem v svojem bistvu pomeni samo drugo pogonsko sredstvo, ki zamenjuje človeka, smo na poti k idiličnemu pojmovanju tehnike in tehnologije. K tistemu pojmovanju, ki v njih vidi zgolj sile, ki jih je človek vpel v svojo izmenjavo z naravo in mu kot pokorjena moč omogočajo oblast nad njo. Veliko težje pa je s tega izhodišča priti do spoznanj, ki govorijo o tem, da pomeni prenos dela, ki ga je opravljal človek, na orodni stroj, ki ga zaradi kompleksnosti in številčnosti orodij, ki so prenesena, mora poganjati neki drugi, od človeka, živali itd. močnejši in trajnejši vir, ne le potenco za zmanjšanje potrebnega človekovega dela v procesu produkcije ampak hkrati zgodovinsko pomeni tudi prvo obliko dela, v kateri odpada tisto subjektivno. »(...) mašinski sistem krupne industrije je sasvim objektivnan organizam proizvodnje koji radnik zatiče kao gotov materialni uslov za proizvodnju.«⁷ Ta sistem ni nekaj na sebi danega, ampak je vzpostavljen s strani kapitala, kot »objektivno i sistematski primenjivano sredstvo, da se iz radnika za isto vreme iscedi više rada«.⁸ Vzpostavljen je proces v katerem »(...) je sam avtomat subjekt a radnici su pridodati samo kao svjesni organi njegovim nesvesnim

organima i sa njima su potčinjeni centralnoj pokretačkoj snazi«.⁹ S prenosom delovnega orodja na stroj prehaja nanj z delavca tudi »veština rukovanja alatkom. Radna sposobnost alata oslobodila se ličnih granica ljudske radne snage. Stoga se (...) u avtomatskoj fabrici javlja tendencija za izjednačavanjem ili nivelisanjem radova, koje pomoćnici mašine imaju, da izvode (...)«.¹⁰

Do teh in še do ogromnega števila drugih zastavitvev ni mogoče prodreti, če začnemo s poudarkom na novem viru energije kot bistvenem za industrijsko revolucijo. Poglejmo, kaj vse se ob zastavitvi s stališča prenosa, večine rokovanja oz. dela, s človeka na stroj, še postavlja v središče razrednega pristopa k vprašanju tehnike in tehnologije.

A) Če najprej ostanemo pri vprašanju prenašanja oz. udejanjanja človekovih bitnih moči v stroju, je treba, ne da bi zagovarjali vrnitev k naravi, vzeti vase zgodovinsko evidenco, ki opozarja, da se ta proces vrši skozi zaslužnjevanje in ogromno delnost človeka ter omejevanje človeštva v njegovem največjem delu.

1. Z vzpostavljanjem industrijskega sistema se doživljenska specialnost »(...) da se rukuje jednim delimičnim alatom pretvara (...) u doživotnu specialnost da se poslužuje neka delimična mašina. Mašina se zloupotrebljava, da bi se radnik iz malena pretvorio u delo delimične mašine.«¹¹

2. V svojih prizadevanjih za izsesavanje čim večjega dela živega dela je kapitalizem, s taylorizmom, do skrajnosti prignal tisto, kar je izrazil že Marx: »Mašinski rad do kraja iznurava živčani sistem i istovremeno prigušuje mnogostranu igru mišiča i oduzima čoveku slobodnu telesnu i duhovnu delatnost. Čak i olakšanje rada postaje sredstvom za mučenje jer mašina ne oslobadja radnika od rada već njegov rad od sadržaja.«¹² Taylorizem privede ta proces do meja, ko se že v ZDA postavlja vprašanje, kako dolgo (lahko naša politična demokracija pušča 70.000.000 ljudi, da preživljajo večino svojega delovnega časa v atmosferi, ki je totalitaristična?»^{12a}

3. Seveda si ne gre zakrivati oči pred dejanskimi vsebinami, ki silijo kapitalističnega managerja, kot je R. J. Doyle, v ta ideološka vprašanja. Absentizem, fluktuacija in škartiranje, kot tisto v avtomobilski industriji, je prisililo kapital, da koncem šestdesetih let revitalizira post-tayloristično šolo, ki se začena konec štiridesetih let, ko je njen začetnik J. N. Scanlon lansiral t. i. tezo o soupravljanju. Pravna njegova odkritja in na delo njegovih nadaljevalcev R. Likerta, Herzberga, McGregorja, Lewina idr. so se naslonili današnji misleci o kapitalu, ko so v skrbi za svojega lastnika plasirali tezo: »Osvoboditi iniciativo množic, množicam je potrebno dati besedo!«¹³ Vprašanje ideloškosti tega gesla bi zahtevalo posebno analizo, na tem mestu naj samo omenimo, da je sfera besede, ki jo je dobila množica velikodušno zaobeslega pravico delavcev, da sodelujejo pri določanju najboljših načinov maksimalne eksploatacije proletariata.

4. V proces ponovne omejene integracije delovnega procesa pa je poleg zgoraj omenjenega silila tudi tehnična podlaga dela. Avtomatizacija ki je v svojih delnih oblikah silila k drugačni organizaciji dela že v obdobju Scanlona je zahtevala preseganje taylorizma. Nova oblika »mašinerije« kot prenašanja človekovih bitnih moči na »stroje« je zahtevala drugačen, manj parcialen, pristop k vprašanju produkcije. »Vsekakor delo ni organizirano po taylorističnih principih. Študije gibov tu nimajo prostora. ... Prav tako tu ni prostora za študije časa. Stopnje bruto produkcije so določene z delovanjem mašinerije, kontinuiranim potekom.«³ (produkcije G. S.) skozi različne stopnje oz. faze dela in sposobnostjo skupine, da koordinira svoje delovanje.«¹⁴

5. Pa vendar kljub dokazovanju ponovne integracije dela in vzpostavljanju delnega nadzora delavcev nad produkcijo še kako ostaja Gorzova teza o nemoči delav-

skega razreda, da zadobi uvid v celoto produktivnih moči kapitalistično udejanjenih bitnih moči človeka, odprto vprašanje. Še posebej, ker vemo kako delna je ponovno pridobljena oblast nad produkcijo v post-taylorističnem delovnem procesu. Taylorizem je mrtev in potrebno je pustiti mrtvim, da pokopljejo svoje mrtve, toda s tem še ni rečena zadnja beseda kapitala – ostaja vsaj še jekleneča šola posttaylorizma. Hudičevo ogromne so naloge, ki se postavljajo pred proletarijat, če bo hotel še poslednjič vreči ob tla svet kapitala. Kapital danes zapušča vse svoje postojanke, celo pravniško opredeljena lastnina mu ni več sveta. Množična prodaja tovarn delavcem v ZDA izredno jasno locira polje razrednega boja sedanjosti. Mogoče je prav vse le zadnji bastion, ki je skupen tako kapitalu, kot birokraciji – vsem upravljalcem, to je položaj upravljalca ne sme pasti.

»Lastništvo da, upravljanje pa ne.«¹⁵

»Peter Drucker, eden najslavitejših ideologov ameriškega managementa, tako opominja svoje občinstvo: 'Moč je zmeraj izvirala iz lastništva in zaposleni si bodo prej ali slej pridobili nadzor nad pokojninskimi skladi, nato pa tudi nad upravljanjem.«¹⁶ Kljub temu, da Ducker še fetišizira pravniško redukcijo pojma lastnine (sovjetski kolegi bi mu odvečnost njegove bojzani v zvezi z lastnino brez težav pojasnili iz lastne dolgoletne prakse) pa kljub temu z buržoazno natančnostjo zaznava, kje se skriva največja nevarnost – **nadzor in upravljanje**. Prav v tej luči pa je potrebno gledati tudi na nadaljnje udejanjenje človekovih bitnih moči.

6. Tako se strinjamo s tistimi postavitevami, ki ob vprašanju, ki je danes nekje na meji med znanstveno fantastiko in znanostjo, ali je mogoče skonstruirati robote, ki bodo sposobni ustvarjalne dejavnosti, trdijo, da najtežje »vprašanje ni, ali so ali ni možnosti za tako opredmetenje, temveč ali postaja takšna podvojitvev nujna in potrebna v razvoju samih producentov in ali takšna podvojitvev ne ogroža človeka.«¹⁷ Se bo človeštvo ob hipotetični možnosti, da se osvobodi še zadnjih ostankov sfere nujnosti, odločilo za pot, ki jo predvideva Issac Asimov: »Ko so bile prvotno vzpostavljene te postaje, da bi planete oskrbovale s sončevo energijo, so z njimi upravljali ljudje. Toplota, močna sončeva žarčenja in elektronski vetrovi so povzročali te službe za zelo težke. Zato so napravljali robote, da bi zamenjali ljudi, tako, da vsaka postaja zdaj zahteva samo še dva človeka-upravljalca. Prizadevamo si, da tudi njih zamenjamo...«¹⁸ Je to sploh vprašanje sedanjosti?

B) S postavljanjem vprašanja upravljanja v središču analize pa smo implicite že stopili na tla razredne analize – prišli smo do vprašanja razredne narave tehnologije. Na osnovi našega dosedanjega študija se nam, ob študiju 13. – poglavja, Marxova obravnavo tega vprašanja kaže kot nedomišljenja – seveda si ne umišljamo, da jo bomo uspeli domisliti. Kot nedomišljena se nam kaže zastavitvev, ki stroj obravnava, kot nekaj kar obstoji »na sebi« in je v svojem bistvu nadrazredno ter njegovo delovanje zavisi zgolj od takšne ali drugačne uporabe stroja. Marx pravi tako: »Trebalo je vremena i iskustva dok je radnik naučio da razlikuje mašinu od njene kapitalističke primene i da svoje napade prenese sa samog materialnog sredstva za proizvodnju na društveni oblik njenog izkorištavanja.«¹⁹ Podobna nedomišljenost veje tudi iz sledečega pasusa: »Protivrednosti i antagonizmi, nerazdvojni od kapitalističke primene mašine ne postoje, zato što ne poteču iz same mašine već iz njene kapitalističke primene.« Prav gotovo se je moč strinjati z Marxovo trditvijo, da protislovja ne obstojijo v stroju »an sich«, ker takšen stroj sploh ne obstoji in mu je zato povsem nesmiselno pripisovati protislovja. Po našem mnenju je mogoče o strojih govoriti samo z razrednega stališča in to tako, kar se tiče produkcije, kot uporabe strojev. Marxovo pojmovanje bi po tej logiki domišljali v tem smislu, da stroj s stališča proletariata »olakšava rad, dok s kapitalistične pozicije povečuje njegovo intenzivnost...«, 20 stroj sam pa, če hoče biti

nejšo analizo v drugem dokumentu, ki se eksplicite bavi s problemom zaposlovanja. Toda tisto, kar je tu rečeno, resda pojasnjuje molč, a je čista produktivistična ideologija. Avtorji nam pod skrbjo za brezposelne prodajajo ideje o diferenciranem pristopu do vprašanja usmeritve posamičnih produkcijskih panog. »Dokument upošteva pomen kapitalno-intenzivne usmeritve posameznih panog našega gospodarstva, vendar se zavzema za diferenciran odnos do takšne usmeritve. Izhodišče je, da bi mnogim panogam, ki po naravi svoje tehnologije analiz drugih vzrokov ne morejo biti usmerjene v izvoz, bolj ustrezale delovno intenzivne različice.«³⁵ Če to prevedemo v jezik konkretne resnice, potem se kot vsebina zapisanega pokaže delitev industrije glede na edino zveličavno merilo, izvozno usmerjenost, v dele, ki bodo zato, da bi bili konkurenčni na svetovnem trgu producirali strojno, in dele ki bodo kljub temu, da sodobna tehnologija omogoča strojno produkcijo in s tem ob manjšem trošenju delovne sile večje kvantume dobrin, še vedno producirali ročno oz. s tehnologijo, ki zahteva veliko delovne sile. To pa seveda zato, ker je glavni cilj zaposliti vse prebivalstvo, ne glede na to, kaj je potrebno za to storiti. Poizkusili bomo vse in eno prvih področij usklajevanja je usmerjeno izobraževanje, s katerim bomo proizvajali ljudi za potrebe produkcije stvari, ne da bi se kdor koli vprašal o razredni naravi procesa produkcije stvari. Materialna produkcija je nevrpašljiva, njene zahteve so na mestu, le proces šolstva se doslej nikakor ni hotel prilagoditi produktivističnemu načinu produkcije. Če ta proces zahteva za svoj nemoten potek produkcijo alfa, beta... epsilon ljudi mu je potrebno ustreči. Le na ta način bomo po upravljalski ideologiji uspeli zaposliti vse nezaposlene do l. 1990 ali pa vsaj l. 2000. Realno povpraševanje po proizvodnih poklicih³⁶ predstavlja zvezdo severnico našemu šolstvu. Vsi, ki se bodo **pravilno odločali**, bodo zagotovo tudi dobili zaposlitev, tisti, ki pa tega ne bodo storili bodo v to prisiljeni s politko vpisa in štipendiranja. Avtorji dokumenta namreč jasno pravijo, da v svojih prizadevanjih za to, da se do l. 1990 doseže polna zaposlenost, izhajajo »s stališča, da je takšen cilj realno dosegljiv.«³⁷ Če ne bo šlo drugače bodo delavci sami kreditirali mesta za čim intenzivnejše izžemanje delovne sile ali kakor se to »lepše« pove: »Sredstva bi s posredovanjem bank uporabljali za namensko kreditiranje delovno intenzivnih projektov.«³⁸ Ker je bilo že više eno od izvajanj posvečeno notranji logiki takšnih razmišljanj, na tem mestu tam zastopanih stališč ne bi ponavljali, a bi vendar opozorili na produktivistično podlago te logike, ki je izredno razširjena in dela vsaka razmišljanja v smeri širjenja sfere prostega časa za »nerealna« in obsodbe vredna. Marxova postavitev, ki govori o prostem času, kot merilu bogastva družb in

obravnavo delo v materialni produkciji kot nujnost, je v dokumentu ideološko spretnjena. Ideološko se govori o humanizaciji življenja in dela, dejansko pa gre tudi tu zgolj za ideologijo dela. Tako celo tisto, v kar nas sili dejanskost sodobne tehnologije namreč skrajšanje delovnega časa nastopa kot nujnost, ki jo sprejemamo, kot nebodi je treba. »Humanizacija življenja in dela v času razvoja sodobne tehnologije in posodabljanja delovnih procesov zahteva, da skrajševanje delovnega časa uporabimo tudi kot ukrep za prerazporeditev **razpoložljive količine dela** (S. G.: ne nujne) na večje število delavcev. V naših razmerah je treba skrajšati delovni čas predvsem pri težjih delih, ki jih je treba opravljati v težjih razmerah. To bi zmanjšalo brezposelnost, zvišalo produktivnost in raven proizvodnje še zlasti, če bi ukrep kombinirali s podaljševanjem obratovalnega časa in uvajanjem več izmen.«³⁹ To, da bi skrajševanje delovnega časa, ne le v težjih poklicih, čeprav tu najbolj nujno, osvobodilo čas za sfero svobode, pisce ne zanima; edini cilj zaposlovanja je zaposlenost. Če bi ti dobri ljudje našli načine, po katerih bi lahko celotno prebivalstvo dvanajst ur dnevno podredili blagodejni sreči dela, bi to nemudoma tudi storili. Naj jim bo večna slava!

Opombe:

- ¹ K. Korsch, K. Marx-Kapital, Uvodna beseda za novo izdajo; K. Korsch, Spisi o socializmu in marksizmu, Svjetlost, Sarajevo 1976, 175-203
- ² A. Ule, Svetovna družbeno ekonomska kriza in sprememba družbene vloge znanosti, NR 11. marec 1983, 126.
- ³ A. Kim, Marxovo razumevanje znanosti in tehnike, MK, Ljubljana 1978, 184.
- ⁴ Istorija sa osnovama voj. istor., Beograd, 1980, 74 (podčrtal G. S.).
- ⁵ K. Marx, Kapital I, dela 21, Beograd 1974, 322-333.
- ⁶ Isto, 340.
- ⁷ Isto, 342.
- ⁸ Isto, 365.
- ⁹ Isto, 371.
- ¹⁰ Isto, 372.
- ¹¹ Isto, 374.
- ¹² Isto.
- ¹³ a The Division of Labour, Humanities Press, 1976, edited by André Gorz, 63.
- ¹⁴ Larry Hirschhorn, The Post-Industrial Labour Proces, New Political Science 3, 1981, 17.
- ¹⁵ D. Boškovič, Karl Marx v Zahodni Virginiji, Delo 26. 3. 1983, 19.
- ¹⁶ Isto, 19.
- ¹⁷ A. Kim, Marxovo razumevanje znanosti in tehnike, MK, Ljubljana 1978, 208.
- ¹⁸ Issac Asimov, Ja robot, Jugoslavija, Beograd 1976, 48.
- ¹⁹ K. Marx, Kapital I, Dela 21, Beograd 1974, 380.
- ²⁰ Isto, 391.

- ²¹ Isto, 379 (Podčrtal S. G.).
- ²² Isto, 387.
- ²³ A. Gorz, Zbogom proletariatu, R. Š., Beograd 1983, 141
- ²⁴ L. Hirschhorn, The Post-Industrial Labour Proces, New Political science 3/81, 13.
- ²⁵ A. Gorz, Zbogom., 144.
- ²⁶ K. Marx, Kapital, Dela 21, Beograd 1974, 388.
- ²⁷ A. Gorz, Zbogom., 147.
- ²⁸ I. Asimov, Ja robot, Jugoslavija, Beograd 1976, 11.
- ²⁹ Temelji strategije tehnološkega razvoja, DE, Ljubljana 1983, 18.
- ³⁰ Isto, 44, 41, 34, 9 (velja za vse alineje po zapisanem redu).
- ³¹ Isto, 19.
- ³² Isto, 6.
- ³³ Isto, 20 (Podčrtal G. S.).
- ³⁴ Isto, 41, 16, 17.
- ³⁵ Vprašanja zaposlenosti., Delo 16, 11. 1982 2/1 (stolpec).
- ³⁶ Isto, 2/4.
- ³⁷ Isto, 2/4.
- ³⁸ Isto, 2/4.
- ³⁹ Isto, 3/1, (Podčrtal G. S.).

UDK: 338.45 »KAPITAL«
stroj, mašinerija, tehnologija, razrednost, »KAPITAL«
Slavko Gaber: Trinajsto poglavje Kapitla v luči sedanjosti in nekatera vprašanja sedanjosti v njegovi luči
Vzpodbuda avtorjevega razmišljanja je Marxova obravnavna razmerja med stroji in veliko industrijo. Avtor kritizira »idilično«, razredno nevtralnno pojmovanje tehnike in tehnologije in izpostavi njuno razredno naravo. Avtor se obenem spopade z dvema »aktualnima temama« in dokumentoma (Temelji strategije tehnološkega razvoja in Vprašanja zaposlenosti in smernice dejavnosti za njihovo reševanje), ki predstavljata poskus odgovora na družbeno-ekonomsko krizo v Jugoslaviji in izpostavi njihovo pomankljivost in ideološko naravnost.

UDK: 338.45 »CAPITAL«
machine, machinery, technology, classness, »CAPITAL«
Slavko Gaber: Thirteenth Chapter of Capital in the Light of Present Time and Some Questions of the Present Time in its Light
Marx's analysis of relationship between machines and large-scale industry motivated the author to reflect critically on the »idyllic«, classless comprehension of technics and technology and to expose their class nature. The author also encounters two »timely themes« and documents (The foundations of the strategy of technological development, and The employment questions and activities guidelines for their solution) which are an attempt of a response to the yugoslav socioeconomic crisis. The author further exposes the shortcomings and ideological orientation of these documents.

Nemoč alternative

Lev Kreft

Vlak, simbol prodora sodobne »tehnološke civilizacije«, pošast šokantne hitrosti, brlzigajoča kompozicija, razčlenjena veriga razredov in spalnikov, ki jo poganja falični simbol – igra vidno vlogo tudi pri marksistični analizi sedanje ekonomske krize: »Zdi se, da se mednarodni ekonomski sistem giblje kot vlak, ki se je otrešel vsakršne kontrole. Kakor da nismo sposobni sestopiti z nje, ampak smo prisiljeni potovati, kamorkoli nas pelje, vse dotlej, dokler se morebiti ne bo ustavil sam od sebe. Če je temu tako, ali smo prisiljeni pristati na to, da v nobenem pogledu nismo gospodarji, niti delni, lastne ekonomske usode? In še en analogija obstaja, analogija, ki jo vsiljuje naša primerjava s človekom, ki izjavi: »Zaustavite vse to, rad bi izstopil!«. Danes ni videti, da je ta alternativa uresničljiva, in vprašanje je, če je sploh kdaj bila.«¹
Ta tako očitna nemoč, da je postala že del splošne zavesti, je tako zelo sama po sebi umevna, da kar kliče po kritičnem spoprijemu. In ta nemoč je tudi podlaga sedanjega »navdušenega« pozdravljanja l. 1984. Vsaka doba si prisvoji preteklost na svoj način in po svojih

potrebah, in nobena doba ne potrebuje tolikšnih iluzij kakor doba krize – obenem pa v vsaki družbi živi istočasno več med sabo sprtih preteklosti. Tej logiki, ki je tako dosledno dejavna v Orwellovem romanu, je podvržena tudi zgodovina dela samega. Vedno na novo je napisano, podvrženo novim socialnim sintaksam, obrezano z novimi družbenimi pomeni. Zato je sodobno pisanje o »1984« pisanje o 1984. Orwell je prevodnik, preko katerega se nam ponuja neka razprtost sodobnega časa; boj za svobodo posameznika in za slabitev moči kakršnihkoli ustanov nad njim, ker je vsaka ustanova družbenega življenja sama po sebi slabitev svobodne moči posameznika, kot je vsaka ideologija nasilje nad svobodnim duhom – na eni strani; druga stran alternative pa poudarja, da danes ni mogoče obvarovati posameznikove svobode drugače, kot z državnimi obrambnimi mehanizmi, z vsemi sredstvi najrazličnejših ustanov za obrambo in varstvo človeka, in da je tudi svobodni duh možen samo na posebej organizirani in pripravljivi ideološki podlagi. Država kot temeljna ustanova družbene organiziranosti nastopa sredi te raz-

prtosti kot kraj preseka skrajnih točk alternative, saj je po prvi skrajnosti prav država krivec vsega zla, nesvobode in zatiranja (in s te točke ni mogoče videti, kako država zakonito nastaja iz družbenih temeljev in družbene povezanosti posameznika), po drugi pa predstavlja rešitev svobode, svetlo luč v temi zmede vsakdanjosti, vodič blodečega osebka (in s te točke se ne da uvideti, da ljudje proizvajajo državo, in ne država ljudi). Če torej pristanemo na to alternativo, se moramo opredeliti za eno od strani, ali pa nekje med njima iščemo bolj ali manj ugodni kompromis. Premica našega razmišljanja pa je s pristankom na tako določenost možnosti dana v celoti, z mejami vred. In prav meje te alternative so tudi meje obstoječega sveta. Toda kot sta severni in južni pol oba pola, ženski in moški spol pa spola, tako sta tudi ti dve nepomirljivo skregani plati alternative vendarle samo »videz raznolikih možnosti izbire«, ob temeljnem dejstvu, da tako ena kot druga predstavljata samo dve podobi istega gospodstva. Ni države brez svobodnega, osamljenega državljanja, ni svobodne osebnosti državljanja in občana brez države. Razmejevanje

jev, pa je fanatična skupnost, tudi sama skrajnostna, niti malo nevtralna ali naddružbena, in zahteva celega človeka, brez vsakršne notranje rezerve. Ne hrepeni po zbranih udih v mirnem zavetju, ampak po fanatičnem sledništvu, in nepotrebne ude si odseka, meče ljudi čez krov. Podpis vdanosti ali priznanje krivde pri grešniku nista dovolj. Oporečniška pozicija tu ne omogoča učinkovite kritike, in kritična drža postane komično donkhotstvo. Tudi socialistični ideal brezrazredne družbe se sprelevi v realno obstoječo brezrazredno državo organskega zlitja. S taktiko freigeistovstva se v teh razmerah ni mogoče bojevati za družbene spremembe, ampak samo za ugodnejše ali manj ugodne položaje in položajčke. Posameznikova privatno tragična drža je družbeno povsem neučinkovita. V teh pogojih se šele izkaže današnja abotnost Bellamijeve in Morrisove utopije. Nemoč obeh pozicij, obeh skrajnih točk dane alternative, kaže tudi Orwellovo delo. Zlitje z veliko skupnostjo je slepilo, izginotje individuuma v laži, totalna ideologizacija ob ohranjeni bedni realnosti, indivi-

dualno oporečništvo, najsi intimno v ljubezni ali zarotniško v oporečništvu, pa je le ena od poti k temu zlitju samemu. Orwellovo delo je negativna utopija, kolikor snema tančice z iluzij o trdni državni skupnosti kot zatočišču nesrečne zavesti in z iluzij o protestantski drži trdnega, neizprosnega in jeklenega individuuma lepe duše. Obenem pa je to delo tudi več kot le negativna utopija, saj predstavitev angosca ni karikatura, ampak povsem realistična nadgradnja dejanskih dometov obstoječih programov politične levice v pogojih blokvske delitve sveta in vzpostavljanja upravljane, enodimenzionalne družbe.

Orwell presega obe plati alternative, ki se nam skušata tudi danes vsiliti kot edini možnosti. Govori med drugim tudi o nujnosti preseganja, da, odprave državnega kolektivizma in oporečniškega individualizma. Nihče si ne more rešiti duše s tem, da izreče resnico v času, ko resnica ni stvar izreke.

Opombe:

1 Andre Gunder Frank, Ad hoc politika-nezaposlenost in

svetovna kriza v ekonomski politiki, prispevek za okroglo mizo Socializem v svetu, Cavtat 1983.

2 G. V. F. Hegel, O angleškem predlogu zakona o volilni reformi.

3 Josip Stritar, Kritični spisi, Mladinska knjiga 1971; in spis Deveta dežela, Zbrano delo Josipa Stritarja IV, Državna založba 1954.

4 Ivan Cankar, Zbrano delo I, Državna založba 1967.

5 Harry Magdoff, Pomen dela – marksistični vidik, prispevek za okroglo mizo Socializem v svetu, Cavtat 1982.

6 ibidem, 2.

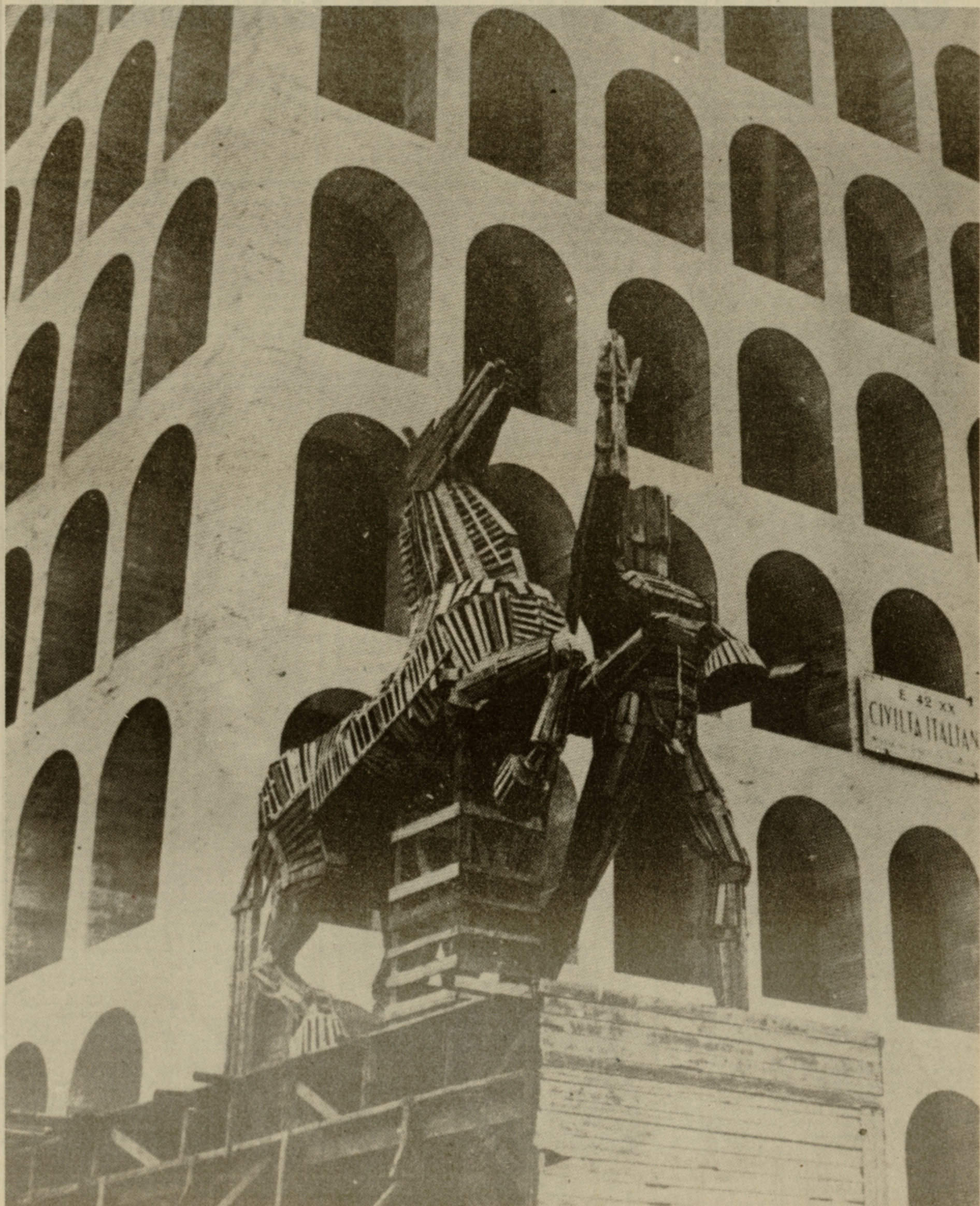
7 Edward Bellamy, Looking Backward 2000 – 1887, Riverside Press, Cambridge.

8 William Morris, The Commonweal 22. 1. 1889, navedeno po Magdoffu.

9 William Morris, News from Nowhere or an Epoch of Rest, being some Chapters from a Utopian Romance, Longmans 1935.

10 Ta ogorčeni, čeprav humoristični napad, je Shaw zapisal v uvodni študiji k svojemu delu Major Barbara.

11 Karel Teige, Svět stavby a básně, Studie z dvacátých let, Československý spisovatel, Praga 1966.

LOGIKA

socialnih znanosti

(Gre za Popperov prispevek v polemiki o socialnih znanostih in predstavlja »nadaljevanje« Adornovega teksta, ki je izšel v št. 66.)

Karl R. Popper

Referat

V svojem referatu o logiki socialnih znanosti bi rad izhajal iz dveh tez, ki izražata nasprotje med našo vednostjo in našo nevednostjo.

Prva teza: Cel kup stvari vemo – in ne samo podrobno, temveč dvomljivo intelektualnega interesa, temveč predvsem tudi reči, ki nimajo samo največjega praktičnega pomena, temveč nam lahko posredujejo tudi globok teoretski vpogled in osupljivo razumevanje sveta.

Druga teza: Naša nevednost je brezmejna in streznajoča. Da, ravno osupljivo napredek naravoslovnih znanosti (na katerega namiguje moja prva teza) nam vedno znova odpira oči za našo nevednost, tudi na področju naravoslovnih znanosti samih. S tem pa se je sokratska ideja nevednosti popolnoma preobrnila. Z vsakim korakom, ki ga naredimo, z vsakim problemom, ki ga rešimo, ne odkrijemo samo novih in nerešenih problemov, temveč tudi to, da je tam, kjer smo mislili, da stojimo na trdnih in gotovih tleh, v resnici vse negotovo in majavo.

Obe moji tezi o vednosti in nevednosti sta seveda samo navidezno protislovje. Dozdevno protislovje nastane zlasti s tem, da je beseda »vednost« v prvi tezi uporabljena v nekoliko drugačnem pomenu kot v drugi tezi. Toda oba pomena sta važna in obe tezi prav tako; tako zelo, da bi rad to formuliral v naslednji, tretji tezi.

Tretja teza: Temeljno pomembna naloga in mogoče celo odločilni preskusni kamen vsake spoznavne teorije je, da je do obeh naših prvih tez pravična in da pojasni odnos med našo osupljivo in stalno naraščajočo vednostjo in našim stalno naraščajočim spoznanjem, da pravzaprav nič ne vemo.

Pravzaprav je, če malo premislimo, skoraj samo po sebi razumljivo, da se mora spoznavna logika navezati na napetost med vednostjo in nevednostjo. Važna posledica tega spoznanja je formulirana v moji četrti tezi: toda preden navedem tu to četrto tezo, bi rad rekel besedo v opravičilo za mnoge teze, ki bodo tu še navedene. Moje opravičilo je, da so mi položili na srce, naj povzamem ta referat v obliki tez /da bi koreferentu olajšal jedko zaostritev njegovih kritičnih antitez/. Ta pobuda se mi je zdelo zelo koristna, četudi lahko ta oblika mogoče zbudi vtis dogmatizma. Moja četrta teza je torej naslednja:

Četrta teza: Kolikor sploh lahko govorimo o tem, da se znanost ali spoznanje kjerkoli začne, tedaj velja naslednje: spoznanje se ne začne z zaznavanjem ali opazovanjem ali zbiranjem podatkov ali dejstev, temveč se začne s **problemi**. Ni vednosti brez problemov – a tudi ni problema brez vednosti. To pomeni, da se začne z napetostjo med vednostjo in nevednostjo: ni problema brez vednosti – ni problema brez nevednosti. Kajti vsak problem nastane z odkritjem, da nekaj v naši dozdevni vednosti ni v redu; ali gledano logično, v odkritju notranjega protislovja med našo dozdevno vednostjo in dejstvi; ali mogoče izraženo še nekoliko pravilneje, v odkrivanju navideznega protislovja med našo dozdevno vednostjo in dozdevnimi dejstvi.

V nasprotju do mojih prvih treh tez, ki mogoče s svojo abstraktnostjo zbujajo vtis, da so bile nekoliko preveč oddaljene od moje teme, logike socialnih znanosti, bi lahko o moji četrti tezi trdil, da smo prispeli z njo naravnost v sredo naše teme. To je moč formulirati v moji peti tezi takole:

Peta teza: Prav tako kot vse ostale znanosti so tudi socialne znanosti uspešne ali neuspešne, zanimive ali puste, plodne ali neplodne, v natančnem razmerju do pomena ali interesa problemov, za katere gre; in seveda tudi v natančnem razmerju do poštenosti, premočrnosti in enostavnosti, s katero se teh problemov lotevamo. Pri tem nikakor ni treba, da gre vedno za teoretske probleme. Resni praktični problemi, denimo problem revščine, analfabetizma, političnega zatiranja in pravne negotovosti, so bila važna izhodišča socialnega raziskovanja. Ti praktični problemi pa vodijo k razmišljanju, k

teoretiziranju, in s tem k teoretskim problemom. V vseh primerih, brez izjeme, sta karakter in kvaliteta problema – seveda skupaj z drznostjo in svojskostjo predlagane rešitve – tista, ki določata vrednost ali nevednost znanstvenega uspeha.

Izhodišče je torej vedno problem; in opazovanje postane samo tedaj neke vrste izhodišče, če odkrije problem; ali z drugimi besedami, če nas preseneti, če nam pokaže, da nekaj v naši vednosti – v naših pričakovanjih, v naših teorijah – ne drži popolnoma. Opazovanja vodijo torej k problemom le takrat, če nasprotujejo nekim našim zavestnim ali nezavednim pričakovanjem. In kar postane potem izhodišče znanstvenega dela, ni toliko opazovanje kot takšno, temveč opazovanje v svojem lastnem pomenu – to pa pomeni opazovanje, ki proizvaja probleme.

S tem sem prišel tako daleč, da lahko formuliram svojo **glavno tezo** kot tezo številka šest. Ta obstaja v naslednjem:

Šesta teza (glavna teza):

a) Metoda socialnih znanosti kot tudi metoda naravoslovnih znanosti obstaja v tem, da poskuse rešitev svojih problemov – problemov, iz katerih izhaja – preizkuša. Rešitve se predlaga in kritizira. Če poskus rešitve stvarni kritiki ni razumljiv, tedaj se ga ravno zato izključi kot neznanstvenega, čeprav mogoče samo začasno.

b) Če je stvarni kritiki razumljiv, potem ga poskušamo spodbiti, kajti vsa kritika obstaja v poskusih spodbijanja.

c) Če je poskus rešitve z našo kritiko spodbit, tedaj poskusimo z drugim.

d) Če vzdrži kritiko, tedaj ga začasno akceptiramo; in sicer ga akceptiram predvsem kot vrednega, da se o njem naprej diskutira in se ga kritizira.

e) Metoda znanosti je torej metoda tentativnega poskusa rešitve (ali domisleka), ki ga kontrolira najostrejša kritika. Je kritična izpopolnitev metode poskusa in zmote (»trial and error«).

f) Tako imenovana objektivnost znanosti obstaja v objektivnosti kritične metode; to pa pomeni predvsem v tem, da nobena teorija ni prosta kritike in tudi v tem, da so logični pripomočki kritike – kategorija logičnega protislovja – objektivni.

Temeljno idejo, ki stoji za mojo glavno tezo, bi mogoče lahko povzeli tudi takole:

Sedma teza: Napetost med vednostjo in nevednostjo vodi k problemu in k poskusom rešitev. Toda nikoli ne bo premagana. Kajti izkaže se, da obstaja naša vednost vedno le v začasnih in poskusnih predlogih rešitev in zato v principu vključuje možnost, da se bo izkazala kot zmotna in torej kot nevednost. In edina oblika opravičila naše vednosti je zopet samo začasna: obstoji v kritiki, ali natančneje v tem, da se je zdelo, da so naši poskusi rešitev **doslej** vzdržali tudi našo najbistroumnejšo kritiko.

Pozitivnega opravičila, ki bi segalo preko tega, ni. Zlasti se naši poskusi rešitev ne morejo izkazati kot verjetni (v smislu verjetnostnega računa).

To stališče bi morda lahko označili kot **kriticistično**. Da bi nekoliko nakazali vsebino te moje glavne teze in njen pomen za sociologijo, bo smotno, da ji postavimo nasproti določene druge teze zelo razširjene in pogosto čisto nezavedno absorbirane metodologije.

Tu je denimo metodološki naturalizem ali scientizem – ki je zgrešen in ki se ga lahko narobe razume – ki zahteva, da se socialne znanosti končno od naravoslovnih znanosti naučijo kaj je znanstvena metoda. Ta zgrešeni naturalizem postavlja zahteve kakor: začni z opazovanji in meritvami; to pomeni n.p. s statističnimi poizvedbami; potem nadaljaj induktivno k posplošitvam in k tvorbi teorij. Na ta način se boš približal idealu znanstvene objektivnosti, kolikor je to v socialnih znanostih sploh mogoče. Pri tem si moraš biti na jasnem o tem, da je v socialnih znanostih objektivnost veliko težje doseči (če se jo sploh daš) kot v naravoslovnih znanostih; kajti objektivnost pomeni vrednostno svobodo, in socialni znanstvenik se lahko samo v najredkejših primerih toliko emancipira od vrednotenja lastnega družbenega sloja, da bi vsaj deloma prodril k vrednostni svobodi in objektivnosti.

Po mojem mnenju je vsak stavek, ki sem ga tu pripisal temu zgrešenemu naturalizmu, popolnoma napačen in utemeljen na nesporazumu naravoslovne metode, da, kar na mitu – žal vse preveč razširjenem in vplivnem mitu o induktivnem značaju naravoslovne metode in o značaju naravoslovne objektivnosti. V nadaljevanju nameravam majhen del dragocenega časa, ki mi je na razpolago, porabiti za kritiko zgrešenega naturalizma. Čeprav bi namreč večina socialnih znanstvenikov mogla eni ali drugi delni tezi tega zgrešenega naturalizma odklonilno nasprotovati, pa je vendar ta naturalizem trenutno v socialnih znanostih izven nacionalne ekonomije nasploh dobil premoč, vsaj v anglosaksonskih deželah. Simptome te zmage želim formulirati v svoji osmi tezi.

Osma teza: Medtem ko je bila ideja sociologije še pred drugo svetovno vojno ideja splošne teoretične socialne znanosti – primerljiva mogoče s teoretsko fiziko – in medtem ko je bila ideja socialne antropologije ideja sociologije, uporabne na zelo specialnih, namreč primitivnih družbah, pa se je to razmerje danes na najbolj osupljiv način obrnilo. Socialna antropologija ali etnologija je postala splošna socialna znanost; in zdi se, da se sociologija vse bolj zadovoljuje s tem, da postaja del socialne antropologije; namreč socialne antropologije, uporabne na zelo specialni družbeni formi – antropologije visokoindustrializiranih zahodnoevropskih družbenih oblik. Da povemo še enkrat nekoliko krajše, razmerje med sociologijo in antropologijo se je popolnoma obrnilo. Uporabna specialna znanost poviša socialno antropologijo v temeljno znanost in antropolog je iz skromnega in nekoliko kratkovidnega fieldworkerja postal daljnoviden in globokoumen socialni teoretik in socialno-globok-psiholog. Prejšnji teoretski sociolog pa mora biti vesel, če si najde mesto kot fieldworker in kot specialist – kot opazovalec in opisovalec totemov in tabujev domorodcev bele rase zahodnoevropskih dežel in Združenih držav.

Tedaj nam te spremembe o usodi socialnih znanstveni-

kov pač ni treba vzeti preveč resno; predvsem zato ne, ker takšne reči-na-sebi kakor znanstvene stroke sploh ni. Če to formuliramo kot tezo, pridemo do številke devet.

Deveta teza: Tako imenovana znanstvena stroka je samo omejen in skonstruiran konglomerat problemov in poskusov rešitev. Kar pa dejansko obstoja, to so problemi in znanstvene tradicije. Kljub tej deveti tezi je tisti prevrat v odnosih med sociologijo in antropologijo izredno zanimiv; ne zaradi strok in njenih imen, temveč ker naznanja zmago psevdo-naravoslovne metode. Tako prihajam do svoje naslednje teze.

Deseta teza: Zmaga antropologije je zmaga dozdevno opazovalne, dozdevno opisne in dozdevno objektivnejše in zato na videz naravoslovne metode. To je Pirova zmaga: še ena takšna in smo izgubljeni – namreč antropologija in sociologija.

Moja deseta teza je, kot rad priznam, formulirana malo preostro. Predvsem moram priznati, da je socialna antropologija odkrila mnogo zanimivega in važnega in da je ena najuspešnejših socialnih znanosti. In rad tudi priznam, da je lahko za nas Evropejce zelo mikavno in zelo zanimivo, da se enkrat sami opazujemo skozi očala socialnega antropologa. Toda čeprav so ta očala mogoče bolj barvasta kot druga, pa so ravno zato komaj objektivnejša. Antropolog ni opazovalec z Marsa, kar pogosto misli, da je, in čigar socialno vlogo poskuša neredko in rad igrati; in tudi ni razloga za domnevo, da bi nas prebivalec z Marsa videl »objektivnejše«, kot se denimo vidimo sami.

V tej zvezi bi rad povedal zgodbo, ki je sicer ekstremna, a nikakor ne osamljena. To je resnična zgodba, a v pričujoči zvezi to sploh ni važno. Če bi se vam zdela zgodba preveč neverjetna, tedaj jo vzemite prosim kot čisto izmišljotino – kot popolnoma izmišljeno ilustracijo, ki naj z grobimi pretiravanji pojasni neko važno točko.

Pred nekaj leti sem bil udeleženec štiridnevne konference, iniciirane od nekega teologa, ki so se je udeležili filozofi, biologi, antropologi in fiziki – eden od dva predstavnika vsake stroke; vsega skupaj je bilo prisotnih približno osem udeležencev. Tema je bila »Znanost in humanizem«. Po nekaj začetnih težavah in eliminaciji nekega poskusa, da se napravi na nas vtis iz vzvišeno

globino, je uspelo tridnevnim skupnim prizadevanjem približno štirih ali petih udeležencev dvigniti diskusijo na popolnoma neobičajno visoko raven. Naša konferenca je dosegla – vsaj tako se mi je zdelo – stadij, v katerem smo imeli vsi radosten občutek, da smo se drug od drugega nekaj naučili. Na vsak način smo bili vsi popolnoma pri stvari, ko je povzel besedo prisotni socialni antropolog.

»Mogoče se boste čudili«, tako nekako je dejal, »da doslej na tem zborovanju še nisem spregovoril besede. To je povezano s tem, da sem opazovalec. Kot antropolog nisem prišel na to zborovanje toliko zaradi tega, da bi se udeležil vašega verbalnega vedenja, temveč zaradi tega, da bi vaše verbalno učenje proučeval. To sem torej tudi naredil. Pri tem nisem mogel vedno slediti vašim stvarnim razpravljanjem; toda če je nekdo tako kakor jaz študiral ducate diskusijskih grup, tedaj se nauči, da gre pač prav malo za Kaj, za stvar. Mi antropologi«, skoraj dobesedno tako je rekel, »se učimo takšne socialne fenomene opazovati od zunaj in z objektivnega stališča. Kar nas zanima, je Kako; to je denimo način, kako poskuša ta ali oni dominirati skupini in kako drugi, sami ali s tvorbo koalicije, njegove poskuse zavrnejo; kako se po različnih poskusih te vrste potem razvije hierarhična razvrstitev po činu in s tem grupno ravnotežje in grupni ritual verbaliziranja; in te reči so si vedno zelo podobne, kakor se še zdijo različna vprašanja, ki so predložena kot tema diskusije«.

Našega antropološkega obiskovalca z Marsa smo poslušali do konca, in jaz sem mu potem postavil dve vprašanji: najprej, ali ima k našim stvarnim izsledkom kaj pripomniti; in kasneje, ali ne misli, da obstaja nekaj takega kakor stvarni vzroki ali argumenti, ki so lahko veljavni ali neveljavni. Odgovoril je, da se je moral preveč koncentrirati na opazovanje našega grupnega vedenja, da bi mogel posebej slediti našim stvarnim razpravljanjem. Tudi bi sicer ogrožal svojo objektivnost – mogoče bi se zapletel v ta razpravljanja, in če bi se na koncu pustil celo navdušiti, potem bi postal eden od nas – in njegove objektivnosti bi bilo konec. Vrh tega se je naučil, da verbalnega vedenja (uporabljal je vedno znova izraze »verbal behaviour« in »verbalisation«) ne presoja dobesedno ali jemlje za dobesedno važnega. To

za kar gre njemu, je rekel, je socialna in psihološka funkcija tega verbalnega vedenja. In k temu je pristavil naslednje: »Če naredijo na Vas kot udeleženca diskusije vtis argumenti ali vzroki, tedaj gre nam za dejstvo, da lahko preko takšnih medijev naredite vtis, ali vplivate drug na drugega, in seveda predvsem na simptome tega vplivanja; kar nas zanima, so takšni pojmi kakor poudarek, obotavljanje, spravljalnost in popustljivost. Kar zadeva dejansko vsebino diskusije, pa nam pravzaprav sploh ne gre zanjo, temveč vedno le za igro vlog, za dramatično spremembo kot takšno; in kar zadeva tako imenovane argumente, je to seveda samo način verbalnega vedenja, ki ni nič važnejši kot vsi drugi. Čista iluzije je verjeti, da je mogoče ostro razlikovati med argumenti in drugimi impozantnimi verbalizmi; sploh pa ne med objektivno veljavnimi in objektivno neveljavnimi argumenti. V skrajnem primeru bi argumente lahko razdelili v take, ki se jih v določenih grupah v določenih časih **akceptira** kot veljavne ali kot neveljavne. Časovni element se kaže torej tudi v tem, da lahko nekdo od udeležencev tako imenovane argumente, ki so bili v diskusijski grupi, kakršna je pričujoča, **akceptirani**, potem kasneje vendarle zopet napade ali zavrne.«

Nočem nadaljevati z opistom tega dogodka. Saj tudi v tem krogu tu pač ne bo potrebno opozoriti na to, da na nekoliko ekstremno mišljenj mojega antropološkega prijatelja z oziroma na njegov idejnozgodovinski izvor ni vplival samo behavioristični ideal objektivnosti, temveč tudi ideje, ki so zrasle na nemških tleh: mislim splošni relativizem – historični relativizem, ki misli, da ni objektivne resnice, ampak samo resnice za to ali ono dobo, in sociološki relativizem, ki uči, da obstojijo resnice ali znanosti za to ali ono grupo ali razred, na primer proletarska znanost in meščanska znanost; in tudi menim, da je tako imenovana sociologija znanja polno udeležena v predzgodovini dogem mojega antropološkega prijatelja. Četudi je moj antropološki prijatelj, kot sam priznava, na tisti konferenci zavzel ekstremno pozicijo, pa ta pozicija vendar, zlasti če jo nekoliko omilimo, nikakor ni netipična in nikakor ni nevažna. Toda ta pozicija je **absurdna**. Ker sem historični in sociološki relativizem in sociologijo znanja drugje obširno kritiziral, se bom tu kritiki odpovedal. Želim samo

na kratko spregovoriti o naivni in zgrešeni ideji znanstvene objektivnosti, ki je tu podlaga.

Enajsta teza: Popolnoma zgrešeno je domnevati, da je objektivnost znanosti odvisna od objektivnosti znanstvenika. In popolnoma zgrešeno je misliti, da je naravoslovni znanstvenik objektivnejši kot socialni znanstvenik. Naravoslovni znanstvenik je ravno tako pristranski kot vsi drugi ljudje, in je žal – če ne sodi k redkim, ki stalno producirajo nove ideje – navadno izredno enostransko in pristransko zavzet za svoje lastne ideje. Nekateri najodličnejši sodobni fiziki so ustanovili celo šole, ki se novim idejam silno upirajo. Moja teza pa ima tudi pozitivno stran, in ta je važnejša. Je vsebina moje dvanajste teze.

Dvanajsta teza: Kar je mogoče označiti kot znanstveno objektivnost, je edinole v kritični tradiciji, ki kljub vsem odporom tako pogosto omogoči, da se kritizira vladajočo dogmo. Drugače povedano, objektivnost znanosti ni individualna zadeva različnih znanstvenikov, temveč socialna zadeva njihove vzajemne kritike, prijateljsko-sovražne delitve dela znanstvenikov, njihovega sodelovanja in tudi njihovega delovanja drugega proti drugemu. Zato je deloma odvisna od cele vrste družbenih in političnih razmer, ki omogočajo to kritiko.

Trinajsta teza: Tako imenovana sociologija znanja, ki vidi objektivnost v ravnanju različnih posameznih znanstvenikov in ki razlaga neobjektivnost s socialnega položaja znanstvenikov, je to odločilno točko – mislim dejstvo, da je objektivnost fundirana edinole v kritiki – popolnoma zgrešila. Kar je sociologija znanja spregledala, ni nič drugega kot ravno sociologija znanja – teorija znanstvene objektivnosti. To je moč razložiti samo s takimi socialnimi kategorijami, kot denimo: tekmovanje (tako posameznih znanstvenikov kakor tudi različnih šol); tradicija (namreč kritična tradicija); socialna institucija (kakor na primer objave v različnih konkurenčnih časopisih in pri različnih konkurenčnih založnikih, diskusije na kongresih), državna moč (namreč politično toleriranje svobodne diskusije).

Takšne malenkosti kakor na primer socialni ali ideološki položaj raziskovalca se na ta način s časom same izključijo, čeprav seveda kratkoročno vedno igrajo svojo vlogo.

Na prav podoben način kakor problem objektivnosti lahko rešimo tudi takoimenovani problem vrednostne svobode na mnogo svobodnejši način kot se to zgodi navadno.

Štirinajsta teza: V kritični diskusiji razlikujemo denimo vprašanja: (1) vprašanje resničnosti trditve; vprašanje njene relevantnosti, njenega interesa in njenega pomena v odnosu do problemov, ki jih ravno obravnavamo. (2) Vprašanje njene relevantnosti in njenega interesa in njenega pomena v odnosu do različnih **zunajznanstvenih problemov**, denimo do problema človekove blaginje, ali denimo do čisto drugačnega problema nacionalne obrambe ali nacionalne napadalne politike ali industrijskega razvoja ali osebnega bogatstva. Seveda je nemogoče takšne zunajznanstvene interese izključiti iz znanstvenega raziskovanja; in ravno tako nemogoče ji je izključiti iz naravoslovnega – na primer iz fizikalnega – kot iz socialnega raziskovanja. Kar je mogoče in kar je važno in kar daje znanosti njen posebni značaj, ni izključitev, temveč razlikovanje tistih interesov, ki ne sodijo k iskanju resnice, od čisto znanstvenega interesa za resnico. Toda čeprav je resnica vodilna znanstvena vrednota, pa ni edina: relevantnost, interes in pomen trditve v odnosu do čisto znanstvenega položaja problema so ravno tako znanstvene vrednote prvega reda, in podobno je z vrednotami denimo plodnosti, pojasnjevalne moči, enostavnosti in natančnosti. Z drugimi besedami, obstojijo **čisto** znanstvene vrednote in ne vrednote in **zunajznanstvene** vrednote in ne vrednote. In čeprav je nemogoče delati na znanosti prosto od zunajznanstvenih uporab in ocenjevanj, pa je ena od nalog znanstvene kritike in znanstvene diskusije, da se bojuje proti mešanju vrednostnih sfer, in zlasti, da izključuje zunajznanstvena ocenjevanja iz **vprašanj resnice**.

To se seveda ne more zgoditi enkrat za vselej z dekretom, temveč je in ostane ena trajnih nalog vzajemne znanstvene kritike. Čistost čiste znanosti je ideal, ki je bržkone nedosegljiv, za katerega pa se kritika stalno bori in mora boriti.

V formulaciji te teze sem označil kot praktično nemogoče, da bi izgnali zunajznanstvene vrednote iz znanstvenega podjetja. To je podobno kakor z objektivnostjo: znanstveniku ne moremo vzeti njegove pristranskosti, ne da bi mu vzeli tudi njegovo človeškost. Povsem podobno mu tudi ne moremo prepovedati ali uničiti njegovih vrednot, ne da bi ga uničili kot človeka **in kot znanstvenika**. Naši motivi in naši čisto znanstveni ideali, denimo ideal čistega iskanja resnice, so do dna zasidrani v zunajznanstvenih in deloma religioznih vrednotenjih. Objektivni in vrednostno svobodni znanstvenik ni idealen znanstvenik. Brez strasti ne gre, sploh pa ne v čisti znanosti. Beseda »resnicoljubnost« ni gola metafora.

Torej ni samo tako, da sta objektivnost in vrednostna svoboda za posameznega znanstvenika praktično nedosegljivi, temveč sta objektivnost in vrednostna svoboda pač sami **vrednoti**. In ker je torej vrednostna svoboda sama vrednota, je zahteva po brezpogojni vrednostni svobodi paradoksalna. Ta ugovor ni ravno posebno važen, toda vendarle je treba pripomniti, da izgine paradoksnost sama od sebe, če nadomestimo zahtevo po vrednostni svobodi z zahtevo, da mora biti ena od nalog znanstvene kritike, da razkrije pomešanost vrednot in čisto znanstvena vrednostna vprašanja o resnici, relevantnosti, enostavnosti in tako dalje loči od zunajznanstvenih vprašanj.

Doslej sem poskušal na kratko razviti tezo, da obstoji

metoda znanosti v izbiri problemov in v kritiki naših vedno poskusnih in začasnih poskusov rešitev. In dalje sem poskušal pokazati na primeru dveh metodoloških vprašanj sociologije, o katerih se je veliko diskutiralo, da pride ta kritičistična metodologija (kot jo morda smem imenovati) do prav pametnih metodoloških rezultatov. Toda čeprav sem lahko rekel nekaj besed o spoznavni teoriji ali o spoznavni logiki in čeprav sem vsekakor lahko povedal nekaj kritičnih besed o metodologiji socialnih znanosti, pa sem pravzaprav povedal še prav malo pozitivnega o moji temi, logiki socialnih znanosti.

Ne želim nas zamujati z navajanjem razlogov in opravičil za to, da je po mojem važno najprej identificirati znanstveno metodo s kritično metodo. Namesto tega bi se rad zdaj spustil direktno v nekatera čisto logična vprašanja in teze.

Petnajsta teza: Najvažnejša funkcija čiste deduktivne logike je funkcija organona kritike.

Šestnajsta teza: Deduktivna logika je teorija o veljavnosti logičnih sklepov ali logičnega posledičnega odnosa. Nujen in odločilen pogoj za veljavnost logičnega posledičnega odnosa je naslednji: če so resnične premise veljavnega sklepa, tedaj mora biti **resnična** tudi konkluzija.

To lahko potem izrazimo tudi takole: deduktivna logika je teorija prenosa resnice s premis na konkluzijo.

Sedemnajsta teza: rečemo lahko: če so vse premise resnične in je sklep veljaven, potem **mora** biti tudi konkluzija resnična; in če je tedaj konkluzija v veljavnem sklepu napačna, potem ni mogoče, da so vse premise resnične.

Ta trivialni, a odločilno važni rezultat lahko izrazimo tudi takole: deduktivna logika ni samo teorija **prenosa resnice** s premis na konkluzijo, temveč istočasno tudi obratno teorija **povratnega prenosa neresničnosti** s konkluzije na vsaj eno od premis.

Osemnajsta teza: S tem postane deduktivna logika teorija racionalne kritike. Kajti vsa racionalna kritika ima takšno obliko, da poskušamo pokazati, da je mogoče iz kritizirane trditve izpeljati nesprejemljive sklepe. Če nam uspe iz trditve logično izpeljati nesprejemljive sklepe, potem je trditev ovržena.

Devetnajsta teza: V znanosti delamo s teorijami, to pomeni, z deduktivnimi sistemi. To ima dva vzroka. Prvič, teorija ali deduktivni sistem je poskus razlage in od tod poskus rešiti znanstveni problem; drugič, teorijo, torej deduktivni sistem, se dà z njenimi sklepi racionalno kritizirati. Je torej poskus rešitve, ki podleže racionalni kritiki.

Toliko o formalni logiki kot organonu kritike.

Dva temeljna pojma, ki sem ju tu uporabil, potrebujeva kratko pojasniti: pojem resnice in pojem razlage.

Dvajseta teza: Pojem resnice je za tukaj razviti kritičnem nepogrešljiv. Kar kritiziramo, to je zahteva po resnici. Kar poskušamo kot kritiki neke teorije pokazati, je seveda to, da njena zahteva po resnici ni upravičena – da je napačna. Fundamentalne metodološke ideje, da se učimo iz svojih zmot, se ne dà razumeti brez regulativne ideje resnice: zmota, ki jo zagrešimo; obstaja vendar ravno v tem, da nismo, če merimo z merilom ali vodilom resnice, dosegli zastavljenega nam cilja, našega standarda. Izjavo imenujemo »resnično«, če se ujema z dejstvi ali ustreza dejstvu ali če so reči takšne, kakor jih prikazuje izjava. To je takoimenovani absolutni ali objektivni pojem resnice, ki ga vsak od nas stalno uporablja. Eden najvažnejših izsledkov moderne logike je v tem, da je ta absolutni pojem resnice rehabilitiral s prodornim uspehom.

Ta pripomba predpostavlja, da je bil pojem resnice podminiran. In v resnici, podminiranje pojma resnice je zadalo vladajočim relativističnim ideologijam našega časa glavni udarec.

To je razlog, zakaj bi želel rehabilitacijo pojma resnice, ki jo je izvedel logik in matematik **Alfred Tarski**, označiti kot filozofsko najvažnejši izsledek moderne matematične logike.

Seveda o tem izsledku tu ne morem diskutirati; lahko samo čisto dogmatično rečem, da je Tarskemu na najbolj preprost in prepričljiv način, ki si ga moremo misliti, uspelo razložiti, v čem obstoji skladnost stavka z dejstvi. Toda to je bila ravno tista naloga, katere brezupna težavnost je pripeljala k skeptičnemu relativizmu – s socialnimi posledicami, ki mi jih tu pač ni treba opisovati.

Drugi pojem, ki sem ga uporabil in ki potrebuje pojasnilo, je pojem razlaganja, ali točneje, **kavzalnega razlaganja**.

Čisto teoretičen problem – problem čiste znanosti – obstoji vedno v tem, da se najde razlaga – razlaga dejstva ali fenomena ali posebne pravilnosti ali posebne izjeme. To, kar upamo, da bomo razložili, lahko imenujemo eksplikandum. Poskus rešitve – to pomeni, razlaga – obstoji vedno v teoriji, deduktivnem sistemu, ki nam dovoljuje, da razložimo eksplikandum s tem, da ga logično povežemo z drugimi dejstvi (takoimenovanimi začetnimi pogoji). Popolnoma eksplicitna razlaga obstoji vedno v logični izpeljavi (ali izpeljivosti) eksplikanda iz teorije, skupaj z začetnimi pogoji.

Osnovna logična shema vsake razlage obstoji torej v logičnem, deduktivnem sklepu, katerega premise obstojijo iz teorije in začetnih pogojev, in katerega konkluzija je eksplikandum.

Ta osnovna shema je osupljivo uporabna. Z njeno pomočjo je mogoče na primer pokazati, kaj je razlika med **ad hoc** hipotezo in neodvisno preverljivo hipotezo; in mogoče je, kar Vas bo morda bolj zanimalo, na preprost način logično analizirati razliko med teoretičnimi problemi, historičnimi problemi in problemi uporabe. Pri tem se izkaže, da je mogoče znamenito **razlikovanje** med teoretičnimi ali nomotetičnimi ter historič-

nimi ali ideografičnimi znanostmi logično popolnoma opravičiti – če namreč mislimo z »znanostjo« ukvarjanje z določeno logično razločljivo vrsto problemov.

Toliko za pojasnilo logičnih pojmov, ki sem jih doslej uporabil.

Vsak od teh pojmov, pojem resnice in pojem razlage, daje povod za logični razvoj naslednjih pojmov, ki sta s stališča spoznavne logike ali metodologije mogoče še važnejša: prvi teh pojmov je pojem **približevanja resnici**, in drugi je pojem **razlagalne sile** ali **razlagalne vsebine** teorije.

Oba pojma sta toliko čisto logična pojma, kolikor ju je mogoče definirati s čisto logičnimi pojmi resnice stavka in vsebine stavka – to je z razredom logičnih sklepanj neke teorije.

Oba sta relativna pojma: čeprav je vsak stavek preprosto resničen ali neresničen, pa lahko vendar en stavek predstavlja boljše približevanje resnici kot **drug** stavek. To se bo na primer zgodilo, če ima prvi stavek »več« resničnih in »manj« neresničnih logičnih konsekvenc kot drugi, (Tu se predpostavlja, da so resnične in neresnične delne množice množic sklepov obeh stavkov primerljive).

Potem je lahko pokazati, zakaj po pravici domnevamo, da je **Newtonova** teorija boljše približevanje resnici kot **Keplerjeva**. Podobno se dà pokazati, da je razlagalna sila **Newtonove** teorije večja kot razlagalna sila **Keplerjeve**.

Tu dobimo torej logične pojme, ki so podlaga presojanju naših teorij in nam dovoljujejo z oziroma na znanstvene teorije smiselno govoriti o napredku ali nazadovanju.

Toliko o splošni spoznavni logiki. O posebni spoznavni logiki socialnih znanosti bi rad navedel še nekaj nadaljnjih tez.

Enaindvajseta teza: Ni čiste opazovalne znanosti, temveč so samo znanosti, ki bolj ali manj zavestno in kritično teoretizirajo. To velja tudi za socialne znanosti.

Dvaindvajseta teza: Psihologija je socialna znanost, ker je naše mišljenje in ravnanje kar se dà odvisno od socialnih razmer. Kategorije kakor a) posnemanje, b) jezik, c) družina, so očitno socialne kategorije, in seveda psihologija učenja in mišljenja, a tudi na primer psihoanaliza, brez katere je ena ali druga teh socialnih kategorij nemogoča. To kaže, da psihologija predpostavlja družbene pojme; iz česar lahko sklepamo, da je nemogoče razložiti družbo popolnoma psihološko ali jo zvnesti na psihologijo. Na psihologijo torej ne moremo gledati kot na temeljno znanost socialnih znanosti.

Česar načelno ne moremo razložiti psihološko in kar moramo predpostavljati v vsaki psihološki razlagi, to je človekovo socialno okolje. Naloga, opisovanja tega socialnega okolja – in sicer s pomočjo razlagalnih teorij, ker vendar, kot smo že omenili, čisti opis ne obstoji – je torej temeljna naloga socialne znanosti. Primerno bi bilo pripisati to nalogo sociologiji. To pa se domneva tudi v naslednjem.

Triindvajseta teza: Sociologija je avtonomna v tem smislu, da more in mora daljnosežno postati neodvisna od psihologije. To izhaja tudi iz tega, da stoji sociologija, ne glede na odvisni položaj psihologije, vedno znova pred nalogo razlagati nehotene in pogosto nezaželene socialne posledice človekovega ravnanja. Primer: konkurenca je socialen fenomen, ki si ga konkurenti navadno ne želijo, ki pa jo moremo in moramo razložiti kot (navadno neizogibno) nehoteno posledico (zavestnih in načrtnih) dejanj konkurentov.

Karkoli je že tu mogoče v dejanjih konkurentov razložiti psihološko, socialni fenomen konkurence je psihološko nerazložljiva socialna posledica teh dejanj.

Štiriindvajseta teza: Sociologija pa je avtonomna še v nekem drugem smislu, namreč kot to, kar se je pogosto imenovalo »razumevajoča sociologija«.

Petindvajseta teza: Logično raziskovanje nacionalekonomske metode vodi k rezultatu, ki je uporaben v vseh družbenih znanostih. Ta rezultat kaže, da obstoji v socialnih znanostih **čisto objektivna metoda**, ki jo pač lahko označimo kot **objektivno** – razumevajočo metodo ali kot situacijsko logiko. **Objektivno** – razumevajoča socialna znanost se lahko razvije neodvisno od vseh subjektivnih ali psiholoških idej. Obstoji v tem, da zadostno analizira **situacijo** dejavnega človeka, da lahko razloži dejanje iz situacije brez nadaljnje psihološke pomoči. Objektivno »razumevanje« obstoji v tem, da vidimo, da je bilo dejanje objektivno primerno situaciji. Z drugimi besedami, situacija je tako daljnosežno analizirana, da so se najprej dozdevno psihološki momenti, na primer želje, motivi, spomini in asociacije, preobrazili v situacijske momente. Iz moža s temi ali onimi željami postane potem mož, k čigar situaciji spada, da sledi tem ali onim objektivnim **ciljem**. In iz moža s temi ali onimi spomini ali asociacijami postane potem mož, k čigar situaciji spada, da je objektivno opremljen s temi ali onimi teorijami ali s to ali ono informacijo.

To nam potem omogoča razumeti njegovo ravnanje v objektivnem smislu, da lahko rečemo: imam sicer druge cilje in druge teorije (kot recimo Karl Veliki); toda če bi bil v njegovi tako-in-tako analizirani situaciji – pri čemer vključuje situacija cilje in znanje –, potem bi jaz, in najbrž tudi ti ravnal, ravno tako. Metoda analize situacije je torej sicer individualistična metoda, a ne psihološka, ker psihološke momente principialno izključuje in nadomesti z objektivnimi situacijskimi elementi. Navadno jo imenujem »situacijska logika« (»situational logic« ali »logic of the situation«).

Šestindvajseta teza: Tu opisane razlage situacijske logike so racionalne, teoretične rekonstrukcije. So prepoenostavljene in pre-shematizirane in zato v splošnem **napačne**. Kljub vsemu imajo lahko zelo resnično vsebino in v strogo logičnem smislu so lahko dobra pribli-

ževanja resnici – celo boljša kot druge preverljive razlage.

V tem smislu je logični pojem približevanja resnici za situacijsko-analitične socialne znanosti nepogrešljiv. Predvsem pa so analize situacije racionalne in se jih da empirično kritizirati in izboljšati. Lahko recimo najdemo pismo, ki kaže, da je bilo znanje, s katerim je razpolagal Karl Veliki, povsem različno od tega, ki smo ga domnevali v naši analizi. Nasprotno je psihološko-karakterološke hipoteze komaj kdaj mogoče kritizirati z racionalnimi argumenti.

Sedemindvajseta teza: Situacijska logika predpostavlja v splošnem fizični svet, v katerem delujemo. Ta svet vsebuje denimo fizične pripomočke, ki so nam na razpolago in o katerih nekaj vemo, in fizične odpore, o katerih v splošnem tudi nekaj (pogosto ne zelo veliko) vemo. Poleg tega mora situacijska logika predpostavljati tudi socialni svet, opreljen z drugimi ljudmi, o ciljnih katerih nekaj vemo (pogosto ne zelo veliko), in vrh tega s **socialnimi institucijami**. Te socialne institucije določajo pravi socialni karakter našega socialnega okolja. Iz vseh tistih socialnih bitnosti socialnega sveta, ki ustre-

zajo rečem fizičnega sveta. Trgovina z zelenjavo ali univerzitetni inštitut ali policijska oblast ali zakon so v tem smislu socialne institucije. Tudi cerkev in država in zakonska zveza so socialne institucije, in določeni prisilni običaji, kakor recimo harakiri na Japonskem. Toda v naši evropski družbi samomor ni institucija v tem smislu, v katerem uporabljam besedo in v katerem trdim, da je pomembna kategorija.

Ta moja zadnja teza. Kar sledi, je predlog in zaključna misel.

Predlog: Kot temeljne probleme čiste teoretične sociologije bi morda lahko začasno predpostavljali obče situacijske logike in teorijo institucij in tradicij. To bi zajelo takšne probleme, kot sta naslednja.

1. Ne ravna jo institucije, temveč samo individui v institucijah ali za njih. Obča situacijska logika teh dejanj bi bila teorija kvazi-dejanj institucij.

2. Treba bi bilo zgraditi teorijo hotenih in nehotenih institucionalnih posledic smotrnih dejanj. To bi lahko vodilo tudi k teoriji nastanka in razvoja institucij.

Za konec še pripomba. Mislim, da spoznavna teorija ni važna samo za posamezne znanosti, temveč tudi za

filozofijo, in da je religiozno in filozofsko neugodje našega časa, ki nas brzkone vse zaposljuje, znatni del spoznavno filozofskega neugodja. Nietzsche ga je imenoval evropski nihilizem in Benda izdaja intelektualcev. Jaz bi ga rad označil kot posledico sokratskega odkritja, da ne vemo nič, to je, da naših teorij nikoli ne moremo racionalno upravičiti. Toda to važno odkritje, ki je med mnogimi drugimi neugodji rodilo tudi eksistencializem, je samo polovično odkritje; ni nihilizem je moč premagati. Kajti čeprav ne moremo naših teorij racionalno upravičiti in niti dokazati kot resnične, pa jih lahko racionalno kritiziramo. In lahko razlikujemo boljše od slabših.

Toda to je vedel, celo že pred Sokratom, stari Xenophanes, ko je napisal besede:

Bogovi niso na začetku razodeli smrtnikom vsega.

Toda sčasoma bomo išoč našli boljše.

Prevedla: Alenka Novak

Prevod po: Karl R. Poppev, Die Logik der Socialwissenschaften, v Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie Lutterhand, Neuwied und Berlin 1970

UDK: 572:316.73

Pripombe

k (antropološkemu) proučevanju socializacijskega procesa

Vesna Godina

Odnos antropologije

V antropologiji, posebej še v njeni kulturni in socialni veji, je socializacija že nekako tradicionalno tista tema, ki se ji pripisuje neki temeljni, osrednji in povezovalni pomen. Prav skozi študij socializacije je namreč mogoče v antropološko proučevanje vključiti celo vrsto izsledkov drugih znanosti (n. pr. psihologije, socialne psihologije itd.) ter jih posplošiti. V tej znanosti je bila socializacija tudi utemeljena kot predmet znanstvenega proučevanja. Antropologija je namreč v težnji obrazložiti človeka prišla do ugotovitve, da je za dosego tega cilja nujno podrobno poznati proces, v katerem se vsak posameznik oblikuje kot človek, kot osebnost. Ugotovila je tudi, da je ta proces neposredno odvisen od družbe oz. kulture¹, v kateri je posameznik rojen, da je torej proces posameznikovega učlovečenja družbeno oz. kulturno determiniran. Prav ta družbena oz. kulturna pogojenost pa je za vsakega posameznika temeljnega pomena, kajti novorojenček je, kljub (ali morda prav zaradi) »zasebnemu genetičnemu materialu«² povsem »na razpolago«³ družbenemu oz. kulturnemu okolju, da ga preoblikuje.

Glede na to pa je postalo jasno tudi to, da specifičnosti posamezne družbe oz. kulture, razlike med njimi, nimajo nič opraviti z n. pr. dednostjo, temveč da se te razlike in posebnosti ohranjajo prav zaradi temeljne vloge družbe oz. kulture v razvoju in učlovečenju vsakega posameznika. Vsaka družba oz. kultura oblikuje posameznike po lastnih kulturnih vzorcih (cultura patterns) in prav to oblikovanje je tisto sredstvo, ki zagotavlja trajanje specifičnostim določene družbe oz. kulture.

Te ugotovitve so bile za antropologijo temeljnega pomena in so njen razvoj in področje zanimanja v marsičem dolgoročno opredelile. Zato se tudi ni čuditi dejstvu, da ima vprašanje socializacije v antropologiji mesto, ki ni nikoli postavljeno pod vprašaj. In celo več: ta tema ima v antropologiji neki prestižen pomen.

Odnos sociologije

Povsem drugače pa je v drugih družboslovnih znanostih. Značilen je v zvezi s tem primer sociologije. Sociologija, ki se je, tradicionalno, ukvarjala z družbo kot totaliteto⁴, se antropološkemu poudarjanju pomena socializacije nikakor ni mogla priključiti. Zanj je proces socializacije postranskega pomena, saj, vsaj tako se zdi,

nima nič opraviti z družbo kot celoto. Zato seveda ni čudno, da je v očeh sociologov ukvarjanje s socializacijo skorajda nekakšen »psihologizem«, ki sodi bolj v okvire psihologije kot pa sociologije (poleg tega, da sodi seveda v okvire antropologije).

Očitki in ugovori

Takšno, skoraj bi lahko rekli, apriorno odklanjanje socializacije kot teme sociološkega proučevanja, je rodilo celo vrsto pristranskih očitkov in stališč. Tako je na primer med sociologi zelo uveljavljeno stališče, da je ukvarjanje s socializacijo nepomembno, ker je o socializaciji tako ali tako že »vse znano«. Drugi ugovor, ki je, vsaj kakor se zdi, bolj utemeljen, pa pomembnost socializacije zanika s tem, da socializacija in njeno proučevanje ne nudita nikakršnih možnosti za kritično proučevanje družbe.

Prvi ugovor temelji v bistvu na zelo enostavnem dej-

stvu: na slabem in površnem poznavanju problemov in vprašanj, ki sodijo v okvir proučevanja socializacije. »Reči enostavno, da si posameznik pridobiva kulturo s pomočjo učenja v procesu socializacije, je le nepoznavanje tistega, kar ta proces dejansko prinaša kot posledico.«⁴

Resnejše obravnave je vreden drugi očitek. Morda je edina, pomembna ugotovitev, ki je za sociologa izšla iz študija socializacije tista, ki govori o pritisku, ki ga družba v procesu socializacije izvaja nad posamezniki. Vse drugo, kar nam študij socializacije lahko pove, je za sociologijo in sociologovo pravzaprav nezanimivo.

Vzroki

Čeprav bi bilo seveda mogoče takšnim trditvam bolj ali manj argumentirano oporekati, se zdi primernejše, da si ogledamo vzroke, zaradi katerih je do takšnih očitkov prišlo.

Zdi se, da gre temeljni vzrok iskati v načinu, ki se je v zvezi s proučevanjem socializacije uveljavil kot prevladujoč. Gre namreč za to, da je antropologija, ki se je s študijem socializacije predvsem ukvarjala, proučevala, kaj se skozi proces posameznikovega usklajevanja z družbo dogaja z njim, v čem torej leži pomen tega procesa zanj. (Še bolj povedano drži za psihološka in socialno psihološka proučevanja socializacije.) Tak pristop pa vključuje predvsem dvoje vprašanj: najprej tisto o procesih, s katerimi se posameznik šele oblikuje v človeka (proces posameznikovega učlovečenja oz. proces razvoja posameznikove osebnosti), nato pa vprašanje o procesih, s katerimi se posameznik skozi socializacijo vključuje v družbo, postaja njen pripadnik oz. »član«⁵ (z vidika, kako je to vključevanje v funkciji osebnostnega razvoja posameznika, kako ga pogojuje itd.). Čeprav zapletenosti, razvejanosti in pomena omejenih procesov nikakor ne gre zanikati, pa se zdi potrebno izpostaviti tisto enostranskost, za katero se zdi, da je vir sociološkega zanikanja pomena socializacije in je tako tudi vir nesporazumov med sociologijo in antropologijo. Gre namreč za dejstvo, da nakazani pristop v proučevanju socializacije upošteva le vidik oz. zorni kot posameznika. Povedano konkretno to pomeni, da odnose med posameznikom in družbo, ki potekajo v procesu posameznikovega usklajevanja z družbo, proučujejo le z vidika enega od obeh v te odnose vključenih »subjektov«⁶ – le z vidika posameznika (kajti gre za to, da se posameznik učloveči, da se vključi v družbo). Celotna vsebina socializacijskega

procesa se torej proučuje le z vidika dejavnikov, učinkov in ciljev na ravni posameznika. Tak pristop, ki je za razumevanje socializacije sicer nujen, pa je za sociologe nezanimiv (da ne rečemo nesprejemljiv), še posebej, če gre za sociologe, ki so predstavniki »sociologije brez posameznika«, kajti ti se sprašujejo predvsem, kakšni so posamezni družbeni procesi z vidika družbe. Zato bi bilo mogoče predpostaviti, da bi socializacija za sociologe postala zanimiva tema takrat, ko bi jim lahko proces posameznikovega usklajevanja z družbo osvetlila z zornega kota družbe.

Drugi zorni kot

Dejstvo je, da je mogoče o socializaciji marsikaj povedati tudi iz tega zornega kota.

Gre namreč za to, da ima socializacija poleg »vidika posameznika« tudi še neki drugi, sicer zanemarjeni, pa zanj prav tako bistveni vidik, namreč »vidik družbe«. Kajti socializacija ni le proces, ki je bistvenega in usodnega pomena za vsakega posameznika, temveč je hkrati proces, ki je bistvenega in usodnega pomena tudi za družbo. Če namreč »zgodovina ni nič drugega kot nasledje posameznih generacij«, ima to dejstvo neposredne posledice za obstoj in trajanje vsake družbe. Trajanje družbe v prostoru in času je namreč v tej luči neločljivo povezano s socializacijskim procesom, kajti prav ta skozi vključevanje posameznikov v družbo to nasledje generacij (v veliki meri) zagotavlja. Na vprašanje, kako si družba zagotavlja lastno trajanje oz. reprodukcijo skozi trajno zamenjavo lastnih »članov«, torej mimo socializacijskega procesa ni mogoče odgovoriti. V tem smislu je socializacija nujni, čeprav ne tudi že zadostni pogoj, ki omogoča obstoj in trajanje vsake konkretne družbe, torej njeno reprodukcijo.⁶ Tako se pokaže, da je proučevanje socializacije, kakor so ga v veliki večini primerov izvajali antropologi, enostransko. Ta enostransko izhaja iz upoštevanja le enega od dveh socializacijskih vidikov – le vidika posameznika. To je vidik, ki bi ga v zvezi s proučevanjem socializacije lahko imenovali tudi mikro vidik, in za katerega je značilno, da ni znal povezati lastnih ugotovitev z drugim (lahko bi ga imenovali makro vidik v proučevanju socializacije) vidikom družbe. To dejstvo je ne le rodilo nestrinjanje o pomenu proučevanja socializacije med antropologi in sociologi, temveč je pripeljalo tudi do parcialnega razumevanja socializacije, ki na račun podrobnega proučevanja enega od vidikov izgublja izpred oči celoto.⁷ Kajti prav tako kot je del socializacije to, da se posameznik učloveči in vključi v družbo, je enako bistven del socializacije tudi to, da se skozi ta proces zagotavlja reprodukcija družbe.

V tem smislu socializacija združuje dva bistveno različna vidika (posameznik-družba), ki rezultirata v nekakšno dvotirnost, dvojnost, bipolarnost socializacijskega procesa.⁸ Ta dvotirnost je značilna ne le za možne vidike proučevanja socializacijskega procesa kot takega, temveč zadeva tudi samo vsebino socializacijskega procesa – njegove značilnosti, cilje in rezultate. Ta dvojnost socializacijo v nekem temeljnem smislu razlamlja in je vir za vrsto notranjih protislovij, ki določajo notranjo dialektiko samega socializacijskega procesa.

Seveda pa dejstvo bipolarnosti socializacije pomeni, da je treba v obravnavanje socializacije vključiti tudi celo vrsto novih vprašanj in problemov. Poleg tega, da v obravnavanje socializacije vključimo že tradicionalno proučevane procesa na ravni posameznika, sodi v študij socializacije tudi cela vrsta procesov, in postopkov, s katerimi si družba zagotavlja lastno reprodukcijo. Ali povedano drugače – treba je odgovoriti na dve temeljni vprašanji: najprej na vprašanje, kako posameznik skozi proces lastnega usklajevanja z družbo realizira lastno učlovečenje oz. razvija lastno osebnost, in po drugi strani na vprašanje, kako si družba skozi proces usklajevanja posameznikov z njo zagotavlja lastno reprodukcijo. Pri tem pa se pokaže, da socializacija ni povezana le s procesom zamenjave pripadnikov določene družbe, temveč da je najtesneje povezana tudi z obema ostalima nujnima pogojema reprodukcije družbe, z biološko in materialno (s slednjo še posebej). Podrobnejši študij socializacije namreč pokaže, da je proces reprodukcije družbe na vsestranski in pretanjen način prepleten s procesom socializacije. Še več: pokaže se, da je problem reprodukcije družbe za razumevanje socializacijskega procesa ključnega pomena in to tako zelo, da je tisti vidik socializacije, ki se nanaša na posameznika (razvoj posameznikove osebnosti), temu drugemu, torej socializaciji kot procesu reprodukcije družbe, podrejen.

Posledice za sociologijo...

Takšno proučevanje socializacije pa postane zanimivo in plodno tudi za sociologe. Kajti v kolikor sociologi resnično skušajo razumeti in razložiti družbo in procese v njej, v toliko morajo nujno vključiti v lastno proučevanje tudi proces reprodukcije družbe. To pa je tista točka, v kateri študij družbe ne more več mimo socializacijskih procesov. Izpuščanje socializacije iz študija reprodukcije družbe namreč ne pomeni le, da v zvezi z reprodukcijo družbe pristajamo na enostransko in omejevanje, da torej iz proučevanja izpuščamo vrsto mehanizmov, ki družbi reprodukcijo omogočajo in zagotavljajo, temveč tudi, da si zapremo oči pred dejstvom, da je tako rekoč vsak posameznik pomemben člen v reprodukciji družbe, saj je njen nujni pogoj.

S tem pa se odpre tudi neko povsem novo, a pomembno vprašanje. Pokaže se namreč, da je proučevanje družbe

(v celoti) brez in mimo posameznikov pomanjkljivo, saj je treba vsaj nekatera vprašanja, ki so neposredno povezana s posameznikom, vključiti tudi v proučevanje družbe in posebej njene reprodukcije (posebno katere »pogoje« morajo posamezniki izpolnjevati, da družbi reprodukcijo zagotavljajo). To pa povedano z drugimi besedami pomeni, da družbe brez vrste procesov, ki zadevajo posameznike, ni mogoče razumeti in razložiti, in da »sociologija brez posameznika« zaradi tega ostaja pristranska in enostranska.⁹ Pokaže se, da šele »sociologija s posameznikom« lahko pomaga razumeti »življenjske posameznika in zgodovino družbe, kot tudi vezo med enim in drugim v pogojih različnih družbenih struktur«.¹⁰

Ima pa proučevanje socializacije za sociologa še neko drugo, nič manj bistveno posledico. Omogoča mu namreč ohranjanje kritičnega odnosa ne le v raziskovanju odnosa med posameznikom in družbo nasploh, temveč, in to je morda še posebej važno, tudi do lastne družbe, v kateri živi in dela. Študij socializacije namreč sociologu omogoči, da spozna prefinjene mehanizme, s katerimi si družba zagotavlja podrejanje posameznikov. mehanizme manipulacije z njimi, mehanizme reprodukcije njihove nesvobode tudi na povsem osebni ravni itd. Koncept posameznikove alienacije v tej zvezi ni več zgolj formula, temveč postane družben proces in dejstvo vredno kritike, družba pa, ki posameznika podreja, zahteva ne le kritiko, temveč tudi spreminjanje. Šele vse to pa mu omogoča tudi to, da lahko pri svojem proučevanju družbe sledi načelu, da »znanstveno delo ne zahteva le tega, da brez zadržkov preverjamo, katere trditve so pravilne in katere niso, temveč tudi to, katere komponente, ki sestavljajo stvarno vsebino znanstvenega spoznanja, so represivne in katere osvobodajoče«.¹¹

...In antropologijo

Vse povedano gre torej v prid trditvi, da proučevanje socializacije le ni tako brez pomena (posebej ne za sociologe), kot se je morda na prvi pogled zdelo. Seveda le v primeru, če socializacijo proučujemo ne le kot proces posameznikovega učlovečenja, temveč tudi kot proces reprodukcije družbe.

Je pa takšen pristop v proučevanju socializacije več kot zapostavljen – je pravzaprav celo izjemno redek. Glavni del krivde za to dejstvo nosi, kot smo že omenili, prav antropologija, kajti prav ona je uveljavila proučevanje socializacije zgolj z vidika posameznika, in pri tej usmeritvi še zmeraj trmasto vztraja. Praviloma dela, ki se ukvarjajo s socializacijo, sicer omenjajo dejstvo, da je le-ta tudi proces reprodukcije družbe, vendar pa to dejstvo kaj hitro potisnejo ob stran in se osredotočijo na proučevanje socializacije z vidika posameznika. Izjem tako rekoč ni.

S tem pa antropologija ohranja svoj konservativni sloves znanosti v službi sistema. Proučevanje socializacije zgolj z vidika posameznika se namreč uspe izogniti celi vrsti kritičnih vprašanj (npr. razrednosti socializacije, socializaciji kot sredstvu podrejanja posameznika družbi, vprašanju vloge socializacije v družbeni manipulaciji, vprašanju reprodukcije subjektivnih pogojev oz. vidikov alienacije itd.), katerih obravnavanje bi lahko odprlo celo vrsto problemov, ki bi omogočili kritično analizo procesa reprodukcije družbe. Po tej poti pa bi antropologija dejansko tudi (zavestno) razvila tisto kritiko (tudi socializacijskega procesa), ki je v njej kot znanosti potencialno vsebovana.

Opombe:

¹ Dualizem družba oz. kultura ima v antropologiji za razumevanje socializacije temeljnih pomen. Gre namreč za to, da v socializaciji posameznik v interakciji z družbo, v kateri je rojen, prisvaja kulturo te družbe. Torej si ne prisvaja družbe kot take, temveč (le) kulturo te družbe in po tej poti postaja njen »član«, pripadnik. To pa v zvezi z vplivi, ki jim je v

socializaciji izpostavljen, pomeni, da so ti družbeni oz. kulturni – kajti na posameznika vpliva družba »preko« svoje kulture.

² Kar pa pomeni, da posameznik kot predmet proučevanja ni stvar sociologov, temveč predvsem psihologov. Ta »delitev dela« je posebej značilna za t. i. meščansko sociologijo, v kateri posameznik nastopa le kot nekakšno »sredstvo« za funkcioniranje družbene totalitete. Vendar pa se je takšna »delitev dela« uveljavila v precejšnji meri tudi v tistem delu sociologije, ki si je nadelala naziv marksistična in tudi ta sociologija je tako velikokrat »sociologija brez posameznika« (čeprav, vsaj tako se zdi, osnov za takšno usmeritev ni mogoče iskati v Marxovem delu).

³ Tej pristranskosti se je pravzaprav uspelo ogniti le malo sociologov. Med jugoslovanskimi naj kot primer navedemo M. Pečuljića, ki prav socializacijo izpostavlja kot eno središtnih vprašanj sociologije (npr. v delu: Uvodna razprava o metodi dialektičnega istraživanja savremenog društva, Sarajevo 1972). Na podobnih stališčih stojijo tudi nekateri drugi sociologi, kot npr. Rudi Supek, Đuro Šušnjić itd.

⁴ I. A. Hallowell, Kultura, ličnost i društvo, v zborniku: Antropologija danas, Vuk Karadžić, Beograd, 1972, 529.

⁵ K. Marx, F. Engels, Nemeška ideologija, MEID II, CZ, Ljubljana 1971, 43.

⁶ Nujni, ne pa tudi zadostni pogoj v smislu, da poleg socializacije obstajata še dva druga nujna pogoja za reprodukcijo družbe: biološka reprodukcija v ožjem smislu (torej biološko nadaljevanje vrste) in materialna produkcija. Posebej slednjemu pogoju so še posebej marksistično usmerjeni sociologi v zvezi z reprodukcijo družbe posvečali posebno pozornost. Pri tem pa se je pozabljalo, da nobeden izmed teh treh nujnih pogojev reprodukcije družbe ne zagotavlja sam (torej ni tudi že zadostni pogoj reprodukcije družbe), tudi materialna produkcija ne. Pozabljalo pa se je tudi, da nobeden izmed teh treh pogojev ne more zagotavljati zunaj naslednje generacij (čeprav to nasledje vsak po svoje po drugi strani zagotavljajo) in daje gledano s tega zornega kota materialna produkcija povezana s socializacijo v eni, zanj bistveni točki – (skozi naslednje generacije) zagotavljati reprodukcijo delovne sile.

⁷ Po tej poti pa so antropologi padli v zanko, da zaradi delov ne vidijo celote. Uveljavlja se tisti način proučevanja, »ki skoraj nič ne pove o celoti družbe, o njenih eksistenčnih problemih« (M. Pečuljić, n. d., 4). Takšno proučevanje pa je »slika konservativne metode v družboslovnih znanostih« (prav tam, 4–5), in to zato, ker tak pristop onemogoča, da bi vzpostavili »zvezo med malimi raziskovalnimi problemi in družbeno celoto« (prav tam, str. 4), kar pa je pogoj, da prodremo do »dejanskega bistva nekega dogajanja« (prav tam).

⁸ Bipolaren v smislu bi(s)-dvakrat, polus, i, m-pol, tečaj; torej dvopolen, z dvema poloma. Pojem se nanaša na dvopolnost v smislu razcepa navidez enotnega procesa socializacije na dva temeljna socializacijska procesa: socializacijo kot reprodukcijo družbe.

⁹ Pokaže pa se tudi, da je »sociologija brez posameznika« povezana s tisto družbeno prakso, za katero je značilno, da skuša prikriti obstoječe družbene probleme in preprečiti njihovo razreševanje. Gre za družbeno in tudi znanstveno prakso, ki skuša z vrsto zahtev (npr. družbeno nevtralne, value-free, objektivne znanosti ipd.) preprečiti obravnavanje cele vrste družbenih vprašanj in problemov, ki so povezani z vprašanjem posameznikove alienacije v družbi. Predvsem argument o objektivnosti znanosti pride s tem v zvezi zelo prav, kajti objektivnost znanosti se izenači z vrednotno nevtralnostjo v sociološkem proučevanju. Objektivno po tej poti rezultira v odsotnost posameznika in njegovih problemov, kajti posameznik je pač zmeraj subjektiven, vrednotno opredeljen in zato tudi pristranski. Pot k »sociologiji brez posameznika« je tako odprta.

¹⁰ C. W. Mills, Sociološka imaginacija, Beograd (Savremena škola) 1964, 40.

¹¹ M. Pečuljić, Marksizem in sociologija (I), Teorija in praksa 1973, 3–4, 208. Seveda je takšno znanstveno spoznanje nujno subjektivno, vendar ne v smislu zavestne pristranosti, temveč v smislu resnice, da je vsaka resnica resnica tistega posameznika, ki jo izreka, kajti »v končni analizi ni resnice, ki se bistveno ne tiče živega subjekta in ki ni subjektova resnica« (M. Pečuljić, n. d. 38).

UDK: 572:316.73

antropologija, socializacija, izhodišča za proučevanje socializacijskega procesa

Vesna Godina: Pripombe k (antropološkemu) proučevanju socializacijskega procesa

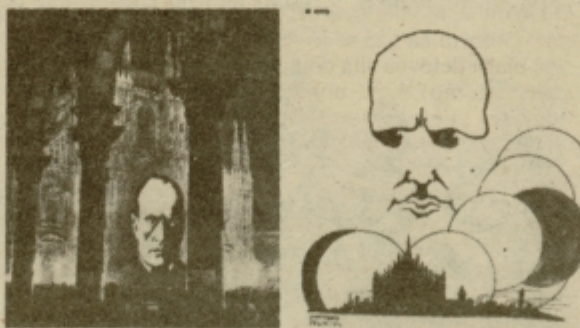
Članek skuša kritično ovrednotiti tradicionalni antropološki pristop k proučevanju socializacijskega procesa z vidika njegovega dometa v razlagi socializacije. Ugotavlja, da tak pristop usmerja vso pozornost le k proučevanju zgolj enega vidika socializacije – razvoju posameznikove osebnosti, da pa pri tem zanemarljivo drugi vidik tega procesa – vidik reprodukcije družbe. Nakazuje domet proučevanja tega drugega vidika socializacijskega procesa in njegov pomen tako za antropologijo kot tudi za sociologijo.

UDK: 572:316.73

anthropology, socialization, starting-points to study the process of socialization

Vesna Godina: Remarks on (Anthropological) Studies of the Process of Socialization.

The authoress critically evaluates the traditional anthropological approach to the studies of socialization process from the view-point of its abilities to explain the socialization. She finds out that such an approach concentrates on studying merely one aspect of the socialization, i. e. the development of individual personality while neglecting the other pole of the process, the aspect of reproduction of the society. The authoress indicates the scope of studying this aspect of socialization process as well as its importance both in anthropology and sociology.

Mezdna diskriminacija

Žensk

Feministična razmišljanja k Marxovi teoriji vrednosti

Sigrid Pohl

Mezdna diskriminacija zaposlene ženske ni le zvezno-nemški fenomen pa tudi ne zgolj današnji pojav. Diskriminacija ženskih mezd je mogoče dokazati za čas od 13. do 18. stoletja in danes obstaja tako v kapitalističnih kot v socialističnih deželah. Če je znašal mezni delež zaposlenih žensk v poljedelstvu in rokodelstvu srednjega veka 40–60%, (Shahar, n. d.), pa so v Nemčiji industrijske delavke okoli l. 1900 zaslužile le pol toliko kot njihovi moški kolegi. Do 1949 je bil ženski mezni delež – glede na povprečno bruto urno mezdo industrijskih delavcev – narasel na 63,9%; 1970 je znašal v industriji 72,9%; od takrat je spet upadel in se zadržal 1981 pri 72,3% (Številčne navedbe v; Pohl, n. d.). Tudi v državah varšavskega pakta zaslužijo v industriji zaposlene ženske približno 30% manj kot industrijski delavci (prim. United Nations n. d., 55–75).

Zdi se, da bi bilo mogoče na vprašanje po vzrokih mezdne diskriminacije žensk odgovoriti zelo hitro. Presenetljivo je, da so prišli tako meščanske kot marksistične ekonomistke – Alice Salomon kot Clara Zetkin –, sindikalisti in zastopniki podjetij, družboslovci in politiki vsi do istega rezultata: zaposlene ženske zaslužijo manj, takšna je složna domneva, ker so slabše kvalificirane, ker imajo krajši delovni čas, ker so manj mobilne in fleksibilne, ker le dodatno služijo, ker niso tehnično nadarjene, ker so le v majhnem obsegu sindikalno organizirane. Listo »razlag« je mogoče še podaljševati, tja do opombe Augusta Bebela, da žena zasluži manj, ker je »bolj brez potreb in predvsem nemočna« (Bebel, n. d., 226).

Ali bi bila potem pravilna teza Jöchema Langkausa da je razpon med mezdami moških in žensk manj določen s tem, da so ženske diskriminirane, »kot pa s tem, da so koncentrirane v vejah, poklicnih položajih in kvalifikacijah, ki povprečno plačujejo manjše mezde in prejemke in da ženske povečujejo potrebo po možnosti deljenega delovnega časa?« (n. d., 15)

Če te vzorce razlag preiščemo bolj natančno, potem je mogoče ugotoviti, da vsi sledijo isti shemi: mezdna diskriminacija žensk je pojasnjena ali z diskriminacijo delovnih mest (veje z nižjimi mezdami so ženske veje), kvalifikacijsko diskriminacijo ali dohodkovno diskriminacijo; pri tem se skuša eno obliko diskriminacije utemeljiti z kako drugo. Drugi nastavki razlag kažejo na »naravno« in ali »socialno« navezanost ženske na gospodinjske in materinske funkcije ter na njeno, s tem periferno vlogo na trgu dela.

Naj zdaj za primer preizkusim utemeljitev: zaposlene ženske imajo nižjo plačo kot zaposleni moški, ker imajo redkeje (kvalificirano) izobrazbo ali je sploh nimajo in zato izvajajo nekvalificirane – nižje nagrajevane dejavnosti. Načelno je mogoče ugotoviti, da racionalnost kapitalizma ter »manjkvalificiranost« pa tudi relativna stalnost ženske udeležbe v delu niso v nasprotju edinole takrat, kadar kapital potrebuje prav to »manjkvalificiranost«.

Kot odločilni kriterij za določen kvalifikacijski nivo se smatra šolska ali poklicna izobrazba. Medtem ko so deklice pri šolskih spričevalih, prav tako v ocenah ter v udeležbi v šolskih vejah približno izenačene, se popolna diskriminacija mladih žensk začne pri poklicnih možnostih in poklicnem oblikovanju: Ženske se nahajajo le v nekaterih izobrazbenih poklicih (86% ženskih izobrazbenk je v 22 od skupno 452 poklicih z izobrazbo, 46,6% postanejo prodajalke, frizerke, pisarniške trgovke (!) ter bolničarke (Frauen, 80, 9)). »Dekleta v moških poklicih« imajo po svojem izobraževanju komajda možnost, da najdejo svoji izobrazbi ustrezno delovno mesto: od 7929 odprtih strgarskih mest jih je bilo le 10 ponujenih tudi ženskam, od 1039 orodjarskih mest ni bilo nobeno predvideno za žensko. (Weg, n. d., 227). Posebne zahteve, ki se postavljajo zaposleni ženski, kot znanje kuhanja kave, ročna spretnost, sočutnost itd., niso ovrednotene kot ustrezne veljavnim kvalifikacijam, temveč kot naravno ženske lastnosti. Obstaja torej posebno spolno urejeni trg izobrazbe in dela, ki vpliva na

manjšo oziroma drugačno kvalificiranost žensk. Dalje je mogoče ugotoviti, da pri naraščajoči kvalifikaciji zaposleni žensk narašča mezdna diskriminacija: Tako so v industrijskem povprečju bruto urne mezde pomožnih delavcev višje kot mezde kvalificiranih delavk – 1982 za 13%. Razkorak med bruto urnimi mezdami kvalificiranih delavcev in kvalificiranih delavk je večji kot tisti med pomožnimi delavci in pomožnimi delavkami: Tako je mezni delež žensk v skupini pomožnih delavcev 1981 83%, pri kvalificiranih delavkah pa le 75,2% (vse številčne navedbe v; Pohl, n. d.) Mogoče je povzeti, da mezdne diskriminacije žensk ni mogoče pojasniti z delno nižjimi, delno denarno neovrednotenimi kvalifikacijami, temveč je treba analizirati to diskriminacijo delovnih mest in kvalifikacij samih.

Spoprijem z nezadovoljivimi razlagami me je vodil do naslednjega vprašanja: Ali obstoji zveza med neplačanim družinskim reprodukcijskim delom, ki ga vrše ženske in njihovim manjšim plačevanjem v produkcijskem procesu? Družben položaj ženske in s tem tudi njena diskriminacija temeljita v posebni spolni delitvi dela, pa tudi v kapitalistični in patriarhalni strukturi naše družbe, ki obsoja žensko na družinsko-reprodukcijsko delo in hkrati dela to delo nevidno, ga proglašajo za ekonomsko delo in hkrati dela to delo nevidno, ga proglašajo za ekonomsko brez vrednosti ter slavi kot ljubezen. Ta domnevno naravna naloga ženske spet določa njeno mesto v kapitalističnem produkcijskem procesu. Gospodinjsko delo razumem načelno kot delo, in sicer, kot bom utemeljila, kot delno neplačano delo. Temu nasprotno Marx razlaga svoj pojem mezde – pojem vrednosti v smislu družinske mezde: vrednost blaga delovna sila je enaka vrednosti drugih blag, določeni z za produkcijo in reprodukcijo »delavske družine« družbeno – povprečno nujnim delovnim časom. Kolikor je vrednost, blago delovna sila reprezentira le neki določen kvantum družbenega povprečnega dela (MEW 23, pogl. 4 in 13). Potemtakem bi vrednost blaga delovna sila tvorilo tako doma kot tudi v produkciji in reprodukciji le-tega porabljeno delo in bi se kazalo v »družinski mezdi«, to pomeni, da bi bilo treba gospodinjsko delo obravnavati kot plačano z »družinsko mezdo«. Vendar pa Marx razveže kvantum družbenega povprečnega dela, ki je nujno za (re-)produkcijo blaga delovna sila v produkcijo življenjskih sredstev kot blag, ki jih potrebuje delavska družina. To pomeni, da Marx analizira le v blagovni produkciji porabljeno delovno silo. Delovni čas, ki se troši za produkcijo in reprodukcijo blaga delovna sila doma, potem (Marxovim izpeljavam ustrezno) nima nobenega pomena za vrednostno določitev blaga delovna sila, ker je porabljen izven blagovne produkcije; zato ga tudi ni mogoče obravnavati kot z »družinsko mezdo« plačanega.

S katero vrsto razlage za mezdno diskriminacijo ženske torej daje Marxova razlaga vrednosti blaga delovna sila?

Vsota življenjskih sredstev (kot blag), tako Marx, mora zadostovati za ohranitev delavske družine na njenem »normalnem« življenjskem standardu, to pomeni, vsota življenjskih sredstev se spreminja v kontekstu tistega, kar je kulturni običaj. Razen tega omenja Marx še dva nadaljnja momenta, ki sovplovata na vrednostno določitev:

– kvalifikacijski stroški blaga delovna sila (kot sem zgoraj pokazala, ne daje preiskava različnih kvalifikacij moške in ženske delovne sile nobenega nastavka za razlago mezdne diskriminacije žensk) in

– »naravna razlika«, pod čemer Marx razloži razliko med moško in žensko delovno silo: »Uporaba teh različnih delovnih sil, ki je spet pogojena s produkcijskim načinom, izpostavlja veliko razliko v reprodukcijskih stroških delavske družine in vrednostjo odraslih moških delavcev« (MEW 23, 542).

V čem vidi Marx »naravno razliko« med moško in žensko delovno silo, tega ne pove. Kot možne »naravne razlike« med spoloma bi prišle tukaj v pošteve kvantita-

tivno in/ali kvalitativno različne potrebe npr. pri prehrani. Vendar pa ne ustreza neki naravni razliki med spoloma to, da družinski oče vsakokrat dobi največji in najlepši kos mesa ali dodatno steklenico piva, temveč se tu reproducirajo družbene strukture. Bistvena »naravna« razlika med spoloma je biološka: ženska sposobnost rojevanja. Kako se najpogreje le biološko določena skupina žensk tudi socialno in kulturno prikaže kot posebna skupina in postane kot taka diskriminirana – to vprašanje samo je treba znanstveno analizirati. Eva Senghaas-Knobloch zato uporablja Marxovo »naravno razliko« družbeno, s tem ko razliko zajema kot specifično spolno razklanost delavskega razreda: »...posebna spolna razklanost delavskega razreda se izraža v samouničujoči konkurenci, ker neki moment, ki leži zunaj čistih blagovnih odnosov potiska običajno delujoče faktorje vrednosti delovne sile... (ženske, op. S. P.) na nižji nivo kot faktorje moške delovne sile«. (p. Dd. 547).

Ta teza Senghaas-Knobloch-ove nudi točko navezave na Marxova razmišljanja. Marx vendarle izhaja iz tega, da na reprodukcijske stroške družine vplivajo zgodovinsko-kulturne strukture. Te strukture so lahko hkrati tudi predmet razrednih in spolnih bojev; v nadaljevanju jih je treba raziskati.

Kulturnemu nivoju industrijskih držav ustreza, da produkcija delovne sile uspeva v družini, ločeno od produkcijske sfere, da ženske izpolnjujejo gospodinjsko delo, ki jim pripada na področju reprodukcije, medtem ko moški praviloma prodaja svojo delovno silo kot blago. Vendar pa to samo po sebi ne izključuje, da tudi gospodinja ne bi mogla postati mezdna delavka. Če gospodinja vendarle prodaja svojo delovno silo kot blago na področju produkcije, potem narastejo reprodukcijski stroški družine, ker lahko gospodinja – mezdna delavka doma dela manj kot pred prevzemom meznega dela na področju produkcije. »Dela, ki jih zahteva družinska poraba, kot šivanje, krpanje itd., je treba nadomestiti z nakupom gotovih blag. Zmanjšana poraba gospodinjskega dela torej ustreza povečani porabi denarja. Produkcijski stroški delavske družine zato rastejo in se izenačujejo z večjimi dohodki. Pride od tega, da postane ekonomičnost in smotrnost v uporabi in pripravi življenjskih sredstev nemogoča.« (MEW 23, 417). Mezdno delo ženske vodi torej k zvišanju življenjskega standarda družine le tedaj, če je njen zaslužek večji kot dodatno nastali reprodukcijski stroški. Nastaja stalni pritisk na zaposleno žensko, da del gospodinjstva še naprej ureja sama, zato da se zaposlenost zanjo in za družino šplaa: tako lahko danes, ker je žena zaposlena, sicer letuje mnogo več družin kot pred dvajsetimi leti.

Toda letovanje je pogosto organizirano tako (oz. mora biti tako organizirano), da ženska tudi na dopustu vodi gospodinjstvo (kampiranje ali počitniška hišica). Hkrati lahko naraščanje realnih mezd, ki je doseženo s sindikalnim bojem, za gospodinjstvo pomeni, da se povečuje tudi njeno delo doma. Gisela Bock in Barbara Duden sta npr. dokazovali, da pralni stroj za gospodinjstvo ni prinesel manj, temveč več dela (n. d. 152). Tukaj se vsiljuje vprašanje, če je razlog za »manjvrednost« ženske delovne sile specifična zveza med gospodinjstvom in zaposlitvijo pri ženskah. Temu vprašanju se priključujejo še druga: Kakšen učinek ima družinska forma, forma »družinske mezde«, in posebno spolna delitev dela na to »manjvrednost« ženske delovne sile?

Izhodiščna točka tu začete analize je teza, da je izkoriščanje ženske dvojno: posebna družbena situacija ženske je določena z njenim sistematičnim zapostavljanjem napram moškemu ter njenim podjarmljanjem z njim in s kapitalom. S tem so ženske v kapitalizmu podvržene dvojni strukturi gospostva, patriarhalni in kapitalski. S patriarhatom razumem družbeno strukturo gospostva, ki teče vzdolž spolne razlike. V teh moških razmerjih nastopajo ženske glede na zgodovinski in kulturni razvoj kot darilo, kot sužnje, kot zakonske žene in gospodinjstvo itd., to pomeni kot objekt moškega poželenja.

Sestavine te strukture so seksualno izkoriščanje ženske, izkoriščanje njenih rodnihih potenc (ženske sploh nimajo ali pa imajo le omejeno moč razpolaganja s preventivo, odpravo plodu, nosečnostjo in porodom), nasilniško tlačanje in izkoriščanje ženskega telesa (mučenje, moške seksualne norme itd.) in posebna spolna delitev dela. Ta gosposka struktura ni specifična kapitalizmu (prim. Iz časa obupa, 1977). Nasproti temu temelji druga vladajoča struktura v antagonizmu meznega dela in kapitala. Obe sta medsebojno povezani in tvorita splet odnosov, v katerem se moški in ženske gibljejo z medsebojno nasprotujočimi si interesi (prim. Paramio, n.d. 133-143). Tega, da prav ženske opravljajo družinsko reprodukcijsko delo, ni mogoče pojasniti iz kapitalistične strukture naše družbe. Po drugi strani je nastalo gospodinjstvo kot družbena forma (re-)produkcije delovne sile šele z izoblikovanjem kapitalizma (Bock/Duden, n.d.). In nasproti prognozam Zetkinove in Bebla gospodinjstvo kot delo z razvojem kapitalizma ni bilo podružljivo. Delo, ki ga ženska opravlja doma, se je sicer od začetka industrializacije s kapitalističnim predznakom spremenilo – manj zalog, več nakupa in priprave blaga – toda hkrati je spet pridobilo na pomenu. Kajti k gospodinjstvu delu ne spada le kuhanje, čiščenje, krpanje itd., temveč tudi in prav fizična, psihična in seksualna ženska oskrba moških kot tudi produkcija in reprodukcija naslednje generacije (prim. Kittler in Bock/Duden, n.d.). Produkcija tujega življenja ni le – kot sta opazila Marx in Engels – v oploditvi, temveč tudi v nosečnosti, porodu, dojenju, psihični in fizični vzreji otrok.

Kako je uspela dodelitev v kapitalizmu nastalega gospodinjstva dela ženski, lahko tu le na kratko nakazem. V fevdalni družbi ni obstajala ločitev med produkcijsko in reprodukcijsko sfero: ženske in moški so delali »v celotnem gospodinjstvu«, pri čemer so bile ženske dejavne tako v kmetijski kot tudi v rokodelski produkciji ter trgovanju. Založniške in manufakturne produkcije si brez ženskega dela ni bilo mogoče zamisliti (Wolf-Graaf, n.d.). Hkrati so obstajala življenjska področja moških in žensk, ki so bila medsebojno ločena. Do preganjanja čarovnic v 16. in 17. st. je vedenje o povezavah spočetja in preventive nosečnosti in splava oziroma poroda spadalo izključno v življenjsko področje žensk. S pregoni čarovnic je bilo to uničeno. Lov na čarovnice lahko velja kot druga faza patriarhalnega prevzema oblasti v začetku meščanskega obdobja. »Novi človek« industrijskega časa je bil moški (Bovenschen n.d., 292). In v Nemčiji je bilo v soju grmad že mogoče spoznati sliko v hišo zaprte gospodinje in matere, producentke in reproducentke blaga delovna sila (Wolf-Graaf n.d., 412). Medtem ko je postal moški tisti, ki služi denar – kapitalist ali mezdni delavec, je ženska postala »spolni objekt in hišni tlačan« (Horkheimer, v: Haensch, n.d. 49). Zakon je postal oskrbovalna ustanova, v kateri ženska zamenjuje svoje telo, svoje otroke in svojo delovno silo za doživljenjsko oskrbo, njeno delo pa se prikazuje kot ljubezen.

Produkcija in reprodukcija človeka samega, to pomeni vse naloge, ki se izpolnjujejo z gospodinjstvom delom, izpadejo iz družbenega pojma dela pri Marxu in Engelsingu, s tem pa iz njune analize družbenih odnosov. Vse neplačano opravljeno produkcijsko in reprodukcijsko delo, ki je bilo porabljeno za blago delovna sila, je pojasnjeno kot »privatno delo«. Kolikor zadeva nosečnost, porod in dojenje, ga Marx sploh ni zapopadel kot človeško delo nasproti živalskemu (prim. Wolf-Graaf n.d. 135).

Sicer danes tudi marksistke (Menschlik, n.d., 190 in Pauls) ne zanikajo več, da je reprodukcijsko delo delo; vendar pa je gospodinjstvo delo v smislu zavestnega spopada z naravo konkretno – uporabno delo. Reprodukcijsko delo nima nobenega vpliva na vrednostno določitev blaga delovna sila, ker

1. ni vrednotovno – gospodinjstvo delo sicer producira uporabne vrednosti, toda nobenih menjalnih vrednosti;
2. mezdni delavec je svoboden in ni suženj gospodinje;
3. gospodinjstvo delo nima nobenega vpliva na produkcijo presežene vrednosti, ker ni produktivno delo in
4. gospodinjstvo delo se nahaja izven tržnih procesov.

Ad 1) Gospodinjstvo delo ni vrednotovno zaradi tega ker se porablja privatno. Toda, tako menim, domnevamo privatna forma reprodukcijskega dela še ni noben znak, da ni vrednostne produkcije. Po Marxu se pokaže posebni družbeni značaj dela šele v menjavi, seveda se lahko v menjavi pojavi, le tisto, kar je bilo predhodno producirano (MEW 23, 87). Kot vsa druga blaga v kapitalizmu so tudi delovne sile producirane z ozirom na njihovo prodajo na trgu. In ženska je tista, ki s svojim reprodukcijskim delom producira in reproducira delovno silo.

Ad 2) Za, adi v kapitalizmu običajne ločitve producenta od njegovega produkta z ženskim gospodinjstvom delom (re-)producirani delavec na trgu svobodno prodaja svojo delovno silo. Gospodinjstva delavka kot producentka delovne sile meznega delavca ima prav tako malo pravic do svojega produkta, kot ima delavec pravico do dobrin, ki jih je sam produciral (prim. Pohl n. d., 297, k obema točkama).

Ad 3) in 4) Gospodinjstvo delo ima vpliv na produkcijo presežene vrednosti, čeprav ni produktivno delo v Marxovem smislu. Vendar pa si kapital prilašča doma porabljeno delo v drugi obliki kot tisto v produkciji: V navezavi na diskusijo o produkcijskih načinih (prim. Werlhof, Meillassoux, Frank tudi jaz pojmem gospodinjstvo delo kot produkcijski način v smislu prvotne akumulacije. Marx je obravnaval prvotno akumulacijo kot izhodiščno točko kapitalističnega produkcijskega načina; prvotna akumulacija ni »nič drugega kot zgodovinski proces ločitve producenta od produkcijskih sredstev« (MEW, 23, 742). Nadaljnja oznaka je, da medse-

bojnega odnosa udeležencev v gospodarskem procesu, ne določa ekonomska, temveč neposredna in politična prisila. In nadalje meni Marx, da produkcijski način prvotne akumulacije na določeni razvojni stopnji ustvari materialna sredstva za lastno uničenje. Poleg točk, ki jih je poudaril Marx, pa je treba vendarle zabeležiti še druge aspekte, ki jih on ni upošteval: z ločitvijo producentov od produkcijskih sredstev, ki jo je izrekel Marx, se je začela še neka druga ločitev, ločitev produkcijskega področja od gospodinjstva reprodukcijskega področja. Šele z izoblikovanjem kapitalizma je nastalo tudi gospodinjstvo – žensko delo. Poleg meznega delavca, ki ni le dvakratno svoboden, temveč je svoboden v trojnem smislu – svoboden produkcijskih sredstev, svoboden v meščanskem smislu in svoboden svoje lastne produkcije in reprodukcije – je nastala nemezdna delavka, gospodinja.

Nadalje govori Marx o tem, da je v začetku kapitalizma prevladoval variabilni kapital nad konstantnim in da je povpraševanje po meznem delu naraščalo z vsako akumulacijo kapitala, »medtem ko je dobava delovne sile le počasi sledila.« (MEW 23, 766) Ustvarjeni so torej morali biti pogoji, ki so zagotavljali dobavo mezdni delavcev.

Pri tem je lahko kapitalistična vladajoča struktura gradila na že obstoječi patriarhalni. Ze zgoraj omenjeno preganjanje čarovnic s tem predstavlja nadaljnji moment prvotne akumulacije, kajti porušena avtonomija žensk na področju neposredne produkcije življenja, uničenje njihovega vedenja o preprečevanju zanositve, odpravi plodu, nosečnosti in rojstvu je bil nadaljnji pogoj za srečanje lastnikov produkcijskih sredstev in lastnikov delovne sile: dobava delovne sile je bila zagotovljena. V nasprotju z meznim delavcem, ki bo v kapitalizmu preko ekonomskega prisilnega razmerja med delom in kapitalom ohranjen v svojem ekonomskem in socialnem položaju, gospodinjstva delavka na svojo situacijo ni vezana z ekonomskim prisilnim razmerjem. Po eni strani je sicer ekonomsko odvisna od moža in kapitala, po drugi strani je njena življenjska praksa tudi in naravnost določena z zunajekonomskim direktnim nasiljem. Tako nimajo ženske nobene pravice do razpolaganja s svojim telesom in z razmnoževalnimi sposobnostmi, in v zakonu pride do izraza »seksualna lastninska pravica soproga«, kajti posilstvo v zakonu n. pr. pravno ni možno, izvenzakonsko pa velja kot kavališki delikt (Kamm, n. d., 6. prim. tudi: Haug.).

Rosa Luxemburg se je kot prva kritično spopadla z Marxovimi izpeljavami o prvotni akumulaciji. Trdila je, da presežna vrednost ne more biti trajno realizirana niti z meznim delavcem, niti s kapitalistom, »temveč z družbenimi sloji ali družbami, ki same ne producirajo kapitalistično« (Luxemburg n. d. 274). Luxemburgova nato pokaže, da je kapital zato, da bi realiziral presežno vrednost, stopil na imperialistično pot. Walerhof sprevedava v skupini gospodinj bistveno sestavino tistih »družbenih slojev«, ki sami ne producirajo kapitalistično in tako širijo meje produkcije in realizacije presežne vrednosti.

Ena pomembnejših nalog gospodinjstva dela, potem ko je bila s kapitalističnim razvojem uničena lastna produkcija, postane naraščanje porabe. Reklama je postala simbolična asociacija ženske z obljubo zadovoljevanja potreb z blagi, kot izraz funkcije ženskega dela v kapitalizmu (Kittler, n. d., 90). Kar z vidika gospodinje, neposredne producentke življenja služi za ohranjanje življenja, služi kapitalu po eni strani za realizacijo presežne vrednosti, po drugi strani pa za produkcijo in reprodukcijsko delovne sile. S tem dobi gospodinjstvo delo bistveno vlogo za kapitalistično akumulacijo. To pomeni: gospodinjstva dela, ni mogoče več misliti zgolj zunajekonomsko in obravnavati kot privatno porabljen. Walerhofovo vprašanje: »Kaj če v kapitalizmu prevladujoče produkcijsko razmerje ne bi bilo preprosto razmerje meznega dela, temveč dvojno razmerje, čigar ena stran bi vsebovala mezdno delo, druga stran pa ne-mezdno delo?« (n. d., 24) meri prav na to ekonomsko funkcijo neplačanega gospodinjstva dela v kapitalizmu. Kapitalistična akumulacija je uravnana na to, da gospodinjstva delavka zmeraj znova ustvarja blago delovna sila, zato da je zagotovljena trajna dobava delovne sile.

Razen tega ima v sferi ne-meznega dela porabljen delo pomen za kapitalno akumulacijo v tem, ko more blago delovna sila šele s tem družbeno nujnim delom kvalitativno in kvantitativno popolnoma razviti svojo potenco ustvarjanja presežne vrednosti. Kvalitativno, kolikor družinska produkcija dovolj hrani, higiensko, psihično in seksualno oskrbuje – skratka ohranja sposobno delovati blago delovna sila, ki je konec koncev vezano na njegovega osebnega nosilca; kvantitativno, kolikor blagu delovna sila omogoča, da se zunaj gospodinjstva, v kapitalističnem podjetju porablja znatno preko nujnega delovnega časa. Tako si kapital hkrati z njegovega vidika opravljenim preseženim delom prilasča tudi družinsko reprodukcijsko delo, že opredmeteno v blagu delovni sili, ki jo je kupil kapital. Z ozirom na določitev vrednosti blaga delovne sile pomeni to, da jo je treba na novo preiskati v zvezi meznega dela z gospodinjstvom delom.

Zato skupaj z Andree Joosten izhajam iz tega, da je vrednost blaga delovna sila določena z vrednostjo življenjskih sredstev, ki so potrebna za produkcijo in reprodukcijsko »gospodinjstvom dobrinami« (Joosten, r. d. 76). Ta življenjska sredstva je mogoče določiti takole: življenjska sredstva kot blaga za mezdne delavce; življenjska sredstva za gospodinjo (teh življenjskih sredstev gospodinja ne dobi v obliki denarja/mezde, temveč v obliki »hrane, stanovanja in obleke«, nujna so za njeno vzdrževanje, ne da bi jih mogla sama ustvariti); življenjska sredstva kot blaga za »nado-

mestne moške« in »nadomestne ženske« in eno življenjsko sredstvo, ki omogoča poraba blag in zagotavlja psihično in seksualno reprodukcijo blaga delovna sila kot tudi produkcijo in reprodukcijo potomstva: to življenjsko sredstvo ni blago, temveč žena meznega delavca, gospodinja.

Družbeno povprečno nujni delovni čas, ki ga je treba porabiti za produkcijo in reprodukcijo z gospodinjstvom dobrinami je potem sestavljen iz 1. delovnega časa za produkcijo življenjskih sredstev kot blag za meznega delavca, »hrane, stanovanja in denarja« za gospodinjo in življenjskih sredstev kot blag za potomstvo in 2. delovnega časa ženske, ki ga mora opraviti, da bi življenjska sredstva bila primerna za porabo ter za psihično in seksualno (re-)produkcijo delovne sile. Vrednostna velikost, ki ustreza temu delovnemu času, bi ustrezala razliki med mezdo blaga delovna sila in družinsko reprodukcijsko vrednostjo.

Vrednost družinske produkcije torej sestoji iz vrednosti nujnih življenjskih sredstev kot blag za moža, ženo in otroka plus vrednosti hišnega dela ustreznih vrednostni velikosti, kolikor je le-to opravljeno in privojeno brez plačila. Da bi lahko natančneje raziskali vrednostno velikost, ki ustreza gospodinjstvu delu, je treba del mezde blaga delovna sila, ki ga gospodinja dobi v obliki »hrane, stanovanja in obleke«, postaviti v relacijo s celotnim delovnim časom, ki ga mora porabiti gospodinja. Delovni dan gospodinje torej razpade v vrednostno povprečno in ne-vrednostno povprečno zajet delovni čas: gospodinja sicer dobi »hrano, stanovanje in obleko« v zamenjavo za svoje reprodukcijsko delo, vendar mora razen tega tem življenjskim sredstvom kot blagom dodati še delovno silo, da bi jih spreminila v uporaben predmet za svojo lastno produkcijo. Pomen ne-vrednostno povprečnega opravljene delo postane razviden, če primerjamo v Zvezni republiki Nemčiji opravljen mezdni delovni čas z doma porabljenim delovnim časom (55 milijard delovni ur nasproti 53 milijardam; prim. Schulz – Borck, n. d., 82). V nasprotju z Marxom trdim: mezda, ki jo dobi blago delovna sila, v načelu odstopa od njene družinske reprodukcijske vrednosti in sicer vsakokrat v posebni obliki za moža in žensko delovno silo.

V mezdi moške delovne sile je upoštevano, da moški sploh ne opravlja reprodukcijskega dela ali pa le v majhnem obsegu, si pa mora zato »kupiti« gospodinjo. To pomeni, da reprodukcijski stroški v obliki življenjskih sredstev za njegovo ženo in otroke pritekajo skupaj z mezdo moškega blaga delovne sile, moški pa se lahko tako reproducira z gospodinjstvom dobrinami. Če je (zakonska) žena zaposlena tudi izven doma, pritekajo deli reprodukcijskih stroškov za njo in za njene otroke – čeprav je ženska, ki za produkcijo potomstva porablja svojo delovno silo – v mezdi moža. Ženska mezda je zato nižja kot moža. To omogočata zgodovinska oblika, v kateri se reprodukcija delovne sile vrši kot produkcijski način prvotne akumulacije ter z njo povzano patriarhalno gospodarstvo. Ker ženska nižja mezda ne omogoča reprodukcije njene delovne sile po družbeno povprečnih pogojih, si je, če se hoče reproducirati po teh povprečnih pogojih, prisiljena iskati zakonskega moža.

S tem je zagotovljeno, da 1. kapital na trgu najde delovno silo, ki je svobodna v trojnem smislu: od produkcijskih sredstev, v pravnem smislu in od lastne produkcije in reprodukcije, da 2. moški najde gospodinjo, ki ga reproducira in mu opravlja neplačano gospodinjstvo delo, in da še končam 3. se ženska tako dolgo ne more osvoboditi tega zatiranja, dokler njeno reprodukcijsko delo ni priznано kot delo.

To kaže na posebno spolno delitev dela, ki se je v kapitalizmu združila s posebno kapitalistično, skozi formo produkcijskega procesa napredujočo družbeno in sistematično (znotrajpodjetniško) delitvijo dela. Ta posebna spolna delitev dela žensko dolgoročno fiksira na reprodukcijsko delo in moškega na delo v reprodukcijskem procesu. V tej formi delitve dela, ki je značilna za reprodukcijsko kapitalističnega sistema, temelji mezdna diskriminacija ženske.

Prevod: Vlasta Jalusić

Prevod po: Das Argument 14, julij/avgust 1983.

Uporabljena literatura:

- A. Bebel, Die Frau und Sozialismus, Berlin 1929.
G. Bock in B. Duden, Arbeit aus Liebe – Liebe als Arbeit, v: Frauen und Wissenschaft, Berlin/West 1977, 116-199.
S. Bovenschein, die aktuelle Hexe, die historische Hexe und Hexenmythos, v: G. Bovenschen, Aus der Zeit der Verzweifung, Zur Geneze und Aktualität des Hexenbildes, Frankfurt/M. 1977, 259-312.
Bundesminister für Jugend, Familie und Gesundheit, Frauen '80, Bonn 1980.
A. G. Frank, Ueber die sogenannte ursprüngliche Akkumulation, v: Kapitalistische Weltökonomie, v. D. Senghaas, Frankfurt/M. 1979. D. Haensch, Repressive Familienpolitik, Reinbek 1969. F. Haug, Frauenformen 2. Sexualisierung der Körper, Argument-Sonderband (AS) 90, Berlin/W 1983.
F. Haug, Frauenfrage und Gewerkschaftspolitik, v: Das Argument 135, 24. Jahrgang, Berlin/W 1982.
A. Joosten, Mann, Marx spricht nicht über Hausarbeit, Berlin/W 1980.
D. Kamm, Die Entstehungsgeschichte des Vergewaltigungsdelikts, (Neobjavljeni rokopis), München 1981.
G. Kittler, Hausarbeit, Zur Geschichte einer »Natur-Resource«, München 1980.
I. Kurz-Scherf in B. Stahn-Willing, Gleiche Arbeit! Gleicher Lohn! – undwer macht die Hausarbeit, v: WSI-Mitteilungen, 1981, 212-221.
J. Langkau lohn- und Gehaltsdiskriminierung von Arbeitnehmerinnen in der Bundesrepublik Deutschland, Bonn 1979.
R. Luxemburg, die Akkumulation des Kapitals, Frankfurt/M 1970.
MEW: Marx/Engels Werke, Berlin/DDR 1958-1968.

C. Meillasoux, Die wilden Früchte der Frau, Frankfurt na Majni 1976.

J. Menschik, Feminismus, Köln 1977.

A. Paramio, Feminismus und Sozialismus, v: Neue soziale Bewegungen und Marxismus, Argument-Sonderband (AS) 78, Zahodni Berlin 1982, 125-147.

I. Fauls, Hausfrauenlohn oder Recht auf Arbeit?, Köln 1979.

S. Pohl, Ursachen und Entwicklung der Frauenlohndiskriminierung, Zahodni Berlin 1983.

H. Schulz-Borck, Was ist eine Hausfrau wert?, v: Vrebraucherdienst, H. 4, 1975.

E. Senghaas-Knobloch, Wibliche Arbeitskraft und gesellschaftliche Reproduktion, v: Leviathan, H. 4, 543-558, 1976.

S. Shahar, Die Frau im Mittelalter, Königstein/Ts., 1981.

The economic role of women in the EEC region, United Nations, New York 1980.

M. Weg, Berufliche bildung von Frauen: Immer noch Ausbil-

dung für die Reservearmee?, v: WSI-Mitteilungen, H. 4, 1981, 222-232.

C. v. Werhof, Frauenarbeit. Der blinde Fleck in der Kritik der Politischen Ökonomie, v: Beiträge zur feministischen Theorie und Praxis, H. 1, München 1978, 18-32.

A. Wolf-Graaf, Frauenarbeit im Abseits, München 1981.

DISPOZITIV UDOMAČITVE

Janko Zlodre

»Stanovanjska stiska« je ena tistih »nešteti manjših drugotnih neprilik, ki izhajajo iz kapitalističnega načina produkcije«, pravi Engels v Stanovanjskem vprašanju, delu, ki predstavlja locus classicus marksističnega pojmovanja »stanovanjskega vprašanja«, vprašanja, ki je morda prav zaradi tega, ker se zastavlja ob »manjši« nepriliki, le ena manjših in obrobni tem med vsemi »velikimi« in »centralnimi« temami, s katerimi se pač marksizem ubada. Nič čudnega torej, če so pogosto tudi rezultati marksističnih analiz tega vprašanja prav tako »majhni«, t. j. analize, ki se lotevajo stanovanja kot konkretne družbene razmere, storijo običajno le »prvi korak« in stanovanje obravnavajo samo »ekonomsko«, ponavljajo tista stališča, ki jih je sproduciral že Engels. Analize so »prekratke«, pa ne toliko zaradi samega »ponavljanja« Engelsa – »ponavljanje« Engelsa, obujanje Engelsovega spomina je še kako aktualno v sedanjih t. i. »zaostrenih« razmerah – kolikor zaradi tega, ker ponavljajo tista mesta pri Engelsu, ki jih le-ta ni podrobno tematiziral in konceptualiziral. Kljub Marxovemu opozorilu, da je za »popolno osvetlitev zakonov akumulacije treba obrniti pozornost tudi na položaj delavca zunaj delavnice, njegove prehranjevalne in stanovanjske razmere«, ostaja ta položaj nekje v »temi«, gre za področje, kjer smo, »če že ne absolutno slepi, pa vsaj skoraj popolnoma«.

Kakorkoli že, imimo Engelsa ne moremo, Engelsa »konkretna« rešitev stanovanjskega vprašanja v takratni družbi ni zanimala, saj je »bedarija, hoteti posamezno rešiti stanovanjsko vprašanje ali katerokoli drugo usodo delavcev zadevajoče družbeno vprašanje«, rešitev je seveda bila in je v »odpravi kapitalističnega produkcijskega načina, v prisvojitvi vseh življenjskih in delovnih sredstev po delavskem razredu samem«, v odpravi »izkoriščanja in zatiranja delavskega razreda po gospodujočem razredu nasploh«, »spekulativno razmišljati o tem, kako bo bodoča družba uredila razdelitev hrane in stanovanj, vede naravnost v utopijo«. Za Engelsa je bila že produkcija takratne družbe zadostna, da priskrbi delavskim množicam zadosti hiš, prostorna in zdrava stanovanja, če bi obstoječe hiše racionalno izkoristili, to pa pomeni razlastiti dotedanje lastnike in naselili v njihovih hišah ljudi brez strehe ali delavce.

Engels je v Položaju delavskega razreda v Angliji podrobno opisal bivalne razmere delavcev (prenaseljene hiše, slabo prezračevanje, netlakovane, nagrbuljene in umazane ceste, polne rastlinskih in živalskih odpadkov, smrdljivih mlakuž ipd.) in opozoril na obstoječi način zidave (tanki zidovi, hiše zazidane ne glede na druge, razporejene po golem naključju, nametane kot kocke brez reda in v posmeh vsakemu razumnemu stavbarstvu). Toda tu nas zanima predvsem neka Engelsova izjava, ki jo zasledimo v predgovoru k nemški izdaji omenjenega dela: »Spričo tega (ker buržuj ni hotel postati žrtev kolere, tifusa in drugih nalezljivih bolezni) so najbolj kričeče razmere, ki so opisane v tej knjigi, odpravljene ali vsaj bolj zakrite«. Buržoazija je torej v pičlih 47. letih napredovala v »umetnosti skrivanja«, zidava ni več samo nekaj »naključnega in nenačrtnega«, na delu je že neki nov zgodovinski projekt, prav ta pa je tudi »prava tema« tega prikaza. Engelsove predstave o »prostornem« in »zdravem« stanovanju so določene s higienističnimi spoznanji, so »obče predstave«, ki pač še niso zgodovinsko, razredno konceptualizirane.

Buržoazija, ki ji je šlo za to, da ohrani izkoriščanje in zatiranje delavskega razreda nasploh, je morala, če je hotela ohraniti lasten položaj, posamezno »reševati« tako stanovanjsko kot katerokoli drugo vprašanje »pro-

dukcije in reprodukcije neposrednega življenja«.

O tem kako je buržoazija sproducirala »umetnost skrivanja« ali bolje »umetnost obvladovanja in nadzorovanja delovnih in nevarnih množic« govori razprava Georgesa Teyssotja Hiša za vse: za genealogijo tipov, ki je obenem tudi uvod k italijanski izdaji knjige Rogera-H. Guerranda Izvori socialnega stanovanja v Franciji (1850-1894)¹. Teyssotjev uvod ni običajen prikaz tistega, kar je pisec že povedal (v Guerrandovi knjigi gre za zgodovino engelskega stanovanjskega vprašanja v Franciji), Teyssot spregovori o načinih projektiranja in zidave modernega stanovanja, o spremembi stanovanja v »stroj za prebivanje«, o formiranju moderne kulture, »filozofije« in poetike stanovanja, ki je vse kaj drugega kot pa »kulturna« ali »humanistična«, ki pa je obenem kultura v dobesednem pomenu besede, le da ne gre za obdelovanje zemlje ali obdelovanje živali, marveč za način obdelovanja nekoga drugega. Teyssotja zanima družbena struktura arhitektonskih tipov, sredstev udomačitve družbenega življenja, »normalizacije« prostorov in vedenja, »normalizacije« prebivalstva, zanima ga proces »kanalizacije želja k ciklusu produkcija-konsumpcija-produkcija«. Teyssot se vrača k začetkom omenjenega procesa, ki ga je zaslužil že Engels, in to zato, ker nam šele ti začetki razkrijejo »pristno resnico«: politično in družbeno določeno »funkcionalnost« modernega stanovanja, tisto, kar se zakriva za občimi »strokovnimi« termini (»zdravo, varno, pro-

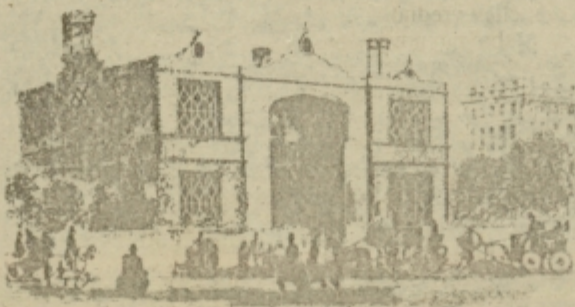
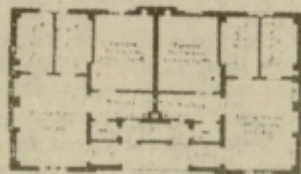
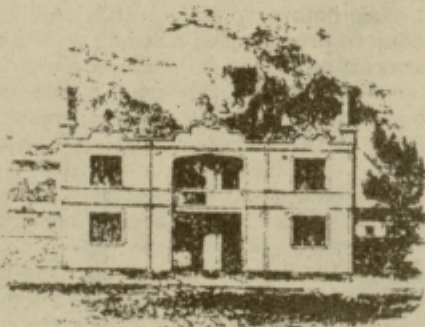
storno, svetlo, zračno, kulturno, humano itn.«), ki so nastopili a posteriori. Ta obuditev začetkov modernega stanovanja, in že sama primerjava le-teh z »našo« (po svoji »ekonomski« plati proudhonistično (sanjsko)) stanovanjsko politiko in gradnjo, nas obvaruje pred iluzijami o nekem »socialističnem« stanovanju, pred ideološkimi mistifikacijami, ki jih sproža mitologija »socialističnega prostora mesta«, ki, če že komu služi, služi le novim oblikam gospodstva. Če parafraziramo Benjamina: preteklost modernega stanovanja je treba ugrabiti pozabi zato, ker še danes nismo varni pred njenimi učinki.

Moderna reforma prostora, katere začetek zasledimo že v 18. st., in ki se artikulira na osnovi določenih programov, institucij in tehnologij, se je najprej dotaknila tistih krajev, ki so vzbujali največ strahu (bolnišnice, pokopališča, klavnic in smetišča) in krajev, kjer so prebivalci »delovne in nevarne množice«. Program, koncept, ki se v teoriji arhitekture pojavi nekje na začetku 19. st., je instanca, ki omogoča in določa projektiranje, je »znanost« projekta, brez katere, kot je zatrjeval neki inženir v 19. st., sploh ni več mogoče projektirati kakršnekoli zgradbe«. Program »sam po sebi«, ki ni nekaj nevtralnega, marveč je že takoj neki program gospodstva, pa civilne družbe ne spreminja vse dotlej, dokler za njim ne stojijo povsem določene državne in civilne institucije, ki delujejo na osnovi različnih strategij, tehnik in dispozitivov, delujejo kot tehnike vladanja.

Že pod geslom Higiene v Encyclopedie (1765), kot nas opozori Teyssot, zasledimo razmišljanje o »kemiji življenjskih in smrtnih elementov«, o »zraku« kot nujnem pogoj »obstanka naših teles«, ki pa zaradi svojih »nečistih in drugih škodljivih značilnosti«, lahko pripelje do »usodnih posledic«, od tod tudi pomen »prezračevanja«. Pod geslom Zrak sta med drugim omenjeni naslednji napravi: »ventilator« Stephena Halesa in meh za prezračevanje ladij Johna Theophilusa Desaguliersa. Eksperimenta Halesa in Desaguliersa je prevzel in populariziral Duhamel du Monceau – fiziokrat in Generalni inšpektor Mornarice – v knjigi Sredstva za vzdrževanje zdravja posadk, na način čiščenja zraka v bolnišnicah. (Prav to Vzdrževanje posadk, pravi Teyssot, pa je leitmotiv celotne moderne arhitekture, in če v drugem ne, označuje enega njenih številnih začetkov. Teyssot opozori na pomen besede équipage (posadka) – iz starofrancoske eschiper, esquiper, ta pa iz angleške skip ali ship – ki govori o tem, da je francoska beseda équipement (oprema) pomorskega in vojaškega izvora, prav to pa je termin, ki je nadomestil besedo monument. Koncem 18. st. se namesto monumentalnih zgradb, ki predstavljajo Zakon in Pravilo, začenjajo producirati arhitekture, ki morajo funkcionirati kot stroji (nepopolne macchine).

Teorije »okužbe« in tehnike za odpravo le-te, ki so jih sproducirali v 18. st., so odpovedale pred »dolgim pohodom« kolere, ki je l. 1832 dosegla prag francoske prestolnice, in ob nastopu neke nove »posadke«, ki je takorekoč v istem momentu kot kolera stopila na sceno zgodovine.

Gre za nastop »barbarov moderne družbe«, »grdega, ignorantnega, neprijetnega, nadležnega, upornega in vraževernega razreda«, ki je imel kot je zapisal doktor Taxil v Topographie physique et medicale de Bres et de sa banlieu (1834), »prostaške in pokvarjene navade prebivalcev gozdov, pri opisovanju »trivialnosti, kmečke neolikanosti, potratnosti in burlesknihih užitek in orgijah«, se mu je, kot sam pravi, »obračal želodec«. Kot je povedal Balzac, gre za ljudstvo »grozno na

pogled, zdelano, rumeno, pergamentno«, ne za obraze, marveč za »obraze s peklensko barvo, maske slabosti, moči, bede, veselja in hipokrizije« – delavski razred. Za Avgusta Comta je bila nevarnost predvsem v tem, da je delavski razred **taboril** »sredi zahodne civilizacije«, in da še ni bil umeščen v »lasten predal«; ta nov, vznemirljiv in vznemirjajoč, tuj, čuden in nomadski razred je bilo treba obdelati, udomačiti in nastaniti, instalirati, upredalčiti v »pozitivistično« zgradbo. Comte je med drugim l. 1822 izjavil, da »usoda človeka v dozoreli družbi« ni več v tem, da bi »prebival v stari in bedni koči, ki jo je zgradil v času svojega otroštva«, ta »dozoreli« človek si bo »na osnovi pridobljenih izkušenj in z vsemi nakopičenimi materiali zgradil hišo, ki bo najprimernejša njegovim potrebam in željam«, obenem pa bo moral zaradi lastnega ljubelega miru »nastaniti« in upredalčiti še neko »nedozorelo bitje« (delavce). Delavski razred je taboril tako v barakah, kočah, bajtah, improviziranih bivališčih, kot v relikvijah arhitekture preteklih stoletij, v zapuščenih in propadajočih palačah, v barakah in lopah na dvoriščih in vrtovih nekdanjih palač. O težavah kontrole prebivalcev »ogromnih, razprtih kamnitih blokov, z brezštevilnimi labirinti sob in hodnikov, presenetljivimi mrežami vrat in stopnišč«, govorijo številna policijska poročila; le-ta omenjajo raznovrstnost prehodov, skritih izhodov in vhodov, odprtih, mostičkov in mostovžev, zidov opremljenih s klini itn. Ta »stanovanja« so služila najrazličnejšim namenom. Odnosi med lastnino in osebami, med družinami, dejavnostmi in skupnostmi so bili nerazvidni. To, kar je presunilo mnoge, med njimi je bil tudi Dickens, so bila komaj »odprta vrata«. V prenaseljenih sobah so spali moški, ženske, starši in otroci, sostanovalci, sorodniki, prijatelji in neznanci. V njih so opravljali vsa tista »opravila«, ki so bila s stališča »sramežljivosti« in »spodobnosti« privatna in intimna. Sobe so bile skorajda popolnoma brez pohištva, ljudje pa so bili pomanjkljivo oblečeni in / ali skorajda popolnoma nagi. Nič čudnega, če so poročila o pogojih bivanja polna aluzij o promiskuiteti, saj so bili omenjeni pogoji takorekoč »idealni za nemoralno razplojevanje vrste«. Vprašanje »morale« je ob vseh »higienskih in zdravstvenih« razlogih, odločilno pri načrtovanju stanovanja za delavca (o tem kako je »dozoreli« človek poskrbel zase, tokrat ne bomo pisali).

Toda vrnimo se k Comtu. Kaj je to, kar omogoči »dozorevanje« človeka »nasploh«? Comte pravi, da je Ženska (Mati / Nevesta / Žena) »pravi tip naše vrste, posrednica med moškim in Človeštvom«, »duhovništvo, ki se umesti med spoloma«. »Nevesta« v imenu »Velikega Bitja« izvrši »izpopolnitev ženina«, »Mati predseduje vzgoji otrok (le pri teoretskem izpopolnjevanju je nosilec duhovništvo)«. Comte ni edini, ki reprezentira organizacijo tega novega »podjetja« (družine). Roland Barthes je v knjigi Michelet par lui-même pokazal,

da Michelet predstavlja žensko kot »ekstremno zdravilo«, »ključ, ki moškemu odpira vrata Idealnega mesta«, simbol tega idealnega kraja »družinske sreče« je »holandska ladja«, podoba kolektivne zgradbe, ki vse do Le Corbusierovega Transatlantika (Titanika, za tiste subjekte, ki se vanj naselijo), emblem programa utemeljitve »ozke« družine in njenega prostora. »Družinska higiena« (ladja je tisti kraj, kjer vedno nekaj pomivajo) in »mati«, pravi doktor J. B. Fonsagrieves, imata poseben pomen pri »regeneraciji vrste«, in pristavi: »zdravnik predpisuje, mati izvršuje«. Govorimo lahko torej o pravi strategiji utemeljitve družine kot institucije, mehanizma, socialne arhitektonike (te izjave so, kot tudi vse ostale izjave o nekaterih drugih strategijah, le ilustracije razmer na področju »socialne politike« v 19. st., kaj več ni mogoče storiti v tem zapisu). Sprememba stanovanjske tipologije v 19. st., pravi Teysot, je neposredno povezana s spremembo strukture družine: »Okoli pozornosti matere, modre gospodinje, vladata njena zaveznika: zdravnik in šola«.

Tako vzklik Andréa Gidea »Družine, sovražim vas«, kot Baudelaireove opazke o potrebi temeljite raziskave »velike bolezni, groze domicila. Razlogov te bolezni in njene progresivne rasti«, govorijo o gnevu in bolečini, ki ju je povzročila železna machina domicila. Od druge polovice 19. st. pa vse do parol t. i. »Moderne gibanja« gre, kot pravi Teysot, za poskus redukcije stanovanja na goli mehanizem. Izjavo stanovanje je »stroj za prebivanje«, ki jo običajno pripisujejo le Le Corbusieru – na ideološki ravni edinemu »krivcu« za »nelagodje« v sodobnem mestu – zasledimo l. 1853 pri arhitektu Adolphu Lanceu: »Hiša je instrument, stroj, ki služi človeku ne le kot zatočišče, ki se, kolikor je to mogoče, uklanja vsem njegovim potrebam, temveč mora podpirati tudi njegovo aktivnost in množiti produkte njegovega dela. Industrijske konstrukcije, uradi in tovarne vseh vrst so s tega stališča skoraj dovršeni in posnemanja vredni modeli«. Lance pove veliko več kot Le Corbusier l. 1921. Ne gre le za to, da se hiša podvrže isti logiki izdelave, kot ji je podvržen avtomobil, ne gre le za neko analogijo med Citrohanom in Citroenom, gre predvsem za to, da se »človek«, in ta človek ni nihče drug kot delavec, v svojem »domu« prav tako podvrže logiki »množitve produktov«. Lance nam razkrije tisto, kar je pri Le Corbusieru že zakrito: železna logika (kapital) mora zavladati tudi v »domu« (logika, ki v hiši ne deluje v isti formi in se ne uveljavlja z istimi sredstvi kot v tovarni).

Kasarna, kolonija, delavski klub, enodružinska hiša, blok, vse to so modeli, s katerimi eksperimentira buržoazija, so modeli, s katerimi poskuša, kot je povedal arhitekt Charles Garnie, projektant pariške opere, »izboljšati delavski razred«. Garnie je menil, da delavskemu razredu ni treba ponuditi »niti preveč niti premalo«, stališče, ki se v dvajsetih letih 20. st. izteče v

vprašanje o »eksistenčnem minimumu«. Kot pravi Teysot, sta Giedion (»epoha mehanizacije«) in Banham (»dobro temperiran ambient«), ki sta poskušala rekonstruirati etape tehnoloških inovacij, spregledala mnogoterost družbenih praks in politik (ki pa jih vse določa kapitalistični produkcijski način), ki določajo zidavo moderne stanovanja.

Posamezni modeli so sprožili ostre polemike o njihovi »ustreznosti«, polemika je bila še posebej ostra ob vprašanju delavskih Cités (npr. Cité Napoleon, Cité de l'Union). To »societarno arhitekturo«, kot jo je imenoval arhitekt César Daly, so mnogi podpirali, saj je, kot je povedal neki zdravnik (neizogibni partner arhitekta v 19. st.) »zadovoljevala vse pogoje«: »varnost, zdravje, individualno svobodo, izobraževanje; posamezniki so lahko uživali vse prednosti kolektivnega življenja, ne da bi zapadli neprimernim stranem le-tega, lažje se nadzirajo in disciplinirajo delavci, z manjšim trudom kot v obstoječih delavskih naseljih, kjer pogosto mora intervenirati policija«. Fourierist Victor Meunier govori o »krajih razcveta socializma«, toda za nedvomno najbolj citiranega Louisa-Renéja Villerméja, zdravnika, poznavalca razmer v zaporih in stanovanjih, so bile Cités kraji, ki »vzbujajo socialistične norosti in orgije«, saj »onemogočajo izolacijo družin« in »ne preprečujejo komunikacije«, ne »onemogočajo pogovorov, ki odvrčajo sosede od skrbi za dom« in ustvarjajo pogoje za »nered, diskusije, sovražnost in lenobo«, Cité je za Villerméja kraj, kjer obstaja nevarnost promiskuitete (»delavci špijonirajo in čakajo na priložnost, spodkopati hočejo moralne principe mladih žena«) in političnega upora. (»Bati se je treba, da bodo Cités, ki med svojimi zidovi združujejo veliko število delavcev in jih še bolj izolirajo od splošne družbe, povečale ljubosumje do tistih, ki jih označujejo kot bogate in jim pripisujejo imaginarne krivice.«) Arhitekt Nicolas Philippe Harou Romain, specialist tako za projektiranje zaporov (znan je njegov projekt zapora v obliki panoptikuma) in stanovanj je izjavil: »odločitev za delavske Cités pomeni odločitev za socializem«.

Stanovanjska hiša ni mogla biti koncipirana kot transparentna celica panoptikuma, niti kot steklena epruveta, ki zagotavlja idealne (»higienske«) pogoje reprodukcije / razplojevanja vrste, čeprav, kot pravi Teysot, ni manjkalo reformatorjev, ki niso sanjali o drugem kot o tem, da delavca spremenijo v poskusnega kunca. Cilj reforme je protisloven: z ene strani je treba hiše, zaradi higienskih in političnih razlogov, »odpreti« vsem vetrovom, svetlobi in omogočiti »transparentnost«, z druge strani pa iz političnih razlogov preprečiti komunikacijo in vidnost in se zoperstaviti vsemu kar omogoča »moralno« in politično »okuzbo«.

Idealni model stanovanja za delavca, ki so ga izbrali gospodarji, je znan. L. 1867 so na Univerzalni razstavi v Parizu, ki jo je vodil La Play, razstavili modele majhnih

B id id temperees
C Robinet au moyen duquel on règle
la température de ces douches

SALLE D'HYDROTHERAPIE
des bains Tyvoti à PARIS

E. Grue tournante pour la manœuvre de ce fauteuil
F. Douches en lame

